

TKO NOSI ODGOVORNOST ZA PORAZ TURSKE
VOJSKE KOD SISKA 20 RAMAZANA 1001 GODINE
(22. LIPNJA 1593)?

Kritički pregled turskih izvora o Sisačkom boju u njihovoj uzajamnoj
konsekutivnoj vezi.

...Ja bih znao vojevati
i krajine razmetati:
Kostajnicu i Dubicu,
Jasenovac i Ušticu,
do Zagreba bijeloga!
Svoj bi barjak prislonio
uz dvorove biskupove,
svom bi konju zobi dao
sa oltara Svetog Kralja,
svog bi konja napojio
ladne vode Manduševca!
I ja bi se ponapio
rujna vina erljenoga
iz kaleža crkvenoga!...

Godina 1001 po Hidžretu nazvana je u turskoj historiji od suvremenika
»bozghūn senesī«, godina poloma ili poraza², jer je te godine 20 dne ramazana
poginuo u boju na Kupi bosanski namjesnik Hasan-paša³, i s njime turska

¹ Sanje vlašokoga čobančeta, budućega Hasan-paše, o ratnim podvizima protiv Hrvata. Popijevka nalazi se u arhivu Matice Hrvatske, zapisana je g. 1886. u Zrinju. V. Šimčik. *Hrvatska revija* br. 9 str. 542, Zagreb 1935.

² Naima, *Tarih-i Veqai* I 91. Carigrad 1281. — Bozghun, imenica i pridj. od tur. glagola hozmaq, abimer, briser, mettre en désarroi, Deny, Gram, 570. Paris 1921.

³ Bošnjaci suvremenici nijesu bili na čistu, kako je poginuo Hasan. Na rubu teksta, koji dajemo u prilogu I, stoji bilješka, da je Hasan utonuo u rijeci (suja boghuldi). No u pjesmi suvremenik derviš kaže, da je Hasan-paša iščeznuo, i nitko ne zna, je li se utopio ili postao šehit. (V. Prilog III bejt. 130). To zapravo znači, da od Bošnjaka, koji su se spasili, nitko nije bio svjedok njegove smrti. Prema jednom turskom izvoru iz po-

četka XVII. st. Hasan već u boju bio je dobio nekoliko rana. Ranjen stiže k mostu i pade u vodu. Nemajući snage da se spase on utonu. (Pril. IX). Način smrti s vjerskoga pogleda veoma je važan, jer šehadet, mučenička smrt daje po islamskoj nauči velika preimućva na drugom svijetu. EI (Enc. Isl.) IV 268-71. Po zapadnim vijestima Hasanpaša poginuo je na mostu. O smrti njegovoj obavijestio je kršćane turski sužanj konjik. Istvanffy XXVII p. 391. Izd. 1685: Valvasor. *Herzog. Krain* 525. Laibach 1689: Lopašić. *Spomenici Hrv. kraj.* I 179. Truplo Hasan-pašino izvukli su izpod mosta sutradan iza boja. Gleichzeitiger Bericht... Oesterr. Milit. Zt. H. XII 307. Wien 1821. Glava Hasanova bila je odsječena i najprije se nosila kod trijumfalnog ulazka Auersperga u Karlovac, kasnije, čini se, bila je poslana u Beč.

vojska, koja je podsjedala Sisak, tvrdu zagrebačkog kaptola. Radi njegove odvažnosti i bezumne hrabrosti suvremenici prozvaše beglerbega Hasan-pašu Delijom⁴, a radi njegovih brojnih pobjeda i osvajanja u Hrvatskoj dadoše mu naslov Gazija.

No ako je poraz kod Siska bio za tursku carevinu tako težak i bolan, da je po njemu čitava godina dobila ime, ta pobjeda hrvatskog i ostalog kršćanskog oružja bila je tim sjajnija i značajnija, jer je oslobodila ne samo glavni grad Zagreb, nego i svu Hrvatsku i Slovensku zemlju (Slavoniju) od strašne opasnosti, koja joj je zaprijetila padom Bišća g. 1592.

Sisački razboj označuje ta crta, da je došao sasvim neočekivano i da nijedna od ratujućih stranaka nije na nj bila pripravljena. Svi prethodni ratni događaji naviještali su, kako se činilo, protivan rezultat. Utisak njegov u Carigradu, gdje su očekivali vijest o padu Siska i daljem napredovanju pobjedne turske vojske prema Zagrebu, bio je upravo strašan. Puk je gotovo poludio, misleći, da je već izgubljen Budim, Ugarske zemlje i sva Bosna⁵. No kršćanska vojska nije iskoristila sisačku pobjedu, jer ban hrvatski Tomaš Erdedy nije mogao razviti taj uspjeh i osigurati barem za najbliže vrijeme hrvatske predjele od nove turske opasnosti.

O sisačkoj pobjedi izdano je mnogo izvora i njoj je bilo posvećeno više historijskih radnja, koje su potanko rasvijetlile ovaj važni događaj u historiji hrvatskih i slovenačkih zemalja. M. Breyer u svom »Pokusu bibliografije povjesti pobjede kod Siska« (Križevci, 1893), sabrao je o njoj obilnu literaturu, domaću i stranu. Pregledavši te izvore, vidimo među njima jedan jedini na turskom jeziku i to Tarih- i Veqai, pisan početkom XVIII. stoljeća, rad turskog historika Mustafe Naime (umro 1128 = 1716)⁶. Drugi turski izvori Breyeru nijesu poznati. Ipak je bez sumnje poželjno, da se prouče turska vrela, da bi se potpuno rasvijetlilo kratko, ali puno ratnih događaja namješništvo Hasan-pašino u Bosni, a osobito, da se objektivno razjasni, u kojoj je mjeri Deli-Hasan odgovoran za katastrofu tursku 20 ramazana.

U Orijentalnoj zbirci Hrvatske Akademije (OZHA) pod br. 26¹ nalazi se bezimni spjev o jegarskom ratu na turskom jeziku, u kojega je početku nepoznati suvremeni pjesnik opjevao na četiri lista bojna djela Hasan-pašina. Opisujući sisački poraz bezimni autor daje zanimljive momente samoga boja i razlaže uzroke, koji su, po njegovu mišljenju, izazvali taj poraz⁷. Nama su dakako dragocjena ta svjedočanstva suvremenika. Izdajući ovdje na svijet

Radić, *Isprave o bitci kod Siska*, Star. XIX 186 i 189. Petar Erdewdy dao je truplo Hasanovo zamotati u nov sag i s kopljem i sandžakom zakopati na jednom uzvišenom mjestu kraj Siska. Neki beg (valjda Rustembeg) iskopao je noću tijelo paše šehita i odnio u Petrinju ili Banju Luku. Kereselich, *Hist. Eccl. Zagrab.* I 295; *Starine* XIX 65 i 189.

⁴ Deli, turski pridj. znači brave jusqu' à la ténérité. Tako su se zvale i neke nere-dovite trupe turske, sastavljene ponajviše od Bošnjaka i Arbanasa. El I 961.

⁵ Hammer GOR IV 219-20; Klaić, *Pov. Hrv.* III 1, 394.

⁶ Prilog XII.

⁷ Prilog III.

tekst i prijevod toga opisa, dodajemo još tekst i prijevod triju suvremenih turskih pjesama o Hasan-paši i Sisačkom boju⁸ i jedne medhije (slavospjeva, pohvalnice, ode) u njegovu čast iz pera bivšed bosanskog beglerbega Šah-suvar-paše⁹. Osim toga dajemo u prijevodu nekoliko odlomaka iz historije Alijine i Pečevijine¹⁰. Ali, suvremenik tih događaja, dugo je živio u Bosni i dobro je poznavao bosanske prilike. Ibrahim-beg Pečevi, također suvremenik događaja, sam je iz bližega poznavao Deli-Hasan-pašu. Pečevija crta živim bojama raspoloženje, nade i težnje, u kojima je živjela turska Bosna uoči kobnoga boja. Ta svjedočanstva pomoći će nam shvatiti okolinu, koja je okružavala Hasan-pašu, i one smjele osnove, koje je on gojio. Osim toga dajem u prijevodu još nekoliko opisa Sisačkoga razboja od drugih turskih pisaca, koje mi je pošlo za rukom pronaći i sabrati¹¹. Alijini i Pečevijini opisi podloga su svim kasnijim opisima toga razboja, koje su njihovi autori katkada i doslovno preuzimali od one dvojice. Tako, Hadži Halifa, na primjer, poslužio se obilno Pečevijom, a Naima Pečevijom i Hadži Halifom. Osim njih Naima je iskoristio i Ahmeda Hasan-beg-zade (v. Pril. XI).

Za lakše razumijevanje toka događaja, a i za pravilnu njihovu ocjenu, daćemo najprije kratak pregled ratnoga djelovanja Deli-Hasan-paše u Bosni za gg. 1591—2¹², i ujedno karakterizovati u nekoliko crta ovu neobičnu ličnost.

II.

Na kraju XVI. stoljeća na pobjedničkom putu islama prema kršćanskom Zapadu stajala je, među ostalim zemljama, još uvijek Hrvatska, ili upravo ostatci ostataka kraljevine, koja je nekoć bila predziđe kršćanstva. Veći dio njen u toku toga strašnoga stoljeća bio je postepeno potpao u vlast polumjeseca¹³. Persijsko-turski ratovi, koji su se otegli bili, s malim prekidom od 1577 do proljeća 1590, iziskivali su svu pažnju Turske na Istoku i proždirali su goleme njene vojne i financijske snage¹⁴. Činilo bi se prirodnim, da su ti naponi istočnoga z m a j a protiv Kazulbaše pružali olakšicu i odmor Ugarskoj i ostalim zemljama Habsburške monarhije. No i u to vrijeme, bez obzira na službeno sklopljeni mir, neprijateljstva na granici nijesu prestajala. Ferhad-paša Sokolović, beglerbeg bosanski, neprestano je svojim najezdama uznemirivao Hrvatsku i Slavoniju i maštao o njihovu osvajanju¹⁵. Samo

⁸ Prilog I., IV. i V.

⁹ Prilog II.

¹⁰ Prilog VI. i VII.

¹¹ Prilog VIII., IX., X., XI. i XII.

¹² Svrha ovoj raspravi nije dati točan opis Hasanovih bojnih operacija i Sisačkoga razboja. U daljnjem izlaganju oslanjamo se najviše na turske izvore, osvjetljujući samo pojedine epizode prema zapadnim izvorima.

¹³ Na kraju XVI. stoljeća Hrvatska je bila stegnuta na varaždinsku i na ostatke zagrebačke i križevačke županije.

¹⁴ GOR IV 52-185.

¹⁵ Ali i prije još g. 1547. namjeravali su Turci uzeti Sisak i Zagreb. 20. srpnja 1547. piše ban Zrinski kapitanu Luki Szekeleyju, kako je saznao od uskoka iz Vrhbosne, da Turci smjeraju udariti na Sisak. Star. XVII

budna energija mladoga hrvatskoga bana Tomaša Erdedyja znala je suzbiti sve te napadačke pothvate Ferhad-pašine¹⁶.

No i ban i staleži kraljevine bili su na čistu s time, da će po sklopljenju mira s Persijom plamen ratnog požara na krajini opet buknuti svom žestinom Saborski zapisnici slavonskih staleža godine 1584, 85, 86, 87 i 88 puni su briga za budućnost kraljevine¹⁷. Te bojazni pokazale su se u kratko vrijeme kao potpuno opravdane, čim je Murad III. postavio bosanskim namjesnikom svoga čakirdžibašu (glavnoga sokolara)¹⁸ Hersekli Hasan-pašu.

O podrijetlu i rodu toga turskog velikaša imamo najprotuslovnija svjedočanstva, koja, čini se, u većini slučajeva nemaju nikakve historijske podloge¹⁹. Turski historici zovu ga Hercegovcem (Hersekli), i to je jedini vjerodostojni podatak o njegovu podrijetlu²⁰. Narodna predaja kaže, da je bio poturica, no direktne potvrde za to nema²¹. U svakom slučaju turski suvre-

203. Turci su zaista skupljali vojsku da zauzmu Sisak i Zagreb. Krčelić o. c. I 207. Otađa je sudbina Zagreba bila vezana za Sisak.

¹⁶ Gazi Ferhad-paša, prvi bosanski valija, za kojega je g. 1583. Bosna bila podignuta na vilajet, prenio je stolicu iz Travrnika na Banju Luku, gdje je podigao Ferhadiju džamiju za otkup, koji je dobio za Engelberta Auersperga, zarobljena 1574. Ferhad-paša umro je u Budimu kao budimski paša iza 1588. Bašagić, *Uputa* 58-45; *Znam. Hrvati* 20.

¹⁷ Klaić o. c. 356—66.

¹⁸ Prije toga Hasan je vršio na dvoru Murata III službu doghandžibaše. V. Pril. IX. O dvorskoj službi doghandžibaše i čakirdžibaše na dvoru u Carigradu vidi G. Elezović, *Sokolari i sokolarstvo* 28—34. Skoplje 1925.

¹⁹ O porijetlu Hasan-paše suvremeno njemačko izvješće kaže, da je bio »seines Geschlechts ein Christouisch« (Klaić o. c. 367). Istvanffy L.-XXVII p. 302 daje mu genus ex Thracia, Valvasor XV 515 seines Geschlechts und Zunamens ein Chriselavitsch, i rodom da je bio Talijan. Da je Hasan bio Talijan, govori i Makušev, *Mon. hist.* I 385, i bezimni talijanski branitelj Senjana i Uskoka, koji kaže, da je Hasan bio rodom iz Mantove, i da se prijetio, da će robiti do Mantove, svoje domovine. *Star.* IX 200. Zagonetno prezime daju Hasan-paši dva srpska ljetopisa XVII stoljeća, Rački i Vrhobreznički, koji ga zovu Klobučarićem.

Safarik, *Okázky* 85. 2. izd. Prag 1870.; isp. Stojanović, *Stari srp. rodoslovi i ljetop.* 269. Bgd. 1927. Vitezović u svojoj kronici od 1696. zove ga Pridojevich i daje mu hrvatsko porijeklo. Isto prezime daje Hasan-paši jedna stara Medžmua, koja je bila vlasništvo Bašagićevo. (Bašagić, *Znam. Hrv.* 24). Ovo prezime čini se, da će biti navjerodostojnije. Zanimljivo je spomenuti, da grbovnik Petra Ohmučevića sastavljen na kraju XVI. stoljeća, uz grbove nekih turskih porodica bosanskih ima i grb plemena »Predoevich«. Isp. grbovnik Korjenića-Neorića u Biblioteci Sveučilišta u Zagrebu, br. 4084 f. LXXI i LXXVI. Solovjev, *Postanak ilir. heraldike i porodica Ohmučevića. Gl. nauč. društva knj.* XII 98 i 118. Skoplje 1933. Pridojevići, stara porodica, po kojoj se zove katun u državi Pavlovoj 1401. Jireček, *Die Wlachen* 121; poturčeni od Husrev-bega 1522. Nedić 9. Isp. pučku predaju o Pridojevićima u Dedijera, *Stare seoske porodice u Hercegovini.* Glasnik zem. muz. XIX 391—2, Isp. A. Knežević, Carsko-turski namjestnici u Bosni-Ercegovini 30—2, Senj 1887.

²⁰ Prvi od turskih historika Pečevića, i za njim drugi, zovu Hasan-pašu Hercegovcem (v. Pril. VII).

²¹ Pjesme tvrde, da je Hasan-paša bio vlaško čobanče, koje je snovalo, kako bi se poturčilo i proširilo tursku krajinu i da je prijetio Zagrebu, sijelu Kaptola, koji mu je prkosio iz Siska. Isp. pjesmu u početku ove rasprave i pjesme »Hasan-paša Pridojević

menici u svojim pjesmama visoko uzdižu njegovu revnost i zasluge za din. Nazivaju ga prijateljem pejsgambera Muhameda i halife Alije, naglašujući njegovu žarku ljubav k potonjemu²².

U ranoj mladosti Hasan je došao u carski saraj i ondje je postepeno napredovao do službe glavnog sokolara. Mladićem odlikovao se u persijskom ratu pod serdarom velikim veziirom Uzdemir-Zade Osmanom²³. Po smrti njegovoj oženio se njegovom udovicom, koja mu je donijela velik miraz, blago serdar-i-ekrema stečeno na vojnici persijskoj. Klaić, bez naznake izvora, zove tu udovicu persijskom princesom²⁴. Ta kneginja bila je zapravo kći dagestanskog kneza Šemhala²⁵. Mlada krasotica sa Kavkaza zadobivši prijateljstvo žene Murata III, mletačke vladike iz porodice Baffo²⁶, ishodila je svome mužu sandžak segedinski²⁷.

Zapadni historici daju Hasanu kratku karakteristiku »ratoboran i krvo- ločan«²⁸. Na temelju turskih tekstova, dolje navedenih, možemo zaključiti, da je Hasan bio lijepe, reprezentativne vanjštine, ugodan i ljubazan u općenju, i da bogatstvom, koje je bio dobio po ženi, nije škrtario, nego ga je obilno dijelio i prosipao. Njegova darežljiva ruka osobito je nagrađivala gazije. suborce njegove. Jedan turski izvor iz početka XVII st. kaže, da je Hasan nadaren bio ljepotom riječi (Prilog IX). Sve to stvaralo je oko njega aureolu popularnosti, što ističu i naše pjesme²⁹.

Hasan je bio radin, energičan i dobar upravnik svojih pokrajina. Pjesma spominje, da je Hasan-paša za kratko vrijeme svoga vladanja u Bosni povećao njene bojne snage i da je svoje gazije snabdio dobrim konjima³⁰. No uz to bio je Hasan-paša nagao, osjetljiv, nepristupačan tuđim razlozima i samopouzdan. Po prirodnoj srčanosti, koju je pratio muslomanski fatalizam. Hasan je često pokazivao čudesa hrabrosti. Tako je on sam, pred svojom vojskom, na svojem arapskom atu često se zalijetao na neprijateljske vojske i

osvaja Bihać«. *Hrv. nar. pj.* III br. 4. Matice Hrvatska, Zagreb 1898. i »Poraz turski kod Siska«. Šenoa, *Antologija pjesništva hrv. i srp.* II 195. Zagreb 1876. Hasan-paša anakronistički spominje se još u jednoj bugaršnici kod Bogišića (str. 133), kao sužanj despota Vuka (umro 1485.).

²² Prilog I strofe 6, 7, 10; Prilog II strofa 2. Ovo se teško veže s kršćanskim porijeklom Hasanovim, jer su poturice često korili njihovim porijeklom. Isp. Bašagić. *Znam. Hrv.* 40, gdje kaže, da su Mahmut-paši Bošnjaku naticali njegovo kršćansko porijeklo, a po smrti njegovoj g. 1567. spjevali su o tom sarkastički hronogram.

²³ Uzdemir-zade Osman, veliki vezir od 28. VII. 1584. do 29. X. 1585, i serdar u persijskom ratu, pade u bitci kod Šenb-Hasana blizu Tebriza. GOR IV 174 i 700.

²⁴ Klaić o. c. 368.

²⁵ Uzdemir-zade Osman oženio se 1579. kćerju dagestanskoga kneza Šemšala. GOR IV 72 i 77; Šemšal, upravo Šamhal, u ruskim ljetopisima Šavkal ili Ševkal, nije ime nego naslov knezova turskoga plemena Qazi Qumuq, koje je živjelo u sjevernom Dagestanu, a danas se nalazi bliže Kaspijskomu moru. Tast Osmanov zvao se zapravo šamhal Čuban (umro 986. poč. 10. ožujka 1678.). V. Bartold u EI I 912 i II 1182—83.

²⁶ GOR IV 114 i 156—7.

²⁷ Klaić o. c. 368. Pečevija kaže, da je Hasan za sandžakovanja u Segedinu bio kod obrane Segetvara (Sigeta). V. Pril. VII.

²⁸ Klaić o. c. 367.

²⁹ Pril. I strof. 8.

³⁰ Pril. I strof. 11 i 14. Isp. Tomić, *Novi podatci o bici kod Siska*. Spomenik Srp. Ak. XXXI 87 i 89.

sam udarao u sredinu neprijatelja³¹. Prema zarobljenim vojnicima kršćanskim bio je okrutan i nije znao za milost. Derati kožu sa živih dušmana njemu nije bila neobična stvar³².

Ogledajmo sada nepovoljne ocjene Hasan-pašine od strane turskih pisaca.

Suvremeni Derviš u svojoj pjesni (Prilog III b. 102) daje Hasan-paši samo pridjevak sebukser (ili sebuksar), „lakouman“. No više nego zbog lakoumnosti prigovara Hasan-paši njegovu oholost i taštinu.

Naima daje Hasan-paši dva negativna pridjevka, koji sadržavaju ukor neozbiljnosti i lakoumnosti: behādyr-i bī-fikr, »junak bez razmišljanja«, to jest nepromišljena delija, koji ne važe svoje odluke, i tellī, zvrkast, luckast. (»folātre, écervelé«; sinonimi turski »delišmen« i »höppā«)³³. Ovi pridjevi u Naime, koji je pisao u početku XVIII. stoljeća, nijesu možda ništa drugo nego pokušaj autorov objasniti zagonetku, kako je Sisački boj bio izgubljen.

U rukopisnim kopijama Pečevijina Tariha (Bibliothèque Nat. Paris, Suppl. turc No. 1034 f 177 b) Hasan-paši daje se pridjevak »dūšen«, koji je u štampanom izdanju II 124 zamijenjen pridjevkom »derviš«. Istim pridjevkom dūšen označava Hasan-pašu i Evlija Čelebija (umro poslije 1678.), kad u svojoj Sijahet-nami govori o Sisačkom boju. (Bašagić, *Znam. Hrvati* 25, nije razumio toga mjesta i kaže, da Evlija Hasan-paši daje prezime Došen). Dūšen, particip je za prezent i prošlost glagola dūšmek, pasti, propasti, ne uspjeti, dakle onaj koji gubi ili je izgubio, koji je propao, nije uspio. Isporedi i stari turski vers i poslovice »Kendi dūšen āghlāmaz«, 'Tko je propao svojom krivnjom, neka ne plače. (Isp. *Meninski Vocab.* II 775 i Olesnicki, *Pjesni Krimskih Turok* str. 28, Moskva 1910.)

Iz Bačke u početku 1591 bio je Hasan premješten za beglerbega na Bosnu³⁴. To je bio najveći uspjeh njegove karijere. No ako imamo na umu, kakve je zadatke poslije tursko-persijskog rata stavljala sebi Turska na zapadnim granicama islama, onda ćemo lako razumjeti, zašto je izbor sultana Murata pao na ratobornoga, sposobnog i energičnog Hasana, mlada čovjeka po prilici od trideset i pet godina³⁵.

³¹ Pril. I strof. 2; Pril. III bejt. 122—5.

³² Pril. I strof. 5. Isp. pismo Hasan-pašino kanoniku Mikcu, kojim mu prijeti, da će mu kožu oderati. Klaić o. c. 585.

³³ »Telli« ili »telli« najprije znači ukrasjen zlatnim žicama; osoba, koja se neukusno nagizdala, zvrkast, vjetrenjast, fičfirić. Š. Sami, *Qamus-i turki* 435. *Meninski Vocab.* II 196. Isp. karakteristiku Hasanovu od zapadnog suvremenika: »temerarius potius, quam strenuus«. Klaić o. c. 568.

³⁴ Istvanffy XXVII 385.

³⁵ Prema Aliji glavnu potporu pružali su Hasanu age hadumi carskoga harema,

koji su ga bili odgojili i koji su ga branili pred Muratom. Isti Ali kaže, da veliki vezir Sijavuš-paša nije odobravao kršenje mira od strane Hasan-pašine. (V. Pril. VI). No po Pečeviji i Hadži Halifi Hasana su štitili osobni ljubimac (musahib-i hass) Murata III Mostarac Derviš-paša (Bašagić *Zn. Hrv.* 17) i sam veliki vezir Sijavuš-paša. I bezimeni pisac djela *Tarih-i devlet-i Osmanije* (Prilog IX) jasno odaje, koliko su Sijavuš i Derviš-aga odobravali osvajanja Hasan-pašina i da je to bio njihov politički program.

Hasan-paša sa svom prirodnom sebi energijom i žarom prihvati se provedenja zadaće, koja mu je bila s najvišega mjesta povjerena. Na Bosni bio je dakako nov čovjek. Dotadanja njegova služba protekla je na dvoru, a zatim u ordijama po Persiji i u Ugarskoj. Prije svega valjalo mu je upoznati položaj u novoj pokrajini i ogledati pozornicu budućih ratnih poduzeća. Trebao je vjerne, poslušne i iskusne pomoćnike. U tu svrhu izmolio je cernički (pakrački) sandžak svome bratu Džaferu³⁶. To mjesto bilo je važno, jer su odanle polazile najezde u dubinu Slavonije, prema Zagrebu. Zatim je privukao k sebi i učinio svojim povjerljivim suradnikom Rustem-bega, bivšega delibašu, a zatim čehaju kod Ferhad-paše Sokolovića, čovjeka dobro upućena u sve prilike i okolnosti u budućoj borbi protiv Hrvatske i Slavonije³⁷. Saznavši od njega za uzroke vojnih neuspjeha Ferhad-pašinih, odlučio se Hasan-paša raditi energično, ali oprezno i po planu.

III.

Za objektivno izlaganje poraza turske vojske kod Siska 22. lipnja 1593. nije dosta proučiti samu tu bitku, nego je prijeko potrebno razmotriti je u vezi s drugim ratnim operacijama Hasan-pašinih. Ako pažljivo razgledamo oružane pothvate za njegova dvogodišnjega pašovanja na Bosni, ne možemo ne vidjeti u njima oštre dosljednosti i sveze.

Ratnim pohodima Bošnjaka na zapad pod kraj XVI. stoljeća prema Zagrebu stajale su još na putu Bihać, Sisak i Brest. Ova posljednja utvrda bila je osnovana nastojanjem bana Erdewdyja tek godine 1584., ali je bila vrlo važna, jer je zatvarala najkraći put na liniji Banja Luka—Sisak—Zagreb³⁸. Brest i Sisak smetali su donekle i sjevernome obuhvatnom kretanju bosanskih četa uz lijevu obalu Save.

Primivši upravu novoga pašaluka u rano proljeće godine 1591. Hasan-paša posvetio je odmah ljetne i jesenje mjesece rekognosciranju i proučavanju mjesta, na kojima su se imale voditi buduće borbe³⁹. Premda mu se stolica nalazila u obližnjoj Banjoj Luci, na samoj krajini, kamo ju je nedavno (1588) prenio bio iz Travnika Ferhad-paša,¹⁶ nije se zadovoljio time, da borbe upravlja iz odsutnosti, nego nastupa svuda sam sa svojim četama, rukovodeći operacijama na mjestu⁴⁰. Već kolovoza 1591. izvodi prvi pokusni napadaj na

³⁶ Klaić o. c. 568. Zanimljivo je, da je i za Ferhad-paše Sokolovića cernički i pakrački sandžak bio brat njegov Alibeg Sokolović, koji je poginuo kod Ivanića 1586. Klaić o. c. 359.

³⁷ Hasan-paša imenovao je Rustem-bega muhafizom (zapovjednikom) nove tvrđave Jeni Hisara (Petrinje). V. Prilog VII. str. 159. Bašagić, Zn. Hrv. 64—5.

³⁸ Klaić 352—5.

³⁹ Dne 5. svibnja 1591. obavijestio je Erdewdy Auersperga, da je Hasan-paša kod Svinjara blizu Gradiške načinio most od velikih čamaca (dereglije) i da će u skoro vrijeme udariti ili na Bihać, ili na Slavoniju. Koblar, *Boji na Krajinah in zmaga pri Sisku*. Izv. muzej. društva za Kranjsko III 84. Ljubljana 1893.

⁴⁰ Dne 1. kolovoza Erdewdy javlja Auerspergu, da je Hasan došao iz Banje Luke i

Sisak, grad Kaptola zagrebačkoga, i stoji pred njim pet dana, od 7. do 11. augusta. Uvjerivši se tako o čvrstoći te tvrde i ogledavši položaj, povrati se natrag, kad je dobio glasove o dolasku kršćanske vojske⁴¹. Mjeseca listopada pošao je robiti sjevero-zapadnim smjerom, u Slovensku krajinu. Naišavši i ovdje na otpor poveo je svoje čete natrag⁴². No dvije nedjelje kasnije, na kraju listopada i u početku studenoga »trči« iznova, ovaj put na jugo-zapad prema Bišću i upada sa svojim odjelima u Pokuplje i na Koranu⁴³. Sredinom studenoga vrati se u zimovnike.

Tako g. 1591. Hasan osobno ispituje i upoznaje bojišta i sva tri pravca svoje buduće borbe, kojoj je u suštini bio jedini konačni cilj: Zagreb. Sjevernim pravcem, naokolo preko Slavonije, srednjim najkraćim preko Siska⁴⁴ i jugozapadnim protiv Bišća, koji ga je mogao ugroziti s lijevoga boka, kad bi islamska vojska napredovala srednjim putem prema Brestu i Sisku.

Slijedeće mjesece, zimi 1591. i 1592. ulaže u aktivne pripreme za buduće operacije. Sada je imao da probije hrvatsku obranbenu liniju na Kupi. Radi sve moguće da poveća vojne snage i snabdije vojnike dobrim konjskim materijalom³⁰. Uporedo s time pripravlja oružje i oruđe, radnike i sprave potrebne za gradnju nove tvrde u neposrednoj blizini Bresta, da bi imao blizu Siska čvrsto uporište i skladište za svoju vojsku. Potrebu takve tačke Hasan je jamačno uvidio za nedavnih operacija, a možda ga je na to podsjetio njegov novi čehaja iskusan i dobar znalac terenskih prilika Rustem-beg. Njega i šalje Hasan te zime u Carigrad, da upozna halifu s planom budućih svojih operacija⁴⁵.

sa zborničkim begom prešao Savu. Ondje su mu se pridružili begovi iz Like, Hercegovine, Klisa i Hlivna. Koblar 85.

⁴¹ Koblar 85—6; Ivić, *Prilozi za pov. Hrvatske*. Star. XXXV 341; Krčelić o. c. I 280; Istvanffy XXVII 384; Valvasor XV 514.

⁴² Ivić o. c. 342; Istvanffy XXVII 382—3; Krčelić I 279; Valvasor XV 513; Makušev *Istor. spom.* II 67. Za svoga trčanja razorio je Hasan-paša pavlinski samostan u Remetima i objesio 12 samostanaca. L. Rusan. *Gospa Remetska* 9. Zagreb 1925.

⁴³ Ivić 342.

⁴⁴ Gradnja Siska bila je dovršena 1530. nakon šest godina upornoga rada, koji je Kaptol započeo travnja 1544. uz pomoć kraljevu, zemaljskih staleža i puka. Grad je bio dobro utvrđen kulama i zidovima, a okružen Kupom, Savom i dubokim opkopom, koji potječe iz rimskoga vremena. Sliku grada daje Grgur Mindzenty, zapovjednik zagrebačkih strijelaca, prigodom očevida gotove gradnje 26. rujna 1552. U glavnom grad je imao isto lice kao danas.

trokut, koji je na obali Save i Kupe imao po jednu kulu. Debljina zidova ovih kula kao i debljina zida s kopnene strane prema trgovištu Sisku, činila je deset i po stopa. Treća kula na sastavcima obiju rijeka bila je debela sedam stopa. Iznutra uz svaki od triju zidova bio je još nasip načinjen od greda od tri reda, iznutra nabijen zemljom. Lopašić, *Spomenici hrv. Krajine* III 415. Zgb. 1889. Graditelji tvrđave su bili Domenico de Brescia i Pietro de Milano. Lj. Karaman. *Stari grad Sisak*. Preporod br. 31 str. 4. Zagreb 1942.

⁴⁵ Po Rustem-begu tužio je bio Hasan-paša bana, da je uzimanjem Moslavine pogazio primirje. Rustem-beg odnio je u Carigrad topovsko zrno teško 60 funti, izbačeno za opsade Moslavine i tražio je od cara za Hasan-pašu ovlaštenje, da smije povećati vojsku i držati ono što je njegovo, a Erdedyja »kazniti«. Murat daje Hasanu otvorene ruke. »da islamska država u tim stranama ne trpi štete«. Istvanffy XXVII 385; Smith. *Imperatores otomanici* 236.

Dne 12. travnja 1592. Hasan-paša i Rustem-beg s njime, osnivaju zajedno na sastavcima Kupe i potoka Petrinjčice novu tvrdu Jeni-Hisar (Petrinju)⁴⁶. Dok Rustem nadzire gradnju „Novoga Grada“, vojska Hasanova 15. travnja osvaja Gore i Hrastovicu, posljednje utvrde hrastovičke kapitanije, koje su ostale bile za ledima početoga Jeni-Hisara⁴⁷. Gradnja napreduje brzo i bez zastoja, to većma, što je s hrvatske strane nitko ne sprečava⁴⁸. Hasan imenuje Rustem-bega muhafizom novoga branika islamskoga i obvezuje ga, da bez oklijevanja pristupi gradnji mosta preko Kupe na istom mjestu, koji je bio tako potreban za neprestanu svezu s tvrdom kod budućih ratnih operacija⁴⁹. Sam pak Hasan ne časeći časa diže se na Bihać, koji mu se predaje dne 19. lipnja 1592⁵⁰. Za to vrijeme i most je gotov. Padom Bišća osiguran je lijevi bok⁵¹ i Hasan prešavši Kupu razbija 19. srpnja ametom štajerske i hrvatske čete, kojima je zapovijedao Lomaš Erdedy⁵². Zauzevši Brest, koristeći se dezorganizacijom protivnika, Hasan pohara sav kraj od Bresta do Siska i iznova kuša domoći se Siska⁵³. Dne 24. srpnja, pet dana poslije pobjede kod Bresta, navali na Sisak, ali posada, pod zapovjedništvom kanonika Miklouša Mikca, odbi sve nasrtaje pobjedničke vojske turske, i ne htjede čuti o predaji. Kao lani, nakon šest dana bezuspješnih juriša, Hasan morade dići opsadu 29. srpnja⁵⁴. Vidio je sad, da mu za uzimanje ove tvrđave trebaju teži topovi, kojih ovaj put jamačno nije imao na raspolaganje, a možda i jača vojska⁵⁵. Bilo kako mu drago, Hasan-paša odriče se misli, da Sisak dobije u ruke još ove ratne sezone i odlučuje se odgoditi tu operaciju za slijedeću godinu. Naskoro zatim, u mjesecu rujnu razbi nedaleko od Petrinje jaki odio pod zapovjedništvom ugarskoga kapitana Ferenc Nadasdyja i njega samoga zarobi⁵⁶. U drugoj polovini rujna i zatim u prvoj polovini studenoga Hasan sa

⁴⁶ Klaić 375.

⁴⁷ Lopašić, *Prilozi za povijest Hrvata*, Star. XXXV 337; Krčelić I 284; Klaić 377.

⁴⁸ Starine XIX 56; Kovachich, *Scriptores minores* I 201—2. Obsidio Sisciensis domini Mikaczii a. 1592.; Istvanffy XXVII 385; Star. XXV 342; Krčelić l. c.

⁴⁹ Dne 28. lipnja kapitan u Zagrebu Andrija Gleissbach javlja, da su Turci kod Bresta sagradili most širok za šest konjika. Star. XIX 58; Istvanffy XXVII 385.

⁵⁰ Lopašić *Spom. hrv. Krajine* I 165; Klaić 378—80.

⁵¹ Po padu Bišća obrambena linija Hrvatske suzila se i može se odrediti crtom od Ogulina preko Karlovca i Bresta do Siska.

⁵² Puštajući lažne glasove o svom pohodu na Karlovac, Hasan-paša pocijepao je snagu protivnikovu. Klaić 381—2; Star. XIX 59; Istvanffy XXVII 386; Lopašić,

Spom. hrv. Kraj. I 165; Kovachich I 203; Ivčić, Star. XXXV 45.

⁵³ Kaptol. arhiv Act. ant. Fasc. 52 N. 9; Kovachich o. c. 205; Krčelić o. c. 288 Star. XIX 60.

⁵⁴ Krčelić ib.; Istvanffy XXVII 386; Kovachich o. c. 205—5; Koblar 130; Valvasor XV 617; Klaić 385—4. Gruber, *Borba Hrvata s Turcima* 68.

⁵⁵ Ovaj put bio je Hasan-paša Sisak topovima, koje je uzeo u taboru kod Bresta. U svom pismu Mikcu prijeti, kad stignu veći topovi, kojima je uzeo Bihać i Ripač, da će on, Mikac, sasvim drukčije misliti. Klaić 385—4.

⁵⁶ Hammer GOR IV 217; Ortelius II 189; Kertbeny Bibliographia 245. Budapest 1880; Istvanffy XXVII 387; Klaić o. c. 385; i R. Horvat, *Borba Hrvata za Petrinju* 45—6 (Petrinja 1905.) ne vjeruju u ovaj poraz Nadasdyjev, no o tom porazu ugarske

svojim akindžijama pustoši okolinu i zalede Siska, osobito Turovo Polje s očitom namjerom da spriječi Hrvatima gradnju novih utvrda za pomoć Sisku, mjesto izgubljenoga Bresta⁵⁷. Na taj način druge godine svoga vladanja na Bosni Hasan-paša pripremao je svojim vojskama neposredni pristup k samome Sisku; a za udobno manevriranje i dovoz materijala i provijanta izgradio je u neposrednoj blizini čvrsto uporište. Obilne kiše i rani snijeg te godine 1592. prekinuše vojnu djelatnost Hasanovu na polju⁵⁸. Zimske mjesece posvećuje iznova energičnim pripravama i organizaciji novog pohoda na ponosni Sisak, da mu zada posljednji, zatorni udarac. U tu svrhu zacijelo je zaiskao pojačanja i u Carigrad, koja su mu bila obećana⁵⁹. Već siječnja 1593., a kasnije još jedamput, svibnja mjeseca, akindžije Hasan-pašine pod vodstvom Rustem-bega iznova pustoše hrvatske krajeve, i to opet okolicu sisačku, na prostoru između Kupe i Save⁶⁰.

Načinivši zimi sve nužne priprave, u rano proljeće počinje Hasan-paša graditi novi most preko Kupe, jer je lanjski most odnijela bila poplava⁶¹, i čeka samo zgodne okolnosti, da se sa svim svojim silama i privučenom jakom artiljerijom treći put obori na nepokorni Sisak i slomi njegov otpor.

Ovdje smo dali kratak pregled svih ratnih pothvata Hasan-pašinih, da istaknemo oštru dosljednost, suglasnost i operativnu svezu njihovu. Posljednja, treća operacija Hasanova protiv Siska, mjeseca juna 1593., pokazuje se kao rezultat njegovih dvogodišnjih priprava i nastojanja, koji se temeljio na iskustvima, koje je bio stekao u te dvije godine. On ju je bez sumnje dobro promislio i proučio. Vrijeme i početak te operacije izabrao je i odredio on sam, bez ikakvoga pritiska i inicijative s kršćanske strane: Do njega samoga i jedino do njega stajalo je odgoditi tu operaciju ili je sasvim napustiti, kad su se službene promjene na obalama Bosporskim okrenule protiv njega.

IV.

Medutim za S. Bašagićem, koji je u svojim historijskim djelima bio dao kratak pregled Hasan-pašina beglerbeštva na Bosni, kod naše javnosti moglo se stvoriti mišljenje, da za poraz turski kod Siska nosi odgovornost ne toliko sam Hasan-paša, koliko veliki vezir Sinan-paša, koji je Hasan-pašu i njegove Bošnjake stavio na kocku. Po Bašagiću, Hasan-paša, nakon pobjede kod Bresta i zauzeća toga mjesta, »šalje u Carigrad poruku, da mu se odmah

vojske govori u svojim izvještajima poklisar Friedrich von Khrekwitz i paž Vratislav z Mitrović u svom djelu »Des Freyherrn von Wratislaw merkwürdige Gesandtschaftsreise nach Constantinopel 232 (Ieijzig 1787.), V. Hammer IV 216—7. Isp. Prilog III bejt. 105.

⁵⁷ Ivić o. c. 343—4; Lopašić I 166; Val-

vasor XV 518; Krčelić 289; Kovachich 205; Ratkay: *Memoria regum et banorum* p. 157.

⁵⁸ Lopašić o. c. I 166; K. Horvat, *Starine* XXXVII 157; Krčenić 290.

⁵⁹ Prilog VI, VII, VIII i XII.

⁶⁰ Lopašić o. c. I 176; *Starine* XIX 61—2.

⁶¹ Most je bio gotov na kraju ožujka. *Starine* XIX 61; Istvanffy XXVII 588; Krčelić 291; Klaić 588.

gleda pomoć, jer će mu Hrvati vratiti šilo za ognjilo, ali pašine poruke ostale su neuslišane. U nadi, da će mu rumelijska vojska doći u pomoć, naredne godine u proljeće, opet s deset tisuća Bošnjaka i Hercegovaca⁶², opsjedne Sisak. Veliki vezir Hrvat Sijavuš-paša imenova Kirli⁶³ Hasan-pašu beglerbegom od Rumelije i opremi ga Bošnjacima u pomoć. U Srijemu stigne glas u rumelijsku vojsku, da je velikim vezirom postao Sinan-paša, a beglerbegom od Rumelije sin mu, kukavni Mehmed-paša, a Kirli Hasan-paša da odmah ide u Temišvar za namjesnika. Vojska mora čekati novoga beglerbega. U to prispije brojna kršćanska vojska pod zapovjedništvom Tome Erdedija pod Sisak. Videći Gazi Hasan-paša, da mu pomoći nema, i znajući, da je neprijateljska vojska četiri puta pretežnija, ipak ne htjede uzmaknuti preko Kupe, nego pod svojim geslom »Soko leti perjem, a junak veledušjem« zametnu krvavu bitku. No ovaj put bojna sreća okrenu mu leđa, a Bosna i Hercegovina skupo platiše sa sedam tisuća junaka i vitezova drzoviti ponos Hasan-paše 22. juna 1593⁶⁴.

U svom određivanju odgovornosti za Sisački poraz još je precizniji Bašagić u »Znamenitim Hrvatima«⁶⁵: »Znajući, da će Hrvati druge godine pokušati da osvete poraz Erdedijev (kod Bresta), zatraži Hasan-paša pomoć iz Carigrada. Veliki vezir Sijavuš-paša imenuje Kirli Hasan-pašu beglerbegom od Rumelije i naredi mu, da odmah pođe Bosni u pomoć. Međutim bude za velikoga vezira imenovan Sinan-paša, koji je živio s Hasan-pašom u neprijateljstvu. On imenuje svoga sina beglerbegom od Rumelije, koji stiže u Banatu određene pomoćne čete i zadrža ih da ne idu Hasan-paši u pomoć. Hasan-paša, nadajući se pomoći, kod Novigrada prijede Kupu s vojskom i opsjedne Sisak. Međutim zapovjednik Kaniže Nikola Zrinski⁶⁶ zatraži pomoć od nadvojvode Maksimilijana⁶⁷, koju i dobije i sa 40.000 vojnika krenu na Bosnu. Svi savjeti staroga Memi-bega i drugova, da se povuče u Bosnu, ne mogoše odvratiti Hasan-pašu da ne navali na Zrinskoga. S krilaticom »Soko leti perjem, a junak veledušjem« navali na četiri puta brojnijega protivnika i nade smrt u valovima Kupe«.

⁶² Bašagić daje broj prema Hadži Halifi. V. Prilog VIII.

⁶³ Pridjev, tur. kirli, od tur. imen. kir, blato, prljavost. Znači prljav, zamazan. Drugi tur. izvor (Prilog X) daje mu pridjev vezir-zade, Vezirović.

⁶⁴ Bašagić *Uputa* 46—9.

⁶⁵ Str. 24—5.

⁶⁶ Vijest o nazočnosti kaniškoga zapovjednika Zrinskoga uzeo je Bašagić od Naima, ne provjerivši je, i dodao je od sebe Zrinskomu ime Nikola, mjesto Juraj (umro

1626.), koji je obećao doći s vojskom iz Medumurja, ali nije došao. Nikola, sin Jurjev, praunuk Nikole Sigetskoga, rodio se tek g. 1624. Isp. prilog XI.

⁶⁷ O vojsci njemačkoj koju je na molbu Hrvata poslao nadvojvoda Maksimilijan, brat Rudolfov, govore Pečevija, Hadži Halifa i Naima. Maksimilijan vršio je kao regent vrhovnu upravu Hrvatske i Slavonske krajine od kasne jeseni 1595. do 1595. Za Sisačkoga boja vršio je tu službu drugi brat Rudolfov, nadvojvoda Ernest. Klaić 363—4, 366—7.

I prvo i drugo svoje pripovijedanje Bašagić je pozajmio skoro doslovno od najkasnijega i najnepouzdanijega od turskih historika Naime⁶⁸, samo, jasno je zbog kojih je razloga, ispustio još njegovu tvrdnju, da je glavni razlog propasti bosanske vojske na Kupu bila mržnja među dvojicom turskih velikaša i čuvstvo osvete, radi kojega veliki vezir nije se ustručavao staviti na kocku cijelu bosansku vojsku.

Čitav naime niz turskih historika, počevši od Pečevije pa sve do Naime, da bi s jedne strane ublažio strašni dojam poraza, a s druge da bi osvijetlio uzroke toga »bozguna«, toliko nejasna i samim suvremenicima i slijedećim pokoljenjima, bio je prisiljen uteći se stvaranju dviju historijskih fikcija. Da bi dakle nekako razjasnili ovaj poraz turske vojske, koji se nije dao nikako složiti s dotadanjim i kasnijim uspjesima turskoga oružja na toj krajini, historici turski izmislili su najprije brojčanu premoć kršćanske vojske, i zatim povrh toga svalili su krivnju za taj poraz skoro isključivo na novoga velikog vezira Sinan-pašu, koji je tobože radi lične mržnje prema Hasan-paši izdao nalog za povratak rumelijske vojske iz Srijema. Nakon tri stoljeća i po od tih događaja, historiografija ne može sada nikako, bez kritičke analize i provjeravanja, dati vjeru tim dvjema fikcijama, plodu istočne invencije i političke mudrosti. U tu svrhu imamo, srećom, sve mogućnosti, jer raspoložemo, s jedne strane, brojnim izvornim vijestima zapadnih arhiva i vjerodostojnim svjedočanstvima zapadnih suvremenika, a s druge imamo neke vijesti i svjedočanstva i samih turskih suvremenika, koji neizravno i nehotice bacaju sasvim drugo svjetlo na te burne godine bosanskoga pašovanja Deli Hasanova.

Da bismo pravilnije razumjeli i kritički ocijenili mnoge postupke i sud-bonosne odluke glavne osobe u tim događajima derviša Hasan-paše, treba prije svega rasvijetliti okolinu, u koju je bio došao dostojanstvenik, koji je odrastao u carskom saraju usred spleta dvora i poslije niza godina ratovanja u istovjernoj, premda šijitskoj Persiji, našao se u skoro osvojenom kaurskom jugo-istoku Evrope. Potrebno je psihološki pojmiti okolinu, koja ga je okružila ovdje i sasvim progutala njegovo bolešljivo samoljubivu i do požrtvornosti vjerski zanesenu narav.

Bolesni tada središnji organizam Turske, u kojoj je dvorsko društvo na podnožju carskoga prijestola nosilo na sebi obilježje korupcije, premoći harema i posebnih obzira⁶⁹, davao je predstavnicima državne vlasti na jugo-istoku Evrope, u njihovoj borbi s kršćanskim državama, skoro potpuno slobodne ruke. Koristeći se tim svojim povlaštenim položajem brojni beglerbezi i sandžak-begovi pored gaženja svih političkih obzira i postupanja bez skrupula udarili su ovdje osnove turskomu feudalnom sustavu, kojemu je bila podloga osvajanje i stjecanje tuđih teritorija. U osvojenim zemljama dobivali

⁶⁸ Isp. Prilog XII. Naime je svoje podatke o Sisačkom boju djelomično pozajmio od ranijeg historika Ahmeda Hasan-beg-

zade. Njegov opis Sisačkog boja kratak je i zamršen. V. Prilog XI. Isp. prilog IX.

⁶⁹ Hammer GOR III 489.

su islamski borci imanja, a pošto svi nijesu mogli biti nagrađeni spahilucina i zijametima, to je njima bio ostavljen grabež i ratni plijen. Na tom temelju nastala je i ojačala akindžijska vojska u Rumeliji⁷⁰. Organiziranje ovakvoga ratnog plemstva dovelo je do velikih uspjeha ratne pothvate turskog oružja. Sami materijalni probitci i ratni šičar nijesu doduše mogli naknaditi u cijelosti mnogobrojne krvave žrtve i svagdanje izlaganje smrti u teškoj borbi s nevjernicima, no k tomu su dolazili i poticaji vjere, koja je od samih početaka islama gazijama, borcima svetoga rata, za bojne zasluge i smrt u džihadu obećavala posmrtno blaženstvo i najviše nagrade u raju⁷¹. U tom duhu krijepili su pojedine odrede otmanske vojske članovi pojedinih redova derviških, a među janjičarima i akindžijama osobito red, zvan po legendarnom mistiku Hadži Veli Bektašu⁷². Upliv ovoga reda među akindžijama bio je osobito jak, i beктаšiје uspјeli su u drugoj polovici XV. i prvoj polovici XVI. st. dobiti među svoje članove i čuvenu porodicu Mihaloglija, koja je imala nasljedno zapovjedništvo nad rumelijskim akindžijama⁷³. No svoju duhovnu službu vršili su beктаšiје ne samo u vojsci nego i među drugim pukom islamskim, naseljavajući se u različnim mjestima novoosvojenih zemalja evropskih, a osobito kraj grobova historijskih junaka i bogomilih ljudi (azīza)⁷⁴. Oko tih mjesta stvarala su se svetišta, mjesta hodočašća, kamo su se stjecali pravovjerni, koje su privlačile pobožne legende o čudotvornoj moći tih novonadenih ugodnika Božjih⁷⁵.

Vrhovni zapovjednik bosanskih akindžija Hasan-paša, koji je, po historiku Aliji, ujedinjavao u sebi najbolja svojstva suboraca Gazi Ćose Mihala⁷⁶ i Gazi Malkoča⁷⁷, glasovitih predstavnika akindžijske vojske⁷⁸, zacijelo poput potomaka Gazimihalovih, nije se oteo utjecaju beктаšiјskoga reda, koji je takoder sa svoje strane doista uživao i njegovu izvanrednu blagonaklonost. Odrastavši na dvoru u Carigradu, gdje je još od vremena Veli Bajazida II⁷⁹ misticizam uhvatio dubok korijen, Hasan je povrh toga imao i kasnije u Persiji prigodu upoznati do tančina sufijsku nauku i prožeti se njom. O tom nas uvjerava ne samo značajni pridjevak »derviš«, koji mu daje Pečevija.

⁷⁰ EI I 245; Olesnicki, *Suzi Ćelebija iz Prizrena, turski pjesnik historik XV—XVI st.* Glasnik skop. naučn. društva XIII. 75—4. Skoplje 1935; Olesnicki, *Tko je bio zapravo Đerzelez Alija.* ZNŽ XXIX 1, 22—9.

⁷¹ EI IV 268—71.

⁷² Olesnicki, *Bektašijska duhovna služba u akindžijskoj vojsci.* (Članak će izići u slijedećem svezku ovoga časopisa.)

⁷³ Ib.

⁷⁴ EI I 709—10; G. Jacob, *Die Bektašchije.* Abh. I. kl. Akad. Wiss. XXIV Bd. III. Abt., p. 19. 27—8. München 1909.

⁷⁵ Olesnicki, *Još o ličnosti Đerzelez Alije.* ZNŽ XXIX 2, 36—9.

⁷⁶ Mehmed Nuzhet paša. *Ahval-i Ghazi Mihal* 12—111. Carigr. 1515; Olesnicki, *Tko je bio zapravo Đerzelez Alija,* 20—1.

⁷⁷ Babinger, *Beiträge z. Geschichte des Geschlechtes der Malkotsch-oglus.* Annali R. Istituto Superiore Orientale di Napoli. N. Ser. I 117—122. Roma 1940.

⁷⁸ Prilog VI.

⁷⁹ EI I 705.

nego i pjesma, koju je složio nepoznati sufija derviš, i koji u njoj izričito izjavljuje:

»Lijepa su mu načela i puti,
srcem ljubi Murteda⁸⁰-Aliju!«⁸¹

Jasno je, što autor sufija razumije »pravim i lijepim putem i načelima« u Islamu i što znači »iskrena ljubav« k Halifi Aliji. Poznato je, do kojega je stupnja kod šijita išlo obožavanje i čak poređenje Alije, zeta Prorokova, s Bogom⁸². O šijitskoj pravovjernosti Hasanovoj i o velikoj naklonosti njegovoj beктаšijskom tarikatu još izričitiije svjedoči nama značajna poruka, koju je po historiku Pečeviji, tada osamnaestogodišnjem mladiću, poručio Hasan-paši u Banju Luku stanovnik pečujski beктаšija abdal Idris Baba.⁸³ Da je starac Idris bio beктаšija, svjedoči njegov naziv Baba (otac), titul uglednih članova beктаšijskog reda⁸⁴. Po smrti Idris Babinoj, kako svjedoči Pečevija, beктаšije po običaju svoga tarikata načinile su od njegova turbeta ognjište hodočašća, kamo su u jatima vrvjeli zairi (pobožni posjetnici). Spomenuta poruka pečujskoga redovnika ticala se upravo ratnih pothvata Hasanovih i glasila je:

»Kamogod pošao (Hasan), bijelo mu lice! Duhovi evlija i abdala⁸⁵ njega podupiru i pomažu. Čak i sam Hazreti Alija, — Višnji mu Gospod prosvijetlio lice! — prebiva s njegovom vojskom.«⁸⁶

Ova poruka svjedoči ne samo o blizosti Hasanovoj k beктаšijskom redu, nego i da je uopće postigao bio visok stupanj u mističkoj hijerarhiji. Isti Pečevija pripovijeda nam o istaknutoj naklonosti i drugoga derviškoga šeha prema Hasan-paši. Čuvši u sarajevskoj kafani o snu nekoga pravedna čovjeka, koji je snio, kako su Hasan-pašu uškopili, taj šeh, razmislivši, proriče velike pobjede Hasanove nad nevjernicima, jer ako je Hasan u svijetu sanja postao sličan nekadanjemu valiji bosanskom Hadum Jakubu, koji je na Krbavi prije sto godina razbio Derenčina bana, onda mu mora postati sličan i u nazočnom svijetu⁸⁷. Iz tih dviju pripovijesti Pečevijinih možemo vidjeti najprije, koliku je potporu i poticaj za svoje ratoborne planove Hasan-paša dobivao od članova derviških redova, i kakvu je odatle crpao moralnu snagu i oduševljenje. Pečevija pripovijeda, i kolik je dojam i moralnu utjehu na Hasan-pašu učinila poruka Idris Babina⁸⁸. Sve to zajedno otkriva nam, u kakvim je prilikama živio i djelovao Hasan-paša i kakve su nade vezali za njegovu osobu bosanski muslimani. Još jače izražena su ta velika očekivanja u medhiji

⁸⁰ Murteda znači, ugodan, mio (Bogu), pridjevak Hazreti Alije.

⁸¹ Prilog I strofa 6.

⁸² EI I 286—7.

⁸³ Prilog VII.

⁸⁴ Jacob o. c. 51—2; EI I 709.

⁸⁵ V. EI I 68—9 s. v. Abdal. Abdal je stupanj svetaca u sufiskoj hijerarhiji, koji nepoznati svjetini, utječu svojom moću na

održavanje reda u svemiru. Sijelo im je u Šamu (Siriji); po njihovu zagovoru i zasluga dolazi potrebna kiša, pobjeda nad neprijateljem i odvraćaju se opća zla.

⁸⁶ Prilog VII. Isp. GOR IV 645 i Handžić, *Ibrahim ef. Pečevija*. Kalendar Nar. Uzdaničice za 1959. 156. Sarajevo.

⁸⁷ Prilog VII; Handžić ib.

⁸⁸ V. Prilog VII.

(slavopjevu), koju je Hasan-paši u čast ispjevao bivši beglerbeg bosanski Šahusvar, koji je zbog pretrpljena poraza bio bačen u tamnicu⁸⁹. Ako u toj pohvalnoj pjesmi odbijemo koješta na panegiričke elemente, svojstvene toj vrsti istočne poezije, ipak ne možemo ne vidjeti u njoj sliku općega mnijenja islamskih vrsta i odraz proživljavanja i težnja samoga Hasan-paše.

»Gospodar mudrosti, višnja Istina, udijelio ti je vrhovnu vlast! Idi (protiv dušmana) i žuri se!«

I zatim:

»Ne skreći od ovoga puta, ni ako će mu smrt biti kraj!«

Ovi versovi Šahsugarovi zvuče zapovjedno i proročki!

Kako bi Hasan, čujuć svagda odasvud pohvale na svoja bojna djela, a osobito proricanja novih uspjeha svoga oružja, mogao ne poslušati ih i ne početi im vjerovati, da je zaista

»Zvijezde, pod kojim se rodio, sretno i radosno kao sunce!«
da je

»Višnja Istina stvorila njegovu sreću sjajnu, kao sunce!...«
i da

»Topovi i sablje pobjednički čuvaju njegove bokove.«

Niz sjajnih neprekidnih bojnih uspjeha kao da je potvrđivao opći glas o njegovoj nepobjedivosti u borbi s nevjernicima. Ti su uspjesi i doista bili izvanredni. Historik Ali ne kaže uzalud da takvih pobjeda i plijena, kakav je Deli Hasan dobivao sa svojim neocjenjivim polugolim bosanskim vojnicima, drugi serdari ne bi znali dobiti ni sa sto, ni sa dvjesto tisuća vojske⁹⁰.

To pažljivo slušanje tuđih proricanja i strastna želja da im vjeruje, pretvorila se postupno u Hasanu u samopouzdanje, preuzetnost, čak i u oholost.

*

Iz razmotrenih gore ratnih operacija Hasanovih, koje su prethodile njegovu proljetnom pohodu 1593., nameće se, kako smo to već gore bili istaknuli, zaključak o oštroj promišljenosti i dosljednosti svih njegovih bojnih poduzeća. Moramo radi toga vidjeti u njemu stratega, koji za vremena snuje i pripravlja svaku svoju operaciju. Njegova je taktika: neočekivan brzi udarac na neprijatelja. U slučaju neuspjeha — hitar uzmak, da se ukloni riziku i daljim gubitcima. Nema sumnje, da je i vojnicu od 1593. pomnjivo promislio. Izvidnim operacijama Rustem-begovim u rano proljeće 1593. bio je cilj ogleđati tlo i izjasniti mjere, koje je zimi poduzeo neprijatelj⁹¹. Traženje pomoći u Carigradu, učinjeno na vrijeme, svjedoči još jednom o njegovoj promišljenosti i opreznoj strategiji.

⁸⁹ Prilog II.

⁹⁰ Prilog VI.

⁹¹ Cilj ovih operacija bio je također odvratanje pažnje neprijateljske od gradnje

mosta na Kupi. Hasan-paša izdao je bio nalog Rustem-begu, da most pod gubitak glave dogotovi do četiri dana. Starine XIX 612.

V.

Pokušat ćemo sad tačnije objasniti brojčano stanje kršćanske i turske vojske u boju 22. lipnja 1593. radi kritičke ocjene prve i glavne tvrdnje turskih historika o brojčanoj premoći kršćanskih sila nad islamskim, po njima, osnovnom i glavnom uzroku sisačke katastrofe.

Od turskih historika samo dvojica, Hadži Halifa i Naima⁹², daju određen broj kršćanske vojske, i to četrdeset hiljada. Častib Mehmed povisio je ga dapače na pedeset hiljada⁹³. Zapadni pak izvori znatno se razilaze u broju kršćanskih četa. Ipak možemo, s priličnom sigurnošću, odrediti njihov broj, i to ponajviše na nekih pet do šest tisuća konjika i pješaca⁹⁴. Valvasor (XV 522 i 523) ocjenjuje ukupni broj kršćanske vojske na četiri tisuće ljudi, Istvanffy (XXVII 389) na osam, Ortelius (II 197) i Oesterreichische Zeitschrift (oc. 305) pet tisuća, Kovachich (II 246) na šest tisuća, Auerspergov izvještaj na više od pet tisuća⁹⁵.

Valvasor (ibidem), s pozivom na rukopise Kranjskoga zemaljskog arhiva, kaže, da je ban Erdewdy imao uza se bansku četvu i zemaljski ustanak, svega oko 1240 momaka, Ruprecht Eggenberg 300 njemačkih vojnika (u Rödernovu izvještaju kaže se, da je Eggenberg zajedno s Reithenauom imao 12—1600 momaka), Petar Erdewdy 500 uskoka, koprivnički general Stefan Grasswein 400, karlovački general Andrija Auersperger 300 oklopnika, Melchior Rödern 500 sleskih strjelaca, Adam Rauber od Weinerja 200 arkebuzira, Krštofor Obrutschan 100 ljudi, Štefan Tahy 80 husara, Martin Pietschnik iz Altenhofa 100 momaka, Georg Sigismund Paradeiser, zapovjednik karlovačkih, koruških i kranjskih mušketira, svega 160 momaka, Ferdinand Weidner 100 pješaka⁹⁶, Montecucculijevih konjanika 100; osim toga bili su prisutni slijedeći hrvatski kapitani sa svojim četama: Ivan Drašković, Benedikt Thuroczy, Ferenac Orehoczy, Vuk od Druškovca i grof Štefan Blagajski (Istvanffy XXVII 389). Juraj Zrinski bio je obećao u svojim pismima iz Međumurja biskupu zagrebačkomu Gašparu Stankovačkomu i Eggenbergu, da će doći s Batthyanyjem i drugom vojskom, ali je kasnije svoju odluku promijenio⁹⁷. Posada grada Siska sastojala se od tri stotine momaka, i to pedeset puškara (pixidarios) i dva meštra bombardara (bombardarios), koje je bio poslao nadvojvoda Ernest, zatim 100 momaka Eggenbergovih iz »slovenskih zemalja«, te konačno svih unovačenih mladića i nešto dobrovoljaca iz okolice⁹⁸.

O sastavu Hasan-pašine vojske nemamo tačnih podataka. Turska vrela, osim dvaju, ne daju broja turskih snaga⁹⁹. Oslanjati se na podatke zapadnih vrela o turskoj sili nije moguće, jer dobitnici uvijek nastoje povećati snagu pobijedenoga protivnika. Istvanffy (XXVII p. 388) kaže, da je turske vojske

⁹² Prilog VIII. i XII.

⁹³ Prilog X.

⁹⁴ Isp. Klaić 390.

⁹⁵ Starine XIX 175.

⁹⁶ Zwiedineck-Südenhorst, Ruprecht v. Eggenberg, 111. Gratz 1888.

⁹⁷ Arch. Capitul. Acta antiqua Fasc. 52, N. 9.

⁹⁸ Ib.; Istvanffy XXVII 389.

⁹⁹ Prilog VIII. i X.

bilo najviše 40.000, a najmanje 25.000, Kovachich (II 246) navodi brojku 36.000, Ortelius (o. c. 195) 30.000, Valvasor (XV 522) 50.000. Treba kod toga razlikovati aktivne bojne sile od pratnje spahija i zaima i pomoćnih četa »vlaške raje« (İflāqān raājāsī), kako ju zove Pečevija, kojih je također uvijek išlo mnogo na vojsku¹⁰⁰. Opisujući Sisački boj, Pečevija najprije ističe, da je Hasan-paša na pohod išao samo s bosanskom vojskom (jālynyz Bōsna askerile). Malo više toga kaže, da je Hasan počinio osnovnu pogrešku: podcijenio je snage neprijateljske i zbog toga je zaključio, da ga one ne će napasti (ūzerine gelmemelerīne džezm itdi)¹⁰¹. Istu pretpostavku izriče i Hadži Halifa, koji je u ostalom skoro čitav opis Pečevijin prenio u svoje historijsko djelo. I po Hadži Halifi Hasan je računao, da neprijateljska vojska ne će nikako napasti na njega (ūzerīne gelmez)¹⁰².

Dva turska historika Hadži Halifa i Ćatib Mehmed daju tačan broj turske vojske, koji određuju sa 10.000 momaka¹⁰³. Taj broj nije sasvim tačan i nešto je umanjen. Pečevija, pripovijedajući bojni pohod Hasanov u proljeće 1592., kaže, da je paša sabrao golemo mnoštvo (bir azīm dernek itdi). On potanko razjašnjava, da je Hasan pozvao: spahije, zaima, emire u službi i na raspoloženju (ma'zūl), zatim posade krajiških gradova (to jest nefere i age) i vjerojatno svukoliku sebi podložnu vlašku raju¹⁰⁴. Ako je Hasan ovoliko mnoštvo ljudi vodio u proljeće 1592., jasno je, da je poslije neuspješne opsade Siska te godine i očekujući obračun s kršćanima za pobjedu kod Bresta, učinio g. 1593. još potpuniju mobilizaciju svih svojih raspoloživih sila. Ipak možemo i na temelju samih turskih vrela stvoriti sebi tačniju sliku o Hasanovim snagama. Hadži Halifa i Naima kazujući gubitke turske od 22. lipnja 1593. kažu: »do osam tisuća ljudi utopiše se¹⁰⁵ i postашe šehiti. Utopiše se Hasan-paša, Rustem-pašine kćeri sin Mehmed-beg i još tri sandžak-bega«. Iz drugih turskih vrela znamo, da su ta tri bega bila stari Memibeg zvornički, Sultanzade Mustafa kliški¹⁰⁶ i mladi krasnik Ramadan-beg požeški¹⁰⁷. Prema tome kod Siska su poginula četiri sandžak-bega, to jest skoro polovica begova, podloženih Hasan-paši.

Iz spjeva suvremenoga derviša (Prilog III bejt 129) znamo, da od vojske, koja je bila na lijevoj obali Kupe,

»Nema, kažu, ni deset ljudi, koji su spasli glavu!...«

no sam autor upotrebljava ovdje dubitativ prošloga vremena na -miš, koji se upotrebljava za događaje, kojih onaj, tko govori, nije sam provjerio, nego

¹⁰⁰ Prilog VII.

¹⁰¹ Ib.

¹⁰² Prilog VIII.

¹⁰³ Prilog VIII. i X.

¹⁰⁴ Prilog VII.

¹⁰⁵ Prilog VIII. i XII. Zapadni izvori ocjenjuju broj palih Turaka na 12 do 18.000. Isp. Körtbeny 249; Istvanffy XXVII kaže 12.000 i nešto više, jer sve nije bilo moguće

izbrojiti. Gleichzeit. Original-Bericht 506 kaže 18.000; Kovachich II 247 ima 21.000, a »oni, koji kažu 16.000, kaže Kovachich, pretjerano umanjuju«. Vojskovođe sami kažu u svojim izvještajima, da brojevi mrtvih nijesu još sigurni.

¹⁰⁶ V. o. njemu str. 153 i bilj. 118.

¹⁰⁷ Prilog IV strofa 5.

ih pripovijeda po kazivanju, i stoga smo ovdje dodali »kažu«. Vjerojatno broj onih, koji su iznijeli glavu iz boja, bio je veći od deset; zapadna vrela kažu da je onih koji su izmakli preko mosta, bilo do 400 ljudi¹⁰⁸. Iz istoga spjeva derviša suvremenika znamo, da je osim vojske, koja je bila prešla Kupu, jedan dio ostao bio na desnoj obali

»Sve kliške vojnike ostavi na njihovu mjestu
i još sve što bješe krajiške vojske.« (Bejt 124).

Kliškim vojnicima derviš daje najbolju svjedodžbu (Bejt 111—115). Zapadna vrela kažu, da je kliški beg doveo bio sa sobom 3.000 ljudi¹⁰⁹. Serhadskom, to jest krajiškom, vojskom imamo najprije razumjeti Rustem-bega, sandžaka bihačkoga, ujedno muhafiza Jeni Hisara (Novoga Grada, t. j. Petrinje), koji je imao 500 ljudi¹¹⁰. Osim toga u krajišku vojsku brojili su se valjda i neki drugi odredi, kao odred kapitana od Gradiške, koji je po zapadnim vrelima imao 1.000 ljudi¹¹¹. Odrediti tačno broj turske vojske, koja je ostala na desnoj obali Kupe, mi dakako ne možemo, ali bilo ih je svakako više od 2.000, da ne brojimo vlašku rajnu, koja je također ostala u turskom taboru. Iz rečenoga izlazi, da je Hasan-pašina vojska svakako premašivala 10.000 ljudi i gotovo dva puta veća bila od kršćanske vojske. Prema tome pripovijest turskih pisaca o većoj (četverostrukoj!) jakosti kršćanske vojske treba definitivno zabaciti.

Što se tiče sandžaka, koji su Hasan-pašu, svoga gospodara, pratili na toj vojsci, postoji u istočnim i zapadnim vrelima najveća zbrka. Pokušat ćemo je, koliko je moguće, razjasniti i ukloniti. Najveća nejasnost vladala je o porijeklu i srodstvu sa sultanom Muratom III. dvaju carevića, i to sandžaka kliškoga carevića Mustafa-bega i sandžaka hercegovačkoga carevića Mehmed-bega. Hammer zna, da su obojica poginula u boju, ali o njihovu rodu daje sasvim nejasne podatke, koji su čak u protuslovlju (GOR IV 104 i 218 i 643). Nama je svakako najmjerodavnija suvremena turska pjesma, koja oplakujući turske gubitke u Hrvatskoj zemlji, tuži za rođenim sestrićem carevim (hunk-jār hemšire¹¹² zādesī, careve rođene sestre sin):

»(Sam) Gospodarev rođeni sestrić
osta, didijo Hrvate, kod tebe!« ... (v. Prilog IV strofa 4).

Ta kivnost i zlovolja muslomana suvremenika zbog smrti careva i halifina sestrića za nas je najbolje svjedočanstvo o porijeklu toga zapovjednika. Pjesnik na žalost ne kaže imena tomu sestriću Murata III., no prema Naimi znamo, da je to bio Sultanzade Mustafabeg, sandžak kliški.

¹⁰⁸ Starine XIX 185; Lopašić I 179.

¹⁰⁹ Lopašić I 185; Tomić, Novi podatci o bici kod Siska. Spomenik Srp. Akad. XXXI 85; Starine XIX 65; 187.

¹¹⁰ Ib.

¹¹¹ Ib. O sastavu serhadске vojske (serhadd-qulu) isp. EI IV 809.

¹¹² Hemšire, doslovno ona koja se dojila istim mlijekom, t. j. rođena sestra. Isp. Starine XIX 64.

Ovaj carević bio je drugi sin druge kćeri Selima II., dakle rođene sestre Murata III., po imenu Gevher-i mulūk han sultane¹¹³. Iz prvoga braka njena s Hrvatom Pijale Mehmed-pašom, s kojim se vjenčala mjeseca zulhidžde 969 (kolovoza 1562.), rodila su se četiri sina i jedna kći¹¹⁴. Po smrti Pijale paše (21. siječnja 1578.) ova sultanija preudala se za trećega vezira Muhamed-pašu i po njenoj molbi imenovao je njen brat Murat III. njena drugoga sina sandžakom kliškim, i to 2. listopada 1584.¹¹⁵ Tako je carević Mustafa bio sestrić carev, unuk Selima II. i praunuk Sulejmana II. Gevher-i Muluk sultana umrla je na kraju carevanja Murata III. (umro 16. siječnja 1595.), možda od tuge za sinom, koji je poginuo u najljepšim godinama, i pokopana je kraj svoga oca sultana Selima u njegovu turbetu¹¹⁶.

Po pripovijedanju Naiminu, za svoga vladanja na Klisu carević Mustafa imao je borbe s nevjernicima, valjda s Uskocima.¹¹⁷ Na dan Sisačkog boja Mustafa-beg nije imao ni trideset godina¹¹⁸.

¹¹³ Gevher-i muluk. Drago kamenje careva.

¹¹⁴ Mehmed Surejja Sidžilli Osmani (= SO) II 41—2, na žalost ne kaže imena njegove djece. Piale-paša bio je sin postolara iz Tolne (Ugarska). EI III 1154. Bašagić, *Znam. Hrvati* 62.

¹¹⁵ La Sultana fo moglie di Piale ora di Mohammed bassa terzo Vezir, ha ottenuto dal Sig. il Sangiaco di Clissa per il secundo suo figlio con Piale. 2. Ott. 1584. Hammer GOR IV 104; iz mlet. izvješća u carskom arhivu u Beču. Po Naimi Sultan-zade Mustafa bio je prije toga sandžak smederevski (v. Prilog XII).

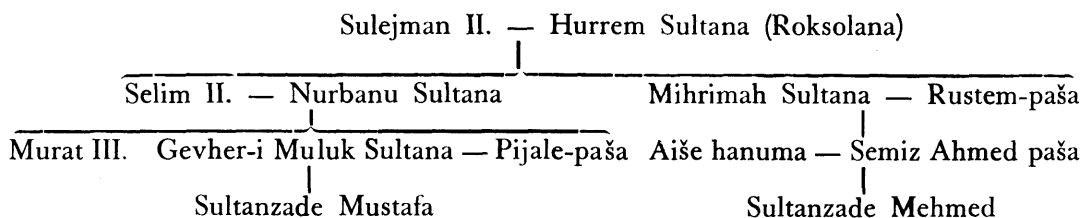
¹¹⁶ SO I 65.

¹¹⁷ Prilog XII. Ova trčanja Mustafa-pašina, prema Naimi, bila su uzrok početku neprijateljstva. Hammer IV 214. Nani, *Histor. Ven.* I 26 i Minucio Minuci, *Hist. degli Uscochi* 42 (Venezia 1626) također dovode početak neprijateljstva Hasan-pašina u vezi s Uskocima. Isp. Klaić Pov. Hrv. 372, 580; Pril. IX., str. 165. i bilj. 251. Knežević o. c. 50.

¹¹⁸ U opisu Sisačkog boja Naima, kako smo rekli, najnepouzdaniji od turskih historika, jedini navodi ime Kliškoga sandžaka i kaže, da je poginuo kod Siska. (Isp. bilj. 68 i Prilog IX. i XI.) Oca njegova zove Naima Ahmed-pašom, no u tom ga je pomiješao s ocem drugoga carevića Mehmed-bega, velikim vezinom Ahmed-pašom Semizom. V. str. 154. Za Naimom čini istu pogrešku M. Surejja, koji u svom djelu Sidžill-i Osmani

IV 579, carevića Mustafa-pašu zove sinom neke sultane (hanum-sultan-zade) i velikog vezira Ahmed-paše. No za posljednjih četrdeset godina do Sisačkog boja (od g. 1555) nije bilo velikoga vezira toga imena osim Ahmed-paše Semiza. V. GOR IV 700. Hammer, isto dj. 218, po Naimi ne može točno odrediti koljeno carevića Mustafe, sandžaka Kliškoga, koji je poginuo pred Siskom. Drugi turski izvori, osim Naime, znaju samo o pogibiji kod Siska, carevića Mehmed-bega, no ovaj se nikako ne može zvati sinom rođene sestre Murata III. Isp. Rodoslovnu tablicu str. 154. Istvanffy pao je u istu grešku: Mehmetus praefectus Herzegovinae Turcici principis sorore genitus. GOR IV 645. Isp. »Mehmet beg von Herzegovina des Türkischen Kaysers Schwester Sohn« Starine XIX 64: 190. Pogibija Kliškog sandžaka kod Siska to je neshvatljivija, što kliški vojnici i nijesu bili u boju, jer su estali na desnoj obali Kupe čuvajući tabor (Isp. Prilog III bejt 184). Zapadna vrela ne spominju kliškoga sandžaka među onima, koji su pali u boju. Valvasor XV 550; Istvanffy XXVII 391; *Gleichzeit. Bericht* 307; Kovachich II 247. Neki zovu Aparidibega kliškohlivanjskim sandžakom, koji je ostao na životu (Isp. n. 129). Campana, *Compendio historico di guerre fin a. 1597* zna za Hazanett begi di Clissa. Po svemu tomu treba dopustiti mogućnost, da kliški sandžak sin Gevher-i muluk sultane možda i nije poginuo u Sisačkom boju.

Drugi rodak carev bio je Sultanzade Mehmed-beg, sandžak hercegovački, drugi sin Aiše hanume sultane, jedinice Mihrimah sultane, kćeri Sulejmana II. i Rustem-paše Hrvata, velikoga vezira. Mihrimah sultana udala se za Rustem-pašu 1539.¹¹⁹ Aiša hanuma bila je za velikim vezirom Ahmed-pašom Semizom (umro 1580. i pokopan kod jedrenske kapije u Carigradu v. SO I 202). Stoga Naima i zove carevića Mehmed-bega »Ruštem-paša dohterzadesi«: Rustem-pašine kćeri sin¹²⁰. Prema tome Aiša hanuma bila je nećakinja Selima II., kći njegove sestre Mihrimah sultane i sestrična Murata III. Mehmed-beg bio je praunuk Sulejmana II., unuk Rustem-pašin i nećak u drugom koljenu Murata III. S Hasan-pašom imao je prijateljstvo još od persijskoga rata, na kojem je Mehmed-beg pratio velikoga vezira i serdara Uzdemir-zade Osmana, i po njegovoj smrti (poginuo u boju kod Šenb-Hasana blizu Tabriza 29. listopada 1585.) donio je u Carigrad carski muhur (koji je uvijek nosio sa sobom veliki vezir)¹²¹. Kasnije bio je carević Mehmed-beg sandžak-beg nikopoljski¹²² i najzad mutesarif hercegovački. Tako ocevi obaju carevića, koji su bili u boju kod Siska, bijahu Hrvati, a carevići sami su bili među sobom sestrići u trećem koljenu i praunuci Sulejmana Zakonodavca. Mustafa-beg, unuk sultana Selima II., bio je boljega roda i bliže k carskoj stolici nego Mehmed-beg, praunuk Sulejmana II., kako se vidi iz rodoslovne tablice:

Zatim po starješinstvu među sandžak-begovima Hasanpašinim imao je prvo mjesto Kodža (»Stari«) Gazi Memibeg¹²³, sandžak zbornički. Njemu, kao najstarijemu i najiskusnijemu u ratu s nevjernicima Hasan-paša je povjerio kod svoje treće opsade Siska samostalnu zadaću da s jednim dijelom vojske prijede Kupu i bije grad iz dovezenih topova. Za vrijeme boja on je sebi dozvolio po ulaku davati taktičke savjete Hasan-paši. Neka zapadna vrela daju

¹¹⁹ GOR IV 645 i 700; EI III 551; Bašagić, *Znam. Hrvati* 65. Isp. Klaić 392. Kreševljaković *Veliki vezir Rustem-paša*. (Kalendar Nar. Uzdance za 1938) kaže, da se Rustem-paša rodio u Sarajevu ili u najbližoj okolici.

¹²⁰ Prilog XII. Isp. Sidžill-i Osmani I 202.

¹²¹ Sidžill-i Osmani ib.

¹²² Ib. Možda je bio i sandžak u Szolnoku. Isp. GOR IV 150. Istvanffy XXVII 590 kaže, da je Mehmed-beg poginuo u kutu

između Odre i Kupe. Bez konja, srušen s mosta u vodu, ohvatio se dio grčevito nekoga stupa i vikao iza glasa upomoć Boga i ljude, čak i bana Erdedyja. Tuča taneta dokrajčila mu je život.

¹²³ Memi, mjesto Mehmi, turski izgovor arapskoga participa Mahmi, »zaštićen (od Boga), čuvan, u sigurnosti«. Odsječena glava Memi begova mosila se 28 lipnja između drugih trofeja kod Auerspergova ulazka u Karlovac. *Starine* XIX 189.

mu pridjev Zimeri, Zimer ili Simer¹²⁴. Memibegov sin Sarhoš Ibrahim-beg¹²⁵ bio je u isto vrijeme sandžak lički; brat Hasan-pašin Džafer-beg bio je pak sandžak cerničko-pakrački³⁶. Požeški sandžak ili, po drugima, orahovički¹²⁶ bio je Ramadan-beg; Kurt-beg, sin Ferhad-paše Sokolovića¹²⁷, bio je sandžak vučitrnski. Rustem-beg, delibaša Ferhad-pašin, bio je sandžak-beg novoga sandžaka u Bišću i muhafiz petrinjski¹²⁸. Apar-di-beg¹²⁹ bio je sandžak livanjski. (Isp. Starine XIX 190.) Bili su svakako u ovom razboju i drugi još sandžaci, ali mi ne znamo njihovih imena¹³⁰. Osim ovih sandžaka u taboru Hasan-pašinu bilo je još nekoliko vojvoda manjega značenja. To su bili Sinan-beg od Orahovice, neki Juneri-beg, zatim Memi vojvoda od Orihača (?), kapitan gradiški i drugi¹³¹.

VI.

Razmotrit ćemo sad tok treće i posljednje operacije Hasan-pašine protiv Siska. Prvi od sandžaka sa svojim odredima došli su zvrnički Memi-beg, koji je pao više Kostajnice u Strigovlju, današnji Strigan i livanjski Apar-di-beg, koji je pao na Bilanjsko Polje i kod Save. Sarhoš Ibrahim-beg lički stajao je već nekoliko dana prije toga kod Zrinja¹³². Sam Hasan-paša krenuo se s vojskom prvih dana lipnja, jer 3. lipnja Stefan Grasswein javlja iz Varaždina, da Hasan-paša mašira na Sisak¹³³. Dne 10. lipnja piše kapitan senjski Juraj Lenković, da je Hasanova snaga velika. »S njim ide sve, što može nositi oružje u pašaluku. Mnogo manjih topova i samu Kacijanericu on vodi sa sobom. Izvrsno je opskrbljen živežom i vojnicima.«¹³⁴ Čini se, da je Hasan ovaj put išao na Sisak sa svima njemu podvlasnim sandžacima i da je možda dobio i neke pomoćne čete iz Ugarske¹³⁵. Velike topove nosilo je 29 šajaka prema Sisku. Dvije tisuće pješaca i šest stotina konjika s mnoštvom radnika i seljaka išlo je naprijed da ukloni smetnje na putu glavne vojske¹³⁶. Dne 14.

¹²⁴ Lopašić I 185; Tomić o. c. 84—5. Isp. Bašagić *Zn. Hrv.* 50.

¹²⁵ Prema Naimi, v. Prilog XII.

¹²⁶ Orahovica stari grad u Slavoniji u oblasti Osječkoj. Stanojević, *Nar. enc.* III 259—60.

¹²⁷ Qurd — tur. vuk. Starine XIX 65, 188; 190. Tomić 84—5. Lopašić *Spomenici*, I 185.

¹²⁸ Pečevija i Naima, Prilog VII i XII.

¹²⁹ Zapadni izvori većinom zovu Apar-di-bega sandžakom Kliško-hlivanjskim. Isp. Starine XIX 65; 187. Tomić o. c. 79, 84, i 85. Lopašić *Spomenici* I 185. Apar-di, prtc. pf. tatarskoga glagola *aparnaq*, koji odgovara osmanskomu *aširmaq* i čalub čarpmaq, »dočepati se čega, ugrabiti, »štemparer furtivement, dérober, chiper, cambrioler, prendre de force«; dakle onaj, koji je ugrabio.

oteo nešto. Nije li možda Apar-di pridjevak carevića Mustafe, kliškoga sandžaka? Isp. Tomić o. c. 85: »Aparti Begh de Clissa nipote del Gran Signore«.

¹³⁰ Naima kaže, da je kod Siska bila razbijena i vojska osječkoga sandžaka, kojemu ne kaže imena; osim toga bio je valjada prisutan i sandžak krčki, koji je pripadao bosanskomu vilajetu.

¹³¹ Lopašić *Spom.* I 185; Tomić o. c. 79, 84 i 85.

¹³² Starine XIX 65. Vijest o tom stigla je u Karlovac 27. svibnja. Krčelić 295.

¹³³ Starine XIX 65.

¹³⁴ Zwiedineck Südenhorst 101; Koblar III 169.

¹³⁵ Istvanffy XXVII 388—9; Kovachich II 245.

¹³⁶ Istvanffy *ib.*

lipnja Hasan-paša pade pod Drenčinu, utvrdu na Kupi, koja se branila od jutra do devet sati prije podne i tada pade¹³⁷. Na Vidov dan, 15. lipnja, stiže Hasan pred Sisak i razmjesti tabor na brežuljcima i uvalama na desnoj obali Kupe¹³⁸. Kod ove treće podsade Siska najviše se uzdao Hasan-paša u svoje topove. Radi toga naloži Memi-begu da postavi topove na nove nasipe, opletene vrbovim granjem, na lijevoj obali Kupe kod porušenog turna¹³⁹. Memi-beg s dijelom pješaca i posadom iz šajaka prijede po mostu Kupu, ukopa se pred samim gradom i iz jednog manjeg topa počne biti gradska vrata i strijelnice. Kasnije turski topovi uzeli su za glavni nišan oblu kulu do rijeke Kupe, pa su naskoro jedan dio zida tvrđave porušili¹⁴⁰. Za jurišanje na grad bio je Memi-beg pripremio i sto pari ljestava, ali prvi juriš bio je odbijen i napadači izgubiše 50—60 ljudi¹⁴¹. No borbeni duh posade gradske počeo je skoro vidljivo padati. Po smrti kanonika Matije Fintića, jednoga od zapovjednika tvrde, kojega je sa dvanaest drugova ubila otrgnuta željezna prijevornica, kojom su se zatvarala vrata, sva obrana grada osta na drugom zapovjedniku kanoniku Blažu Đuraku¹⁴². Memi-beg i dalje nastavi biti grad i jurišati na nj, što potakne Đuraka da pošalje glasnike k banu i Eggenbergu radi hitne pomoći. Ban odmah pozove plemstvo na oružje i ureče zbor u Zagrebu, a Eggenberg poruči Grassweinu i Auerspergu, da pohite ne štedeći dnevnoga i noćnoga puta¹⁴³. Dne 17. lipnja biskup zagrebački Gašpar Stankovački piše Ivanu Koblenzu u Štajerski Gradac: »Velika me tuga i žalost prisilila javiti vam, da Hasan-paša strašno već bije Sisak, jedini jači kršćanski branik, topovima razne veličine. Ako mu do tri dana kršćani ne priteknu u pomoć, uzet će ga, što ne dao Bog«¹⁴⁴.

Međutim kršćanska vojska počela se sakupljati i postepeno dolaziti. Dne 19. lipnja stiže Melchior Rödern sa 500 strijelaca i Ferdinand Weidner sa kojih 100 njemačkih pješaka. Eggenberg dade žurno utvrditi most na Savi, preko kojega je imala prijeći vojska. Isti dan, 19. lipnja, Rödern i Weidner prijeđu Savu i stanu tu čekati drugu vojsku¹⁴⁵.

Dotle Hasan odlaže opći juriš na Sisak, kojega se, kako smo čuli, bojao zagrebački biskup. Ta odgoda, kojoj pravoga uzroka ne znamo, bila je kobna za tursku vojsku. S glavnim svojim silama Hasan je ostao za Kupom, kao da ondje čeka dolazak kršćanske vojske. Možda je Hasan-paša za konačni boj s kršćanima odabrao baš otok pred Siskom, koji zatvaraju Kupa, Sava i Odra, ili pak nije se žurio s jurišem na Sisak oslanjajući se na svoju premoć i držeći, kako govore turska vrela, da kršćani sami ne će smjeti udariti na

¹³⁷ Starine XXXV 544; *Gleichzeit.-Bericht* 305; Kovachich II 502.

¹³⁸ Radich, *Schlacht bei Sisak* p. 42.

¹³⁹ Istvanffy XXVII 589; Krčelić 295; *Gleichz. Bericht*. ib.

¹⁴⁰ Istvanffy I. c.; Valvasor XV 522; *Katona Hist. crit. rer. Hung.* XXVI 640.

¹⁴¹ Tomić o. c. 77.

¹⁴² Istvanffy ib.; Krčelić 295; Valvasor XV 522.

¹⁴³ Istvanffy ib.

¹⁴⁴ K. Horvat, *Cobenzlovi izoještaji...*, Starine XXXVII 185—4.

¹⁴⁵ Istvanffy I. c.

njega¹⁴⁶. Taj otok bio je tvrdim mostom vezan s taborom Hasan-pašinim¹⁴⁷. Ovaj mejdan na otoku pred Siskom bio je Hasan-paši svakako poznat vrlo dobro iz prvih dviju podsada, kad je imao dosta vremena da prouči natanko sav taj teren. U slučaju uspješnoga za Turke toka boja, to bojište davalo je Hasan-paši neosporivu prednost, krijući vodom oba njegova krila od opkoljavanja neprijateljeva; ali u slučaju neuspjeha taj zatvoreni mejdan mogao mu je postati koban, jer mu je Kupa zatvarala uzmak. Osim toga, taj otok zbog svojega malog prostora povoljniji je bio kršćanskim silama, jer skučenost njegova velikim snagama turskim nije davala mjesta za manevriranje. Hasan-paši svakako bijaše dužnost osigurati vezu sa svojim zaledem gradnjom više mostova¹⁴⁸. U tom pitanju zacijelo je odigrala ulogu moralna i psihološka strana značaja Hasan-pašina, o kojoj smo govorili gore¹⁴⁹. Njegova vjera u nepobjedivost njegovu i njegove vojske bila je odviše velika i nakon dvije godine neprestanih pobjeda, on je s odviše velikim prezirom ocjenjivao bojnu snagu svojega neprijatelja.

VII.

Pobivši neporecivim historijskim svjedočanstvima tvrdnju turskih pisaca o mnogostrukoj premoći kršćanskih sila nad turskima, sa gledišta glavne odgovornosti za poraz kod Siska gubi gotovo svu svoju važnost druga njihova tvrdnja o krivnji Sinan-pašinoj, koji je svojom osobnom zapovijedi ustavio rumelijsku vojsku, koja je imala doći Hasan-paši u pomoć¹⁵⁰. Kušat ćemo ipak raščistiti i to pitanje, koje sadržava nekoliko nesuglasica i nejasnosti. Sinan-paša u svom vijeku bio je pet puta veliki vezir: u vrijeme, kojim se bavimo, bio je veliki vezir tri puta: prvi put, od svibnja 1580. do 5. prosinca 1582.; drugi put od početka travnja 1589. do 2. kolovoza 1591.; a treći put od 30. siječnja 1593. do 16. veljače 1595.¹⁵¹ Turska vreća kažu sasvim općenito, da je Hasan-paša bio beglerbegom bosanskim g. 1000. po Hidžretu (od 19. listopada 1591. do 7. listopada 1592.)¹⁵². I taj podatak valja nam ispraviti ili dopuniti u tom smislu, da već u proljeće 1591. nalazimo na Bosni Hasan-pašu, koji već poduzima svoje najezde u Hrvatsku³⁹. Prema tomu on je svoje imenovanje na Bosnu dobio jamačno u početku 1591.³⁴, to jest još za drugoga vezirstva Sinan-pašina. Pečevija, a za njim Naima¹⁵³ daju slijedeći povod neprijateljstvu, koje je bilo među Sinan-pašom i Hasan-pašom: »Sinan-paša prema Hasan-paši, koji bijaše na Bosni, još od svoga prvog vezirstva bješe počeo imati strašan gnjev.

¹⁴⁶ V. str. 131.

¹⁴⁷ Prilog III bejt 110. Isp. i Priloge VII, VIII i XII.

¹⁴⁸ Ali i u pobjednoj bitci kod Bresta 19. srpnja 1592 Hasan je imao samo jedan most, koji ga je vezao s Jeni Hisarom (Pettrinjom). V. Klaić 580—82.

¹⁴⁹ V. str. 126—9.

¹⁵⁰ Prilog VI i VII, VIII i XII,

¹⁵¹ GOR IV 700.

¹⁵² Prilog III bejt 98—100.

¹⁵³ Dobar poznavalac bosanskih prilika Ali (v. Prilog VI), koji piše opširno o opozivu Kirli Hasan-paše i njegove vojske iz Srbije, ne govori ništa o zavadi Hasan-paše i velikoga vezira Sinana. Prvi ju spominje natanko osobni prijatelj Hasan-pašin Pečevija, a za njim ju ponavlja Naima.

Uzrok tomu bješe slijedeći. On (Sinan-paša) bješe zaželio kupiti od Hasan-paše njegove kuće, koje, kako kažu, bjehu mu tik do njegova posjeda. Hasan-paša od svoje strane ne odbi i reče, da će (mu) ih jamačno prodati. No kasnije, kako je međutim Sinan-paša bio svrgnut, (Hasan-paša) nikako više ne htjede prodati¹⁵⁴. Slično govori i Naima: »Kažu, da valija bosanski Telli³³ Hasan-paša, nekoč bješe dao Sinan-paši, još za njegova prvoga vezirstva, svoju kuću koja se nalazāše u Stambulu, ali kasnije, po njegovu svrgnuću, uskrati predaju kuće, zbog čega Sinan-paša, uvrijedivši se, zapamti to i prema Hasan-paši odavno gojaše gnjev¹⁵⁵. Hadži Halifa temeljito se razilazi s pripovijedanjem Pečevijinim i Naiminim i za uzrok svrgnuću Kirli Hasan-paše s rumelijskog beglerbeštva i njegovu premještenju u Temišvar navodi gnjev Sinan-pašin na samoga Kirli (sic) Hasan-pašu i u svojoj »Fedleke« i ne spominje priče o kakvim kućama: »U to vrijeme, kad rečeni paša (Kirli Hasan) stiže s rumelijskom vojskom u srijemski sandžak, Sinan-paša, kako držāše gnjev prema spomenutom Kirli Hasan-paši, 23. dan ramazana premjesti Kirli Hasan-pašu zajedno s vezirskom čašću iz Rumelije u Temišvar, a mjesto njegovo preda svome sinu Mehmed-paši¹⁵⁶.

Već je Hammer osjetio izvještačenost upliva ove stare svade na razboj od 22. lipnja 1593., te je u svojoj Povijesti Turske (GOR IV. 218.) preinačio prvo vezirstvo Sinan-pašino kod Pečevije i Naime na drugo, i po tom drugom vezirstvu kaže, da je Hasan-paša zaiskao natrag svoju kuću. Hammer je dobro opazio, ako je Hasan-paša bio se posvadio sa Sinan-pašom nakon prvoga njegova vezirstva, to jest u vrijeme od 1. prosinca 1582. do početka travnja 1589., kako bi Sinan-paša za svoga drugoga vezirstva bio pristao na imenovanje Hasan-pašino u Bosnu?! Po Hammerovu shvaćanju izlazi dakle, da bi Hasan-paša Sinan-paši obećao bio svoju kuću za njegova drugoga vezirstva, to jest od početka travnja 1589. do 2. kolovoza 1591. iz zahvalnosti za svoje imenovanje na Bosnu.

*

Još je čudnija stvar s datumom premještenja Kirli Hasan-paše sa beglerbeštva rumelijskoga na temišvarski pašaluk i uklanjanja njegova sa zapovjedništva rumelijske vojske, koja je već stigla bila u srijemski sandžak. Prema Naimi Kirli Hasan-paša bio je skinut posljednju dekadu mjeseca ramazana g. 1001. (od 22. lipnja do 1. srpnja 1593.)¹⁵⁷. Hadži Halifa pak, kako smo vidjeli, još je precizniji, i po njemu, to se dogodilo upravo dne 23. ramazana 1001., to jest 25. lipnja 1593.¹⁵⁸, dakle toprv tri dana poslije propasti Hasan-pašine! To znači, da rumelijska vojska uopće nikako nije mogla stići na vrijeme, da pomogne Hasan-paši.

*

¹⁵⁴ Prilog VII.

¹⁵⁵ Prilog XII.

¹⁵⁶ Prilog VIII i XII.

¹⁵⁷ Prilog XII.

¹⁵⁸ Prilog VIII.

Za dalji dokaz o neosnovanosti tvrdnje turskih historika o prekomjernoj snazi kršćanske vojske može nam poslužiti također stanje u kršćanskom taboru prije samoga boja i odluke, koje su zapovjednici kršćanske vojske stvorili poslije same pobjede¹⁵⁹. Na dan boja, 22. lipnja u jutro bilo je sazvano bojno vijeće u šator Auerspergov. O njegovu toku i zaključcima imamo različne vijesti, kojima je zajedničko samo to, da su jedni bili za navalu bud po što, drugi, da se pođe samo na izvidanje Siska i turske vojske, treći pak, da se vojska vrati zbog nerazmjera snaga¹⁶⁰. Jednodušnost u vijeću stvori hitni glas iz Siska, da grad mora još danas pasti, ako mu vojska ne dođe u pomoć. Memi-beg neprestano bije grad i sprema se za opći juriš, koji će izvršiti večeras. Grad je u velikoj opasnosti, jer su Turci iz topova gotovo sasvim porušili kulu do Save¹⁶¹. Primivši ovaj glas, vijeće odluči se jednodušno da se prijede u napadaj. Vojska je bila brzo spremna i odmah je krenula od kaštela Novoga Grada niz Savu¹⁶². Oko jedan sat popodne stigla je na polje pred Siskom. Na lijevoj obali Kupe pred gradom nalazio se s vojskom, kako smo rekli, Memi-beg. Hasan-paša, s većim dijelom vojske, stajao je još uvijek na desnoj obali. Dakako, tvrdnja Istvanffyjeva (XXVII. 389.), da je Hasan-paša bio upravo kod objeda, kad mu je došla od Memi-bega vijest o dolasku kršćanske vojske, nije vjerojatna, jer je tada baš bio ramazan, pa nije prilike, da bi pobožni mistik Hasan u odlučne dane sukoba pogazio post. Prema Naimi znamo, da je u času dolaska Memi-begova Hasan-paša igrao se šatrandža (šaha)¹⁶³. Najdetaljnije o položaju u turskoj ordiji pripovijeda u svojoj pjesmi bezimni derviš, kojega vijesti kao suvremenika imaju najveću vriednost.

Obično historiografija daje prednost analizi kasnijih historika, koji događaje procjenjuju hladno po historijskom mjerilu i u cjelokupnosti opće historijske sheme. Ovakav postupak u ovom slučaju nije prikladan, jer, kako smo vidjeli, i kasniji turski historici nastavljaju ocjenjivati ove ratne događaje ponajviše sa vjerskoga neobjektivnog gledišta. Pripovijedanje neposrednih svjedoka, premda ih obilješava pristranost pisaca takih zapamćenja, koji izravno ili neizravno nose odgovornost za te događaje, uvijek je podrobnije i značajnije, jer predstavlja dojmove suvremenika, koji su iz bliza proživjeli sreću i nesreću svoga doba. U ovom slučaju za nepristran opis tih događaja može se uzeti pripovijedanje suvremenika, bezimenoga derviša, koji po svom položaju nije nosio nikakve odgovornosti u ratnim poslovima. Taj autor raščlanjuje krivnju Hasan-pašinu za izgubljeni boj kod Siska u četiri točke:

¹⁵⁹ Dobitnici kod Siska odlučise najprije, da se Turcima oduzme nova utvrda Petrinja, ali kasnije odustase od te odluke i vojska je bila raspuštena. Lopašić *Starine* XIX 65; Isti, *Spomenici* I 185; Istvanffy XXVII 391—2.

¹⁶⁰ *Starine* XIX 175; Zwiedineck Südenhorst 107—8; Istvanffy XXVII 389.

¹⁶¹ *Starine* I. c.; *Gleichz. Original-Bericht* 504; Hurter III 142.

¹⁶² Lopašić, *Spomenici* I 178; *Starine* XIX 185.

¹⁶³ Prilog XII.

1. Hasan-paša nije se obazreo na opomene vlastitih ljudi, ratnih izvidnika, koji su ga opominjali o neobičnom kretanju u neprijateljskom taboru, gdje su već prije početka boja udarali bubnjevi, osobito jedan velik bubanj, i svirale trublje, i prema tomu o potrebi velikoga opreza¹⁶⁴.

2. Hasan-paša nije prihvatio razumnoga savjeta staroga i iskusnoga Memi-bega, koji je na lijevoj obali Kupe već bio u boju s neprijateljem i sam se bio uvjerio o njegovu znatnom broju, pa je usrdno preporučio Hasan-paši da ne prelazi Kupe. Memi-beg nalazio je, da bi on sam trebao uzmaći sa svojim odjelom za Kupu i da vojska, zaštićena rijekom, otvori vatru na neprijatelja iz topova, pušaka i strijelja iz balistara¹⁶⁵.

3. Hasan-paša nije poslušao ni jednoga ni drugoga svjeta, nego je oholo uzjahao konja i poveo vojsku u boj, kod čega je, premda je znao o jakosti dušmanske vojske, ostavio u rezervi na desnoj obali Kupe sve kliške vojnike i svu krajišku vojsku¹⁶⁶.

4. Počevši boj s neprijateljem i imajući vezu sa svojom ordijom samo preko jednoga mosta, Hasan nije ostavio straže na glavi mosta. Okoristivši se time, neprijatelj je još prije početka boja podsjekao most i za vrijeme boja poslao k mostu svoj odio, koji je Turcima presjekao uzmak. Uslijed toga nije bilo moguće pozvati u pomoć pričuvu iza Kupe, niti uzmaći preko rijeke¹⁶⁷.

Ovo su četiri pogreške Hasan-pašine, koje su, po mnijenju autorovu, skrivile poraz turske vojske i za koje on sam nosi odgovornost. Od tih četiriju grešaka najteža je pjesniku treća: što je paša ostavio za Kupom Klis i Krajišnike, najhrabrije i najubojitije vojnike, u pričuvi. Taj postupak smatra derviš upravo zločinom Hasanovim (bedkārī ānūn, »njegov zločin«)¹⁶⁸. Eyo, kako su turski suvremenici sudili o pogibiji turskoj pod Siskom, pri čemu to nije mnijenje izbačeno na brzu ruku, nego je zrelo suđenje obrazovana čovjeka, kadije, izrečeno više trideset godina poslije toga razboja i u kojemu se jamačno odrazilo i mišljenje drugih suvremenika, možda i učesnika boja.

Sve te četiri optužbe nijesu jednake naravi i treba ih razbiti na dva skupa: Prve dvije čisto su moralnoga reda i po njima može se ukoriti Hasan-paša samo zbog odveć velikoga rizikovanja s njegove strane. Ovdje je jamačno imala ulogu duševna atmosfera, u kojoj je Hasan živio u Bosni. Očaran općim priznanjem svojih bojnih zasluga i doznačenom mu od Boga zadaćom borbe s nevjernicima, on je malo po malo sam povjerovao u svoju osobitu sudbinu, u kojoj ga prate nebeske sile. Nepromišljenu odluku primiti borbu s jakim neprijateljem izazvalo je poglavito ovakvo duševno raspoloženje. U tim dvjema točkama nosi s njim odgovornost i sva njegova okolina, koja je stvorila oko njega tu atmosferu religioznoga i mističkoga zanosa¹⁶⁹.

¹⁶⁴ Prilog III bejt 116—8.

¹⁶⁵ Prilog III bejt 119—25.

¹⁶⁶ Prilog III bejt 122—4.

¹⁶⁷ Prilog III bejt 125 i 128—9.

¹⁶⁸ Prilog III bejt 110—5.

¹⁶⁹ Turski historici pak, s Pečevijom na čelu, (kasnije Hadži Halifa i Naima) ovu odluku Hasanovu kušaju objasniti tim što je samopouzđano i oholo podcijenio neprijateljsku snagu i bio uvjeren, da ga oni sa-

Od drugih dviju krivica nama se čini najtežom četvrta, koja je krupna griješka sasvim taktičke naravi. Rekli smo već svoje mnijenje, da je Hasan, odabravši za bojište otok među Savom, Kupom i Odrom, trebao na svaki način osigurati sebi zaleđe preko nekoliko mostova, koji bi mu omogućivali vezu s taborom na desnoj obali¹⁷⁰. Ako li pretpostavimo, da taj otok Hasan nije unaprijed odabrao za bojište, nego da se sukob dogodio ondje slučajno, to jest, da Hasan-paša nije imao vremena za bolje osiguranje veze sa svojim zaledem, tada je u svakom slučaju čuvanje jedinoga mosta trebalo biti njegova poglavita zadaća i dužnost. Treća krivnja, što je najbolje odrede ostavio u pričuvu za zaštitu tabora i za pasku nad vlaškom rajom, koju je svijesno držao daleko od učešća u boju¹⁷¹, uklapa u sebi tiho priznanje, da neki od turskih odreda u boju nijesu pokazali onih vrlina, koje bi na njihovu mjestu pokazali bili Klišani i serhatlije i koji su svojim učešćem u boju mogli promijeniti njegov ishod. No ta je optužba, dakako, problematičnija i radi njena objašnjenja treba da prikazemo prema zapadnim vrelima sam tok boja.

Prešavši most, Hasan razredi vojsku tako, da mu je za leđima bila Kupa, na lijevo Odra, a desno most, koji mu je imao držati vezu s taborom¹⁷². Pješci i janjičari strijelci nalazili su se lijevo kod Odre, Memi-beg u sredini, a sam Hasan na desnom krilu¹⁷³. U takom postrojenju, s bojnim redom dugim oko pol milje, Hasan, po mišljenju zapadnih historika, imao je nakanu opkoliti kršćane¹⁷⁴. Iz samoga toka boja vidi se, da je u borbi najčvršće bilo lijevo krilo, a manje je čvrsta bila sredina i desno krilo, kojemu je zapovijedao sam Hasan. Prve navale hrvatskih konjika na lijevo krilo janjičari su odbili. No ostala turska vojska nije izdržala silu ognja arkebuzira karlovačkih i strijelaca Rödernovih, nego je polagano počela uzmicati prema mostu¹⁷⁵. Pri tom je Hasan slao poruke po one, koji su bili na desnoj obali. U tom odlučnom času udari Rödern na desno krilo. Ishod boja odluči navala na most karlovačkih arkebuzirâ Štefana Blagajskog i strijelaca Jakova Pranka, koji su se znali probiti do mosta i presjeći Turcima put preko njega¹⁷⁶. Nekako u isto vrijeme provalio je i kanonik Blaž Đurak sa posadom iz Siska te se je oborio na Turke¹⁷⁷. Cijeli boj trajao je po prilici jedan sat.

Mogućnost zaštite pristupa k mostu od strane kliških i krajiških vojnika ima na umu jamačno pisac derviš, smatrajući, da bi oni bili znali obraniti

mi ne će smjeti napasti. U vezi s tim suvremenik derviš zove ga sebukser — lakomislen, a Naima behadyr-i bi fikr, to jest nepromišljen junak i telli, vjêtrenjast, zvrkast (v. str. 120.). Nama se pak čini, da je Hasana najprije vodila u ovoj odluci vjera u njegovu nepobjedivost i osobitu misiju, koja mu je povjerena od Boga u borbi s nevjernicima, tim više, što su se samopouzdanje i oholost Hasanove učvrstile bile, u njemu baš na mističkoj osnovi. (Isp. str. 129.)

¹⁷⁰ V. str. 137.

¹⁷¹ Valvasor XV 525.

¹⁷² Hurter III 142.

¹⁷³ Lopašić, *Spom.* I 178.

¹⁷⁴ Hurter l. c.

¹⁷⁵ Lopašić, *Spom.* I 184; Istvanffy XXVII 590; Klaić 591—2.

¹⁷⁶ *Gleichzeit, Bericht* 507; Valvasor XV 526; Istvanffy ib.

¹⁷⁷ Arch. Capitul. Acta ant. Fasc. 52 N. 9.

most i sačuvati Hasanu put uz maku na drugu obalu Kupe, gdje je on mislio iznova pribрати svoje snage i nastaviti borbu.

Kad resumiramo sve, što je rečeno, može se reći, da je plan podsade Siska Hasan-paša dobro i ispravno bio pripremio, no zakasnio je s izvršenjem njegovim; da je Hasan-paša, razređujući vojsku, počinio bio taktičke pogreške, i najzad, kako biva u svakoj bitci, odigrale su ulogu pojedine važne epizode boja, a odlučni su bili velika hrabrost i polet hrvatskih i drugih kršćanskih odjela, koji su bili svijesni važnosti toga boja i sudbonosnosti njegova ishoda.

Svakako je inicijativa u bojnim pothvatima od početka treće podsade Siska do samoga boja 22. lipnja bila stalno u rukama Hasan-pašinim. Prema tomu ne valja govoriti o izravnoj krivnji Sinan-pašinoj za ishod borbe pod Siskom; jedino bi se moglo raspravljati o neizravnom utjecaju velikoga vezira na te događaje, to jest da je pojačanje vojske Hasan-pašine rumelijskim spahijama Kirli Hasan-paše moglo doduše promijeniti rezultat te borbe, i ništa drugo. U istoj mjeri može se reći, da u slučaju dolaska na vrijeme rumelijskoga beglerbega boja kod Siska ne bi ni bilo, jer komanda kršćanske vojske, čim bi bila obaviještena o tolikom povećanju turskih sila, jamačno ne bi prihvatila odluke za boj, nego bi uzmakla dalje prema Zagrebu¹⁷⁸. S druge strane, Hasan-paša, koji je imao inicijativu u rukama i bio dobio na vrijeme obavijest o novom imenovanju svoga staroga neprijatelja Sinan-paše za velikog vezira, koje se dogodilo još 29. siječnja, to jest prije pet mjeseci¹⁷⁹, mogao je i dužan je bio voditi računa o mogućim posljedicama toga imenovanja za njegove, Hasanove bojne osnove. Prije pak nego je dočekao rumelijsku pomoć — ako je ona uopće mogla stići na vrijeme¹⁸⁰ — mogao je i trebao utišati svoj žar i biti manje nasrtljiv prema svojim susjedima.

VIII.

Iz historijske perspektive Sisački boj nije imao odlučna utjecaja na sudbinu hrvatske krajine i njenih zaleđa, no bila je sudbonosna pogibija samoga Hasan-paše, tako opasna, energična i poduzetna neprijatelja.

Devet tjedana samo poslije razboja Sisačkoga, 29. kolovoza iste godine, pade Sisak u turske ruke sa svim svojim ratnim spravama i većinom posade¹⁸¹.

¹⁷⁸ I u vijeću u jutro dne 22. lipnja bio je iznesen prijedlog da se kršćanska vojska povuče prema dobro zaštićenom Novomu Gradu na Savi, odakle bi mogla odbijati neprijatelja. Istvanffy XXVII 389. U bojnom vijeću pred Petrinjom oko 15. kolovoza 1593. u šatoru Jurja Zrinskoga bilo je također odlučeno zbog ogromne premoći turske, da se kršćani povuku prema Zagrebu. Istvanffy XXVII 392—3. Zwiedineck Südenhorst 108; Valvasor XV 538.

¹⁷⁹ Prema Hadži Halifi (v. Pril. VIII),

hitar ulak od Siska do Carigrada mogao je prevaliti put u 16 dana. Obični putnici putovali su iz Bosne do prijestolnice oko četrdeset dana (Pril. III bejt 136).

¹⁸⁰ Prema vijesti Hadži Halifinoj i Naiminoj, da je ferman o premještenju Kirli Hasan-paše u Temišvar izašao tek 23 ramažana, to jest tri dana po razboju Sisačkom. V. str. 138.

¹⁸¹ Starine XXXV 338; Gruber, *Borba Hrvata s Turcima* 112; Hurter III 146; Ortelius 203, Starine XXXVII 207.

No taj strateški uspjeh turskoga oružja nije djelovao na dalju sudbinu Hrvatske, jer na stolici bosanskoj nije bio više čovjek¹⁸², sličan Hasan-paši, koji je bio duša te osvajačke borbe. Njegovi nasljednici nijesu više gojili tako ambicioznih planova. Tu veliku ulogu Hasanovu u borbi za bijeli Zagreb ocijenio je i zapamtio narod u svojim pjesmama. Ako je uspomena na tursku opasnost, koja je nekoč prijetila Zagrebu, izbrisala se iz pamćenja kasnijih Zagrepčana, sačuvala se ona dugo u Krajini, gdje je puk, živeći u susjedstvu s Hasan-pašinim borcima, bio očevidac njihovih bojnih djela i slušao njihove hvalisave riječi o osvajanju bliskoga, ali ipak nedostiživoga Zagreba i zlatnoga križa Svetoga Kralja. Jednu od tih pjesama postavili smo na čelo ove rasprave, izvadak iz druge navodimo ovdje:

Oh, prokleti Hasan-paša! Bilo ti se zahotilo
 tvrda grada bila Siska, tvrda grada bila Siska,
 Bilo ti se zahotilo Turovoga lipa polja,
 Turovoga lipa polja i Zagreba, lipa mista.
 Bilo ti se zahotilo prilipoga Kaptoloma,
 prilipoga Kaptoloma, popovskoga srebra, zlata,
 Sveta Kralja zlata križa, Sveta Kralja zlata križa.
 Bilo ti se zahotilo zagrebačkih mladih snaha,
 bilo ti se zahotilo i divojak zagrebačkih,
 bilo ti se zahotilo turopoljska bila hliba,
 turopoljska bila hliba, kravarskoga dobra vina.
 Hliba se je bil založil, vode Kupe se je napil,
 Kupe vode prez mertuka i s vnogimi vitezovi,
 i s vnogimi vitezovi i s vnogimi delijami,
 i s vnogimi vitezovi i s vnogimi janičari . . .¹⁸³

Ni Bošnjaci muslomani nijesu također lako zaboravili svojega krvavog poraza na Kupu kod Siska i dugo nijesu mogli pregorjeti gubitak svoga serdara, koji ih je vodio putevima slave i pobjede. U tim njihovim čuvstvima tuge za Hasan-pašom poglavito su ih održavali predstavnici borbenoga sufizma, koji su u Hasan-paši izgubili darežljiva pokrovitelja, koji je u djelo provodio njihova gesla o borbi s nevjernicima. U jednom rukopisu Orijentalne zbirke Hrvatske Akademije našao sam pjesmu, koju dajem u prilogu V., u kojoj neki derviš Veli Abdal zove Bošnjake na osvetu za taj poraz. Taj derviš, koji je jamačno pripadao Bektaševu redu, u toj pjesmi, upravljenoj tadanjemu beglerbegu bosanskomu, Murteda-paši (1623.—26.), poziva toga pašu i krajišnike na novu borbu u slavu Prorokovu slijedećim geslima:

¹⁸² Bosanski beglerbeg bio je Sarhoš Mustafa, sin brata Sinanova Ajas-paše. Bašagić, *Uputa* 178. O njegovu kobnom vladanju u Bosni pripovijeda na tanko Bezimeni der-

viš u svojem spjevu. v. Prilog III bejt 142—8 i bilj. 212.

¹⁸³ »Poraz turski kod Siska«. Senoa, *Antologija pjesništva hrvatskoga i srbskoga* II 195. Zagreb 1876.

»Dodi da vratimo dobru kob Kupi rijeci!
 Da osvojimo zemlju Zrin-oglijinu¹⁸⁴.
 Erdelj-ogliju¹⁸⁵, sužnja, sultanu Muradu¹⁸⁶
 valja ti poslati, Murteda-pašo!«...

Tako je, eto, još trideset godina po Sisačkom razboju, bez obzira na zauzeće Siska, koje je odmah za tim slijedilo, sanjar derviš smatrao nužnim pozivati Bošnjake, da vrate dobru kob Kupi, koja je progutala Hasan-pašu i njihove oce i braću i da operu sramotu toga poraza time što će zarobiti bana Erdewdyja i poslati ga caru na peškeš.

PRILOG I.

Bezimenoga suvremenika pjesan u slavu Hasan-paši

Ovu pjesmu ispjevao je nepoznati derviš u čast Hasan-paši skoro poslije uzeća Bišća i Bresta, čini se, u proljeće 1595. Izvornik nalazi se u jednoj me-džmui u zbirci orijentalnih rukopisa Osmana A. Sokolovića u Sarajevu¹⁸⁷.

1	Džumle ghāzilār serverī
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?
‘Asker-i islāmīn rehberī
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?	1	Svih boraca za vjeru zapovjednik
nije li Hasan-paša?
Putovođa islamske vojske
nije li Hasan-paša?
2	Qylyčyn ālmyš destīne,
jūrūr kāfirīn qasdīne!
Āt šalān tābūr üstüne
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?	3	Mač svoj u ruku dohvativši
udara protiv nevjerničkih smutnja!
Onaj tko tjera konja na [nevjernički]tabor ¹⁸⁸
nije li Hasan-paša?
3	Dušman ūzre āqyn šalān,
qyrālyñ baghrynī delan,
Hyrvāt memleketīn ālān
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?	5	Tko zutrke šalje na dušmana,
kralju ¹⁸⁹ utrobu tko probada,
tko hrvatsku zemlju osvaja
nije li to Hasan-paša?
4	Jāš gōrüb, ‘umur sūrenler,

qadīm-den haber vīrenler,
inšāf ejleñüz, erenler,
ghāzī pāšā degil-mi-dir? | 4 | Vi, koji vidjeste [mnogo] u vijeku i još ste
u životu,
koji znate pričati o starom zemanu,
vitezovi, pravo sudite:
nije li paša gazija? |

¹⁸⁴ Zrinski imali su mnogo posjeda od mora do Mure.

¹⁸⁵ Tomaš Erdewdy umro je 1624., prema tome je, u doba Murteda-paše bio još na životu.

¹⁸⁶ Murat IV (1625—1640).

¹⁸⁷ Zahvaljujem mu i ovdje što mi je dao fotografiju ove pjesme.

¹⁸⁸ I u Sisačkom boju Hasan-paša je uzjahao konja i bez straha udario na neprijatelje. V. Prilog III b. 122—5.

¹⁸⁹ Kralj, zapravo Bečki kralj (Beč-qrali), je car Rudolf II (1576—1611). Isp. Prilog XI str. 167. Drugi turski izvori zovu ga »časar« = cesar. Isp. Prilog III bejt 117 i Pril. VII. VIII i XII.

Sl. 1: Pjesan u slavu Hasanpašinu. (Pirlog I.)

- 5 Kāfiriñ derīsin jūzan,
ālājar baghlajūb, dūzan.
Kūpa-da dušmānī bōzān
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?
- 5 Tko s nevjernika dere kožu³²,
tko alaje vrsta, razreduje [prije broja],
tko na Kupi lomi dušmana,
nije li to Hasan-paša?
- 6 Gūzel-dir erkānī, jōlī!
Muḥibb-i Murteḏā-Ālī!
Ḥunkāriñ sevgūli qūlī!
Jarār pāšā degil-mi-dir?
- 6 Lijepa su mu načela i puti:
srcem ljubi Murteda-Aliju⁹⁰!
Miljenik je rob vladarov!
Nije li on vrijedan paša?
- 7 Kāfiriñ 'yrqynī kesdī.
Muḥammed, 'Alī dir dōstī!
Ālān Bihke-ile Beresī
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?
- 7 Nevjerniku žilu kucavicu presječe!
Muhamedu, Aliji je prijatelj!
Tko uze Bihać i Brest,
nije li to Hasan-paša?
- 8 Kīse čekmez, pek-dir pājī!
Džumerdiyq — 'ādetī, ḥūjī!
Zemāne Ḥātīm Ṭāī
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?
- 8 Svoju česu ne usteže: njegovo je blago veliko;
darežljivost mu je običaj i čud!¹⁰⁰
Hatim Taji¹⁰¹ [ovoga] vremena,
nije li Hasan-paša?
- 9 Ḥulqī-gōkček; sōzī-ṭatlī!
Her kišije muḥabbetlī!
Hem jarār dželāssin ātlī
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?
- 9 Lijep mu značaj, riječ mu slatka;
svakomu je prijazan!
Uz to hrabar konjik od oka,
nije li Hasan-paša?
- 10 Ārtsūn gūn be gūn devletī!
Gōrmesūn hergiz zilletī!
Pejghamberiñ ḥāṣṣ ummetī
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?
- 10 Sreća mu svaki dan rasla!
Nikad ne doživio poniženja!
Najljubljeniji sljedbenik pejgamberov,
nije li Hasan-paša?
- 11 'Asker-le ṭōldī jāzīlār!
Kišnešūr esp-i tāzīlār!
Ejvāllah, hele, ghāzīlār!
Jarār pāšā degil-mi-dir?
- 11 Puna su [mu] vojske polja [široka]!
Plemeniti konji arapski odrzuju!⁹⁰
Dakle, s Bogom i sretno, gazije!
Nije li paša vrstan!
- 12 Her kišiniñ hālyn šōrān,
dženke sābit qadem ṭūrān.
Tūr-da(?) Islovēnī ūrān
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?
- 12 Tko svakoga pita za njegovo stanje,
tko stoji stalno spreman na boj,
tko tuče Slovence na Turu,¹⁰²
nije li to Hasan-paša!...
- 13 Nāmī ṭūtdī heb džihānī!
'Sōjlendī ād-(i)le šānī!

Zemāne tek pehlivānī
Ḥasan-pāšā degil-mi-dir?
- 13 Sav svijet je ime njegovo osvojilo:
[svuda] se govori o njegovim slavnim
pothvatima!

Jedini junak (svoga) vrēmena,
nije li Hasan-paša?

¹⁰⁰ V. str. 119.¹⁰¹ Hatim al-Ta'i ben 'Abdallah, ben Sa'd vitez i pjesnik predislamskoga doba, živio je u drugoj polovici VI. do početka VII. st., gostoljubiv i velikodušan bez obzira na

svoje potrebe. Njegova darežljivost ušla je u posloviцу, EI II 307—8.

¹⁰² Valjada Turopolju. Slovenima zove ovdje pjesnik Slovince, stanovnike Slovin-ske zemlje (Slavonije).

14	Kimi ātlū, kimi jājan
‘askerī islāma ūjān!
Erdelić ōghlūnī syjān
‘ādil pāšā degil-mī-dir? | 14 | Bili konjici, ili pješci
njegovi vojnici [zdušno] vrše propise islama!
Onaj koji bije Erdelić ogliju ¹⁹³
nije li pravedni paša? |
|----|--|----|---|

Na rubu lista, gdje je ta pjesma, nalazi se kasnija bilješka:

»Sene bin bir mubarek ramazanin jigirmi (guni) dögerken, tabur gelub, musliman asker(le) Hasan-paša suja boghuldy!«

»Dvadeseti dan blagoslovljenoga Ramazana godine 1001. za bombardovanja [Siska] dode tabor, Hasan-paša, zajedno s islamskom vojskom utonu u rjeci.«

PRILOG II.

Šahsuvar-paša, Medhija. Original nalazi se u medžmui Muhamed Enveri Kadića II. 383.—4., sada u Kutub-hani Husrev-begove džamije.

Šahsuvar bio je bosanski beglerbeg god. 996.—8. = 1587.—9. Zambaur. Manuel de généalogie et de chronologie 172. Bašagić. Uputa 43. i 178. Zbog neuspješne najezde u neprijateljsku zemlju bio je svrgnut i premješten u sigetski sandžak. I u Sigetu nije bio bolje sreće, nego je pretrpio poraz od Zrinskoga. Nadasdyja i Batthyanyja. Šahsuvar je tvrdio, da je Zrinski razorio turbe Sulejmanovo u Sigetu i htio napasti Breznicu (Benzence) i Šežežd. Na to je Šahsuvar zajedno sa sandžacima pečujskim, muhačkim i kopanskim poduzeo trčanje, ali je bio ametom razbijen u Kaniškom polju i izgubio 2000 mrtvih i 1523 zarobljenih, 1000 konja i 19 barjaka. Sam Šahsuvar, izgubivši konja, spasio se teškom mukom preko besputnih pustara, pri čem je svoje tigrovo krzno razderao i upotrijebio za obuću. Za taj poraz bio je bačen u tamnicu, gdje je i poginuo od otrova. U tamnici ispjevao je u proljeće 1593. u čast Hasanovu ovu medhiju ili slavospjev. Hammer GOR IV 147—9; Istvanffy XXVI 576—80; SO III 180.

Medhija

- 1 Rā'jet u ‘asker čekūb. ej server-i ‘ālī dženāb. —
furšat u nušret vīrūb Haqq-ḥašmuña vīrduñ dževāb!
Ṭālī-uñ mes‘ūd ōlūb ševq-ŋe hemčēñ āftāb!
Ṭyghuñ-ŋe čōq vilājet āčduñ. — ōldy feth-i šāb!
Hyrvātuñ ma‘mūr mülkūn qahr-ŋe qylduñ ḥarāb.
Ej Hasan-pāšā-i ghāzī, kjām jāb u kjām jāb!
- 2 Re'j tedbīruñ ḥasen, ḥüsnūñ ḥasen. ḥulquñ ḥasen!
Jōluña jüz-bīñ jezfd ōlsūñ, sen ōl šāgh u esen!
Nīče bellū, bašlū kāfir bāšunū sen-siñ kesen!
Nīčeleriñ jedfne řāqduñ selāsī-le resen!
Kezālik.....

¹⁹³ Turska vrela zovu bana Erdewdyja

Erdel-ōghlū ili Erdelić-ōghlū.

- 3 Dīn-i islām 'ašqyna çekmek gerek-dir serijetī
Dōmme bū jōt-dan ōlūm ōlūrsa ānuñ ghājetī!
Šimdī, sulṭānum, meded! Fevt ejleme bū furṣatī!
Devletuñ-de munhezim bān ōghlīy segbān nekbetī!
Kezālik.....
- 4 Sīsqa derdī Sīsqa ja ōghratdī ōl bed-āhterī.
Mur kī, jā germ-i tomūz ūjūr, jā mūr dur qahrī!
Derdīne dū rendž, 'anā, — aḥyr dzehennem dur jerī.
Hikmet iṣṣī Haqq senī qyīmuš musella! Vār, jūrī!
Kezālik.....
- 5 Nūš īderse bir kišī šehd-i šehādet šerbetī,
ḥašra dek gītmez mešāmun-dan mezāq u lezzetī!
Gharq-i envār-i hidājet īde Ḥaqquñ raḥmetī!
Bāš vīren ālūr gīrū bāšuna tādž u devleñ.
Kezālik.....
- 6 Ḥaqq-i te'ālā gūn gibī ōghūruñ āčār ejlesūn !
Jer-de, gōk-de vasfuñy ins u melā'ik sōjlesūn!
Ṭōb-i nusret, tīgh-i furṣat-le mijānuñ beklesūn!
Šālynūb sandžāqlaruñ kuffār ilinī sejr ejlesūn!
Kezālik.....
- 7 Bend u zyndān īcre bir bendeñ jātūr girijān u zār,
ḥākpājuna du'ā-i dzevherlerīn qyīlūr nišār.
Meldžā' u me evāsīy Ḥaqq-dan ghajrīy jōq, ej Šahsūvār!
Pāimāl-i rūzigjāra destgīr ōlsañ, ne vār?
Kezālik.....

Slavospjev

- 1 Velikašu, uzvišen u činu, razvivši stjegove i krenuvsī vojsku,
dao si [potreban] odgovor svojemu protivniku, jer Višnja Istina dade tebi zgodu i pomoć!
Zvijezde pod kojim si se rodio, sretno je i radosno kao sunce.
Tvojim mačem osvojio si mnoge zemlje, po čemu se otvoriše vrata [Višnjoj Istini]¹⁹⁴
Cvatuće kraljevstvo hrvatsko ti si silovito pretvorio u ruševine!
Gazi Hasan-pašo, čestit, čestit bio!
- 2 Tvoji su naumi i naredbe uspješne. Tvoje je obličje lijepo. Tvoja je narav dobra!
Neka ti stane na put sto hiljada Jezida¹⁹⁵, ti samo budi zdrav i čil!
Ti si, koji odsječe glavu tolikim nevjernicima, odličnim glavonjama!
Kolikim od njih na ruke ti natače sindžire i uža!
Pripjev.
- 3 U ime ljubavi i odanosti vjeri islamskoj valja ti povesti [na dušmana] vojsku!
Ne skreći od ovog puta, ni ako će mu smrt biti kraj!

¹⁹⁴ T. j. za raširenje islama, vjere u jednoga Boga.

¹⁹⁵ Jezid, sin Moavijim, osnivač dinastije Omajada, naredio je istrebljenje porodice Hazreti Alijine i zato njegovo ime posta pogrdna kod muslimana.

Sada, moj sultane, medet¹⁹⁶! Ne upusti ovu zgodu:

U [vlasti] tvoje sreće nalazi se razbijen i već jednoć natjeran u bijeg banović, opaki
čuvar pasa¹⁹⁷!

Pripjev.

- 4 Mučna briga za Sisak natjera ovoga nesrećnika, rodena pod zlom zvijezdom, opet
k Sisku!

Mrav može oponašati razjarenu svinju, ali snaga je njegova mravlja!

K njegovoj brizi neka bude još dvostruki jad i muka: njegovo krajnje mjesto bit će
svakako džehenem!

Gospodar mudrosti, Višnja Istina, udijelila ti je vrhovnu vlast! Idi i žuri se!

Pripjev.

- 5 Ako se netko napije medenog šerbeta šhadeta,¹⁹⁸
do Sudnjega dana ne će mu ishlapati s nepca ukus i njegova slast!
Neka ga milost Višnje Istine zaroni u zrake svjetla, koje obasjava put spasa.
Tko daje svoju glavu [za vjeru], primit će za uzvrat na glavu krunu vječnoga blaženstva!
Pripjev.

- 6 Višnja Istina stvorila sreću tvoju sjajnu kao sunce!
Na zemlji i na nebu slavili te ljudi i anđeli!
Topovi i sablje pobjednički čuvali tvoje bokove!
Tvoji sandžaci njišući se neka prošću zemljom nevjerničkom!
Pripjev.

- 7 Jedan rob tvoj u zindanu okovan leži, plačući i cvileći!
On prosipa drago kamenje svojih molba u prah tvojih nogu!
Ej, [jadan] Šahsuvare, osim Višnje Istine nema ti drugog utočišta i skloništa!
Ali ti, [velikašu],¹⁹⁹ zašto ne bi pružio ruku pomoći čovjeku, kojega su okolnosti
pogazile?...

Pripjev.

PRILOG III.

Izvadak iz historijskoga spjeva bezimenoga suvremenika

Orijent. zbirka Hrvatske Akademije Ms. N° 26f. 4^{a-b} i 5^{a-b}.

Ovaj historijski spjev posvećen je vojnici Muhameda III. na Jegru 1595.—6. U početku pjesme autor pjeva o namjesništvu Hasan-pašinu u Bosni. Iz skromnosti pjesnik ne kaže svoga imena, ali iz uvoda razbira se, da je pri-

¹⁹⁶ Meded, ar. pomoć; alarm; uzvik »u pomoć«.

¹⁹⁷ Segban, pers. čuvar pasa; treća divizija janjičarske vojske (obično se izgovara sejmen); ovdje u prvom značenju kao igra riječi u sroku s »ban«, EI IV 212.

¹⁹⁸ Šhadet, ar. mučenička smrt za vjeru.

¹⁹⁹ Zatvoreni Šahsuvare moli Hasan-pašu da mu pomogne, i to je glavni cilj ovoga hvalospjeva.

padao nekomu derviškom redu i da je kao glasoviti Hasan Kjafija Pruščak bio glavom u jegarskom ratu. Kasnije vršio je u tri maha kadijnsku službu u osvojenoj Jegri. Pisac je najprije opisao taj rat prozom, a kasnije, po nalogu prijatelja, prenio je svoje djelo u versove. Špjev je završen poslije godine 1626. Rukopis bio je prije vlasništvo obitelji Teskeredžića u Travniku. Prijepis je pun pogrešaka i krivoga pisanja.

- Kad se po računu Hidžreta svrši godina tisuća,
sav čovječji rod čekaše kad će on puhnuti u svoj rog²⁰⁰!
- Sah Murad treći bješe padišah,
gledaj [samol], kakvu mudrost pokazuje Svemogući Bog!
- 100 Na Bosni posta emir Hasan-paša,
ona junačina, koji bješe [prije] čakrdži-baša¹⁸.
Još od vremena hana Sulejmana čvrst i postojan
mir s nevjernicima trajaše skoro već četrdeset godina²⁰¹.
Ali, kad je ta lakomislena glava jako i čvrsto zakuhala [kavgu],
sav se ovaj svijet potpuno uskomeša!
Privukavši topove bio je toliko visokih gradova,
i taj čvrsti mir ukide se.
Za mira jošte sazidao bješe veliku tvrđavu
i s nevjernicima vodio je uporan rat.
- 105 Učini i akin i osvoji jedan tabor.
S druge strane rijeke²⁰² dođe jedan dušman i reče:
»Vidjet ćete, kako kršenje ugovora nosi mnogo štete;
raspaljivanje ognja uzrokuje iskre!
Otvorimo [vrata] dobru susjedstvu, jer ono što se čini udaljeno već je blizu²⁰³!.....
Ne učite te dove²⁰⁴, jer nema tko bi je slušao!
Godine hiljadu i prve posnoga mjeseca²⁰⁵
mirmiran bio je tvrđavu Sisak.
Dođe jedan tabor, kome kraja nema,
s islamskom vojskom zametnu boj.
- 110 Most bješe pružen preko velike vode;
poletje čakrdžibaša²⁰⁶ čak na suprotnu stranu.

²⁰⁰ Isp. Kuran, sura LXXIV 8 : nuqira fin naqur, kad se puhne u rog, t. j. kad arhandeo Izrafil u dan strašnoga suda dva puta zatrubi u svoj rog. Na prvi glas roga sve će živo pomrijeti, a na drugi sve će uskrsnuti i sabrati se na zborištu (al mahšar). Stoga Izrafil zove se Gospodar roga, jer svagda ima pripravljen rog, da na znak Božji puhne u njega. El II 590 i 1099.— Pjesnik ovdje spominje i u islamskom svijetu rašireno hilijastičko praznovjerje.

²⁰¹ Mir između rimskoga i turskoga carstva trajao je zapravo od g. 1562., kad je Busbecq poslanik Ferdinandov učinio mir sa Sulejmanom, dakle jedva trideset godina.

²⁰² Može se misliti s druge strane Save ili Kupe.

²⁰³ T. j. blizu je rat, za koji se misli, da je daleko. To je pismo nadvojvode Ernesta Hasan-paši iz Beča, kolovoza 1591. U završetku kaže se: Perraro enim foedifragi et publicae quietis perturbatores felicem exitum sortiti sunt. Klaić, o. c. III 1, 369.

²⁰⁴ Dova (ar. du'a) je molitva, ali ovdje znači pouka ili savjet.

²⁰⁵ T. j. ramazana mjeseca, kad muslimani poste.

²⁰⁶ Mirmiran Hasan-paša sačuvao je naslov svoje dvorske službe i uslijed toga imao je i veću plaću nego bi ga išla po samom bosanskom beglerbegluku. V. El IV 810 s. v. Timar.

- Vojnici kliške live, koji svagda
 vješto se biju mačem, a u boju kao da siju vatru;
 Hrptenica [im] puna [bojne] strasti, a ruka gibka:
 svaki od njih kao strijela baca se u boj.
 Oni su kao divovi i [svaki], kao dva čovjeka, velik i jak:
 za bojno polje oni su poput jakoga Rustema²⁰⁷!
 I evo, poznajući njih po toj njihovoj muževnosti,
 Hasan-paša ipak ostavi te tigrove otraga!
- 115 Taj njegov postupak bješe [istodobno] i oholost i taština
 i baš stoga [to] posta njegov zločin.
 Svi jezici²⁰⁸ koji bjehu u islamskoj vojsci
 rekoše beglerbegu: »Slušaj, velikašu.
 najveći bubanj udara kod nevjernika.
 ne bi li bio sam [njihov] cesar među tim zlikovcima?
 Još prije ulaska u boj taj bubanj [bije] i to mnoštvo ljudi!
 Nemoj činiti nerazboritosti i prema dušmanu ne budi [odviše] junak!
 Posla iz [samog] boja čovjeka beg zbornički:
 »Neka na ovu stranu ne prelazi beglerbeg!
- 120 Ovome neprijatelju u [otvorenom] boju ne može se dati odgovor:
 čini se da bi [i meni] valjalo prijeći natrag most!
 Pa ćemo onda s one strane [vode] učiniti boj s dušmanom:
 hitat ćemo [na njega] iz topova, pušaka i zembereka²⁰⁹!
 Ne poslušaj toga razumnoga savjeta [Hasan-paša]
 nego oholo isti čas uzjaše konja.
 Zatim, napregavši svu snagu svojih mišica,
 nesmotreno na dušmana potjera konja¹⁸⁸
 Sve kliške vojnike ostavi na njihovu mjestu
 i još sve što bješe krajiške vojske.
- 125 Neprijatelji poslaše jedan od svojih alaja prema mostu.
 a on [Hasan-paša] ondje ne bješe postavio pomoćne vojske!
 Islamski vojnici učiniše boj svesrdno,
 ali neprijateljima ne bješe broja.
 Padoše begovi zbornički i hercegovački:
 sva muslomanska vojska pošehiti se!
 Još prije bitke neprijatelj podsječe most²¹⁰:
 ni pozvati u pomoć pričuvu, niti natrag uzmaći!
 Nema, kažu, deset ljudi koji su spasli svoju glavu!
 Pregazi [dušman] muslomansku vojsku.
- 130 I mirmiran sam posta nevidljiv:
 nitko ne zna, je li se utopio ili postao šehit.
 Iz sve Bosne, Zbornika i Hercegovine
 svi domaćini [tih sandžaka] odoše bez traga.

²⁰⁷ U tekstu Tehermeten, pers., jak, moćan, pridjevnik slavnoga junaka Rustema.

²⁰⁸ U tekstu diller, »jezici«, t. j. zarobljenici, od kojih se doznaje stanje u neprijateljskoj vojsci. No ovdje treba razumjeti prije vojnike, koji su imali rekonosirati neprijateljski položaj i stanje.

²⁰⁹ Zemberek pers., balistar (sr. lat. balista); kasnije i mali top. Meninski III 165. Bianchi-Kieffer I 979. U bosanskim junčkim pjesmama zemberik. V. Mat. Hrv. N. pj. III i IV u rječniku.

²¹⁰ Ovaj detalj nema nijedan drugi turski izvor, i stoga je ovo malo vjerojatno.

- U jednoj kući po deset osoba postaje šehiti:
 među svjetinom pokaza se Posljednji sud!
 Ne osta u tri sandžaka jedan odžak:
 ispuni se svijet bola i uzdisanja za izgubljenima!
 Kamo pogledaš, svuda jauk,
 odasvud se pokaza žalost i tuga.
- 135 Svi zajedno, utonuvši u žalobna ruha,
 dođoše u dvor Cara svijeta.
 Radi ošasnih dobara²¹¹ prevališe put od četrdeset dana,
 da [njima] jadnicima suze s očiju utre Njegova ruka!
 Kad [o svemu] bješe javljeno, Car careva svijeta,
 rastuživši se, neko vrijeme proučavaše [položaj].
 [Zatim] dade carsko pismo: »Ako pali šehiti
 imaju bliske ili daleke nasljednike,
 neka se ostavina, bila zijamet ili timar,
 svakolika daruje [tim] nasljednicima.
- 140 Ako li šehit roda nema, njegovu ratnomu drugu
 neka se da [ostavina] za utjehu za umrlim spahijom.«
 Ali [to pismo] izvrnu vezir Sinan-paša!
 Nijedan srčan junak ne dobi iz ruku njegovih timara.
 Bosnu dade svomu sinovcu²¹².
 Ah, za njegovo vrijeme ne bi nijednoga dobra djela.
 Nazvaše ga Sarhoš-Mustafa.
 Od zuluma njegova sav svijet stradaše,
 Bez žacanja sve timare i zijamete
 razda tada svojim vlastitim vojnicima.
- 145 Ta dva nepokornika ne držaše se carskoga pisma.
 Stoga [u Bosni] nijedan odžak ne osta.
 U svemu tom sandžaku zatvoriše se vrata!
 Tako djelo pravde osta potez kalema!
 I kad [od halife] stigoše u svoja mjesta braća šehitska,
 novi jadi nastaje im kod njihovih kuća.
 Njihov²¹³ zulum složno bješe provođen,
 nesretnima pak jad na jade [rastel].
 Sinan-paša što učini, sad vidi!
 On gaženje carske riječi uzroči!

..... Sāl-i hidžret ʾoldī ʿūn bīn jʾl tamām,
 muntaẓyr-i »naqara nāqurahu« enām-u enām.
 Sāl-i Murād šālis īdī pādīšāh,
 gūr. ne ḥikmet gōsterīr qādir Ilah!

²¹¹ Lenska imanja, timari i zijameti, po smrti posjednika njihova (timar-sahibije ili zaima) postajala su ispražnjena, mahlul, i do nove podjele muškim potomcima ili drugomu spahiji kupio je njihove prihode činovnik, koji se zvao mevkufatdžija ili mevkufatija. I ovaj put carskim otpisom bila su ta imanja određena bliskim ili daljim rođacima palih junaka, ali novi beglerbeg razdao je te spahiluke svojim vojnicima. Isp. Pril. IX str. 166, i EI. IV 812.

²¹² Sinovac Sinan-pašin, Sarhoš Mustafa (Sidžill-i Osmani IV 380) bio je mladi sin Sinanova brata beglerbega Arnaut Ajas-paše, kojega je dao Sulejman II smaknuti 1568. SO I 447. Bašagić, *Uputa* 48 i 178. mi ješa ovoga Ajas-pašu s drugim Arnaut Ajas-pašom, koji je doista bio veliki vezir i umro 1539. V. EI IV 452.

²¹³ T. j. velikoga vezira Sinan-paše i njegova sinovca Sarhoš Mustafe.

- 100 Bōsnaja ōldȳ Ḥasan-pāšā emīr,
 kīm čāqyrdžȳ-bāšȳ īdī ōl delīr.
 Ḥān Sulejmān-dan berū muḥkem, metīn
 qyrq jȳla jāqlašdȳ šulḥ-i mušrikīn.
 Ōl sebuksar qājnadūb muḥkem, metīn.
 herdz u merdz ōldȳ bū ‘ālem džumle-den!
 Ṭōp čekūb, dōjdī nīče ‘ālī ḥiṣār, —
 muzmahyll ōldȳ ō šulḥ-i ūstuvār!
 Jāpdȳ šulḥ īcīnde bir ḥyṣn-i ‘azym,
 ejledī kuffār-le dženk-i delīm.
- 105 Hem āqȳn ītdī, ṭābūr fetḥ ejledī.
 Šū-dan yṣrā geldī dūšman, sōjledī:
 »Naqz-i ‘ahd itmek gōriirsūz čōq zarar:
 ištī‘āl-i nār īder pejdā šerar!
 Āčāryz hemsājelik: bājin qarīb!«
 Ōl du‘ājī ōqumān: k’ōlmaz mudžīb!
 Bīn birindzī jȳl-da māh-i rūze-de
 Sisqā ḥyṣnyn mīrimīrān dōjme-de.
 Geldī bir ṭābūr ki jōq pājān aṅā. —
 ‘asker-i islām-ile ītdī vaghū.
- 110 Kōprū qūrulmys-dī bir ōlū šūja, —
 ūcdȳ čāqyrdzī-bāšȳ pes qaršūja.
 Klīs livāsý ‘askerī, kīm her zemān
 tighzen-dir, dženke čū āteš-fešān:
 revm-ile māzen-dir, elī ejlūr, —
 her birī ōq-gībī dženke ātylūr!
 Dīv u dū gībī, dzesīm u hem tuvān, —
 ‘arsa-i rezme Tehemten-den nišān!
 Bōjle erlik-le bīlūrken onlarý.
 ejledī pesmānde ōl qaplanlarý!
- 115 Heb ghurūr u kubr īdī kjārī ānuñ, —
 ōl sebeb-den ōldȳ bedkjārī ānuñ!
 ‘Asker īcīnde ōlān diller qamū
 dīdīler beglerbege: ”je, ej, ūlū.
 Kūs-i a‘zem čālynūr kuffār-da, —
 ōlmasa čāsār ōl ešrār-da!
 Dženke gelmez-dīn ō kūs u ōl nefīr,
 ghaflet itme, dūšmanā ōlma delīr!”
 Šāldȳ dženk-den ādam Yzvornýq-begī:
 ”Bū jaqāja gečmesūn beglerbegī.
- 120 Bū ‘adūja dženk-le ōlmaz dzevāb,
 gōrīnūr dzīsī ‘ubūr itmek šavāb!
 Yṣra jūz-dan īdēlīm dūšman-la dženk
 ātālym ṭōp u tūfenk u zenberek!”
 Itmedī re j-i rešīde i‘tibār:
 ōldȳ nahvet-le hemān sā‘at suvār.
 Gharyq ōlūb quvvet-i bāzūja pes.
 bī-muḥābā dušmana sūrdī teres.
 Qōdȳ jerinde qamū Klīs ‘askerīn,
 dahī serḥadyñ ōlāndza leškerīn.

- 125 Bir ālājyñ sālđȳ a'dā' kōprūja...
 Qōmād̄ȳ imdāda 'asker būrūjal
 Dzung-i islām itdī džān-dan kjārzār, —
 jōgh-īdī a'dāja ammā kī šumār.
 Dūšdī Yzvornyq-la Hersek beglerī;
 hep šehīd ōldȳ muslimān 'askerī.
 Dzenk-den evvel kōprūjī kesdī 'adū.
 Ne meded imdāda, ne dōnmek girū.
 Jōq-dyr ōn ādam halāš itmiš serīn.
 pāimāl itdī muslimān 'askerīn.
- 130 Mīrūmīrān dahī ōldȳ nābedīd;
 kimse bilmez gharq-mī-dir jāhūd šehīd!
 Bōsna Yzvornyq-la, Hersek-den tamām
 hānedān ašhāb̄ȳ būldȳ in'idām!
 Ōn kišī bir hāne-de ōldȳ šehīd, —
 halq īcīnde rustah̄ȳz ōldȳ bedīd.
 Qālmad̄ȳ ūc sandzāq īcere bir ōdzāq;
 ōldȳ 'ālem āh u ferjād u firāq!
 Qānda hāqsañ džumle vāvejlā īdī,
 jās u mātem her taraf pejdā īdī.
- 135 Gharq ōlūb jekser libās-i māteme
 geldīler dergjāh-i sāh-i 'āleme.
 Tajj īdūb maḥlūla qyrq gūnlük jōlȳ.
 gōzī jāšin sile nā(u)mide elī.
 'Arz ōlunduq-da šahinšāh-i džihān,
 ādzijūb, d̄ȳqqatlar itdī bir zemān.
 Hattī-i šāh̄ȳ vīrdi: "ōlanlar šehīd
 vār-ise vāriš qarīb u ger ha'īd,
 ger zi'āmet ōla, jā tīmār ōla,
 džumlesi vārišlara īsār ōla.
- 140 Āqrābās̄ȳ ōlmajān jōldās̄yna.
 vīrīle ōlen sipāhī jē'sina.
 Līkin qad' itdī Sinān-pāšā vezīr:
 ālmad̄ȳ tīmār elinden bir delīr.
 Qardās̄ȳ ōghlūna vīrdī Bōsnaj̄ȳ,
 ōlmad̄ȳ 'ahdynda hīc bir īš ejī!
 Ād̄yna dīrlerdī serḥōš-Muštāfā
 džumle 'ālem čekdī zulmyndan džefā.
 Vīrdī tīmār u zi'āmet bī-gumān
 gendū-ōz qūllar̄yna heb ōl zemān.
- 145 Hattī-i šāh̄ȳ tūtmad̄ȳ ōl īkī 'āqq.
 ōl sebeb-den qālmad̄ȳ hīc bir ōdzāq.
 Qāpūs̄ȳ qāpand̄ȳ heb ōl sandzagh̄ȳn,
 ōldȳ cūn džeffe-l-qalem emrī haqqyñ
 Jerīne geldik-de ihvān-i šehīd
 evlerinde ōldȳ mātem-i nov bedīd!
 Ōldȳ onlaryñ zulm̄ȳ ittīfāq,
 derdimendāna firāq ūzre firāq!
 Pes Sinān-pāšāj̄ȳ gōr kīm n'ejledī:
 naqz-i 'ahd-i šāhī tahrīz ejledī!

PRILOG IV.

Tužaljka suvremenoga nepoznatoga pjesnika za izginulim junacima kod Siska.
Orijent. zb. Hrvat. Akad. Ms. N° 1183 f. 15 b.

1	Ne 'adžeb hāl ōldŷ,
be hej, gīdī Hŷrvāt, sende!
Nīče jigī ūšehīd ōldŷ,
be hej, gīdī Hŷrvāt sende!	1	Kako čudan događaj desi se
be hej, didijo Hrvate, kod tebe!
Koliki idiiti postaše šehiti
be hej, didijo Hrvate, kod tebe!
2	Nīče jigī, nīče džānler!
Nīčelerūn jūzī enver!
Ḥasan-pāšā gibī server
qaldŷ, gīdī Hŷrvāt, sende!	2	koliki iditi, koliki dražesnici!
Kolikima [junacima] lice posta presajno ²¹⁴ !
Jedan velikaš, kao Hasan-paša.
i taj osta. didijo Hrvate, kod tebe!
3	Qyryldŷ būndza begler, āghāler!
Qān-ile dōldŷ ovāler!
Memī-beg gibī dilāver
qaldŷ, gīdī Hŷrvāt, sende!	3	koliki su polomljeni begovi i age!
Krvlju se se napunila [široka] polja!
Jedan srčan hrabrenik, kao Memi-beg.
i taj osta. didijo Hrvate, kod tebe!
4	Čōq-dŷr ghāzīlerūn džezāsŷ!
Nīče ātlū, nīče jājāsŷ!

Ḥunkārūn hemšīre zādesī
qaldŷ, gīdī Hŷrvāt, sende! | 4 | Veliku imaju[primiti] nagradu[poginule] gazije
Ah, koliko [ih je bilo] konjika, koliko li
pješaca!
[Sam] Gospodarev rođeni sestrić ²¹⁵
i taj osta. didijo Hrvate, kod tebe! |
| 5 | Ōqlar ūrdŷ čerh-i felek!
Ānā īrmez hergiz dīlek!
Ḥamadān-beg gibī melek
qaldŷ, gīdī Hŷrvāt, sende! | 5 | Kolo nebesko ²¹⁶ bacalo je strijele!
Ah, molbe nikad ne stižu k njemu!
Jedan anđeo, kao Ramadan-beg.
i taj osta. didijo Hrvate, kod tebe! |
| 6 | Gelūn, Muhammed ummetī!
gōrūn bū derdī, hasretī!
Bīn bir jŷlūn qŷjāmetŷ
qōpdŷ, gīdī Hŷrvāt, sende! | 6 | Dodi ti, Muhamedova općino,
pogledaj ovaj bol i jad!
Kijamet godine tisuću i prve
puče. didijo Hrvate, kod tebe! |
| 7 | Jūrī, be hej, gīdī jamān,
čū gōsterdūn bōjle zemān!
Šāgh ōlsūn devletlū ḥukjār!
Bū gūn qālmaz, Hŷrvāt, sende | 7 | Bježi, be hej, opaka didijo!
jer si uzrokovao ovakav [strašan] zeman
[Vazda] zdrav bio [naš] čestiti car!
Ovaj dan. Hrvate, ne će [dugo] ostati kod
tebe! |

PRILOG V.

Derviš Veli Abdal, Pjesma u čast Bošnjaka Murteda-paše.
Orijent. zb. Hrv. Akad. Ms. N° 1547 f. 21 b.

Pjesnik Veli Abdal, prema nazivu »ābdāl« (zapravo plural od ar. bedl, naziv članova beктаšijskoga reda)²¹⁷ beктаšija, stanovnik Turske Hrvatske i

²¹⁴ Isp. Prilog II strofa 5.

²¹⁵ Isp. str. 132—3.

²¹⁶ U originalu čerh-i felek, pers., točak koji se okreće, nebeski svod; nestalna promjenljiva sreća čovjekova, sudbina. Bašagić.

Znam Hrvati 4 5 i 78 čark u felec tumači ograde pred bojnim jarcima, t. j. najopasnije mjesto za vrijeme juriša, gdje sudbina jednima određuje život, a drugima smrt.

²¹⁷ Isp. Jacob, o. c. 20 i 28.

učesnik turskih najezda u Hrvatsku, inače nepoznat, ispjevao je ovu pjesmu po svoj prilici trideset godina po Sisačkom razboju za Murteda-paše, rodom iz Novoga Šehera, male kasabe između Tešnja i Žepča, koji je pašovao na Bosni 1623.—26. Brat Murteda-paše Salih-paša bio je veliki vezir, a amidžić (stričević) Ibrahim-paša bio je također glasoviti vezir²¹⁸. Bašagić kaže da je »na desetke godina begovao i pašovao po Bosni i Ugarskoj«. Murteda-paša održao je više pobjeda nad ćesarevcima, a 1627. sklopio je u Budimu mir s Austrijom. Kasnije bio je vezir pod kubetom. Za Ibrahima I. s bratom Salih-pašom nedužno je platio glavom 18. šabana 1057. (18. rujna 1647.)²¹⁹.

- 1 Uzdigni sandžak Hazret-resulov²²⁰,
dođi, hiti na serhad, Murteda-pašo!
Podle dušmane upoznaj sa sobom
dođi, hiti na serhad, stasiti pašo!
- 2 Neka opet dođu časovi uživanja i osvoje se [nove] pokrajine!
Po crnoj zemlji neka se lije krv!
Junak neka se pošehiti, hurija neka se grli²²¹!
Dođi, hajdemo na trčanje, Murteda-pašo!
- 3 Tvoje junaštvo čuje se u Rumu i Šamu!
Na [sva] četiri ćoška zvoni tvoja slava:
Ćim stiže k Beću, širi se dalje po Frengistanu²²²!
Dođi, hajdemo na trčanje, Murteda-pašo!
- 4 Dođi, da vratimo dobru kob Kupi vodi!
Svevišnja Istina neka sveže dušmanima putove!
Da osvojimo zemlju Zirin-oghlijinu¹⁸⁴
Dođi, hiti na serhad, Murteda-pašo!
- 5 Ako Bog da sreću baš u ovoj svetoj vojnici,
Muhamedova ćudesa će porasti!

²¹⁸ EI II 468—9; Bašagić, *Znam. Hrvati* 50—54; SO I 97.

²¹⁹ Bašagić, *Uputa* 62—5 i 179; *Znam. Hrv.* 52.

²²⁰ Sandžak šerif, plemeniti stijeg proroka Muhameda, ćuva se u Carigradu. Dug je 4 metra, na vrhu ima srebrnu ćetverokutnu jabuku, u kojoj je kuran, pisan rukom halife Osmana. Stijeg je pokriven drugim stijegom, koji je, kažu, bio halife Omara, i omotan je 40 puta tafetom. Sve to pohranjeno je u prevlaci od zelene ćobe. Na srijedi te prevlake prišiven je kuran halife Omara i srebrni ključ od ćabe. Sandžak šerif pratio je sultana ili velikoga vezira u bojnim pohodima, gdje mu je bio određen poseban šator, u kojemu je poćivao na stalku od abonosa u

srebrnim karikama. Poslije vojnice skidali su ga s kopljišta i polagali u raskošno ukrašen kovćeg. Vusletija (Ali beg Užićanin) u svojoj Ghazaname-i Ćehrin potanko opisuje, kako je veliki vezir Kara Mustafa u najodlućnijem ćasu bitke kod Ćehirina g. 1678. dao iznijeti sandžak šerif i tim okrenuo tok boja u svoju korist. V. Olesnicki, *Borba Russkih i Turok za Malorossiju* 227—252. Sbornik rusk. arheolog. obšč. III. Bjelgrad 1940.

²²¹ Šehiti po smrti dobivaju u raju za nagradu hurije, crnooke krasne djevice, kojima se neprestano obnavlja djevićanstvo.

²²² Frengistan, Franaćka zemlja, znaći i cijelu kršćansku Evropu.

- Erdelj-oghliju¹⁹⁵, ¹⁹³ sužnja sultan Muradu¹⁹⁶
valja ti poslati, Murteda-pašo!
- 6 Veii-Abdal svagda žarko prosi od Boga:
da ne nade dušmanin nipošto amána od belaja!
Istina Višnja da čuva našeg pašu od svake greške!
Dodi, hajdemo u krajine, Murteda-pašo!
- 1 Hazret-i resūluñ sandžāghyn qāldyr.
gel, sūr serħadda, Murteḡā-pāšā!
Gidī dūšmanlara gendūñi bildir,
gel, sūr serħadda, Murteḡā-pāšā!
- 2 Jine demler ōlsūn, ūdžlar āčylsūn!
Qarā toprāq ūzre qānlar sāčylsūn!
Jigit šehīd ōlsūn, hūrī qōdžulsūn!
Gel, — āqyna vāralym, Murteḡā-pāšā!
- 3 Jarārļughyñ Rūm-da, Šām-da sōjleñdī!
Dört kūše-de ejū nāmyñ sōjleñdī!
Beče erīndže, Frengistāna jājlady!
Gel, — āqyna vāralym, Murteḡā-pāšā!
- 4 Gel, oghūr īdelim Kūpā šūjuny!
Haqq baghlaja dušmanlaruñ jōlūny!
Feth īdelim Zirīn-ōghlūnyñ ēlinī!
Gel, sūr serħadda, Murteḡā-pāšā!
- 5 Haqq oghūr vērse išbū ghazā-de,
Muħammedyñ mu'džizātý zijāde.
Erdel-ōghlyn, dūtūb, sulḡān-Murāde
gōndürmek gereksiñ, Murteḡā-pāšā!
- 6 Velī-Abdāl dīler dā'im Hudā-dan:
hič āmān būlmasūn dušman belā-dan!
Pāšāmūzy Haqq, saḡlasūn haḡā-dan!
Gel, ūdžlara gīdelim, Murteḡā-pāšā!

PRILOG VI.

‘Alī, Kühn al-achbār, Bibl. Nat. Paris. Suppl. Turc N° 1028 f. 487a-b-488a.

Mustafā ibn Ahmed ibn Abdallah Čelebī, prozvan Alī, rodio se u Galipolju 28. travnja 1541. Bio je plodan i darovit pisac, kojega spise odlikuje otvorena ljubav istine. Osam godina svoga života (1569.—77.) bavio se u Bōsni, najprije na Klisu, kod kliškog sandžak-bega, krajišnika Bali-bega Malkoč-oghlu²²³, a zatim kao éatib Ferhad-paše Sokolovića, namjesnika bosanskoga¹⁶, pa je prema tomu dobro poznao bosanske prilike. Umro je g. 1008. (poč. 24. srpnja 1599.). Svoje historijsko djelo Kühn-al-ahbār, Suština vijesti, pisao

²²³ Isp. Babinger, *Beiträge z. Gesch. d. Geschlechtes Malqoč-oghlu* 150—51.

je 1593.—99., dakle prije same svoje smrti, od 53. do 60. godine svoga života. To je opće historijsko djelo u četiri dijela (rükñ), od kojih je samo četvrti posvećen historiji kuće Otmanove i rumelijskim zemljama. Künh-al-ahbâr štampan je u Carigradu i to nepotpuno i četvrti dio poznat je samo u rukopisima. V. Babinger GOW 126.—9. i EI I. 283.—85. Naš izvadak učinili smo po rukopisu Narodne biblioteke u Parizu.

... Sinan-paša posta treći put [veliki] vezir.....

Najprije prionu krčiti mlada stabla, koja bješe zasadio Sijavuš-paša, a päsati i uzdizati osobe, koje uživahu njegovu zaštitu. Onda reče sebi: Što zato, ako je [Sijavuš-paša] zapovjedio svrgnuti moga sina s budimskoga beglerbegluka²²⁴? Ako je učinio što, neka je učinio! Ako bude što i potratio od trica [ovoga] svijeta, (pa što onda)?« — Zatim dade skinuti Hasan-pašu, Sijavuš-paši svesrdice odana, kojemu je samo tri mjeseca prije bio dan rumelijski beglerbegluk i koji sada s velikom vojskom iđaše da uzveliča pobjede u bosanskoj krajini. Premda ovaj potonji bijaše već izašao u samo Srijemsko polje, i zločinci nevjernici s toga pali bjehu u stravu, premda svaka od dražesnih [bosanskih] dolina imaše biti obasjana novim bljeskom [slave]. Sinan-paša protuzakonito osobnom svojom naredbom premjesti rumelijskoga beglerbega u Temišvar, a sina svoga [opet] uzveliča. Time najprije omete emire da stignu [Bosni] u pomoć, a zatim svrgavši rumelijskoga beglerbega, koji se bješe već približio k [Bosanskoj] krajini, dodijeli njegovo mjesto svojem sinu.

Međutim mirmiran Hasan-paša, po svom prekršaju mirovnoga ugovora krivac pada i propasti, kako na strani muslomanskoj, tako i na strani mrskih nevjernika, junački vrati se s pobjedom i s velikim plijenom sa svojih trčanja, gdje bješe prolio toliko krvi. Ali ne dođe mu na um, da drzovitost u njegovu kršenju ugovora može [jedan put] postati povod štetama i raspu. Ne

bijaše pomislio, da će vitezovima, koji se danas, stjecajem okolnosti, vratiše s velikim plijenom, možda ona [ta drzovitost] jednoga dana postati i uzrok propasti. Međutim pravovjerni boreci za din, vješti poznavaoци prilika, opominjahu ga. Znali su mu govoriti: »Pogaziti ugovor, i da to bude baš s naše strane, nije dobro djelo!« Ali on njih nikad ozbiljno ne slušaše, nego oslanjajući se preuzetno na snagu svojih mišica, nikako ne davaše živjeti nevjernicima. I doista, kojom god stazom iđaše, pokazivaše pravu muževnost i junaštva poput djela slavnih vojskovođa suratnika Mihalovih⁷⁶ i Malkočevih⁷⁷ (Mihalli ve Malqoçli). Sa svojim pobjedama i dobitkom [ogromna] plijena, kojih drugi poslije njega Vremenom²²⁵ darovani serdari ne bi mogli dobiti ni sa sto ili dvjesta tisuća vojske, i sa junaštvom njegovih polugolih neocjenjivih bosanskih vojnika, spomenuti mirmiran, koji u zrcalu [historijskoga djela] »Hadaiq«²²⁶ uvijek se slika kao divni muž pobjede i razbojištva, bijaše zaista čovjek [kao stvoren] za posebna svoga ljetopisca. To bijaše ubojni lav mužjak. Bijaše junački vitez, koji darežljivo rasipa glavnicu svoga života. Posao mu bješe revna trka, a za dušmanina — smjesta to shvati! — kao da pripadaše broju suboraca Druga iz Pećine²²⁷! Dok drugi neki krajišnici samo još nastojahu naći stvarnu i pravnu izliku za najezdu u nevjerničku zemlju, — premda u prošlosti to bješe običaj, kojemu se ne prekidaše tok, — ovaj se već drznu oboriti na tu zemlju i odnijeti plijen. Ako ga i koriše, da radi usuprot [postojećih]

²²⁴ Isp. bilj. 251.

²²⁵ T. j. beglerbezi, koji su u toku historije bili na Bosni.

²²⁶ Ovo historijsko djelo, čini se, izgubljeno, Babinger ne spominje u svom djelu o turskim historicima.

²²⁷ Jar-i ghar» drug iz pećine je Abu Bekr, koji se s Muhamedom bio sakrio u pećini, koju je po legendi pauk svojom paučinom opreo, i tako ih spasio od Mekanaca, koji su ga progonili.

ugovora, u suštini on svagda branjaše naše krajine. Svagda bješe orao, za kojega govorahu, da su sokolovi u njegovoj pokrajini uvijek potučeni.

Ako se kad prije bješe desilo, da neke ondašnje poglavice krajiške, to znači, melik-al-umara²²⁸ i mir-i-liva²²⁹, planuše od želje [za ratom], i nakon potrebnih priprema razvijahu se [kod njih] stjegovi i barjaci i orahu se bubujevi i svirale, obično tadanji veliki vezir, prije nego plane oganj kavge, premještaše slične lakoumne dostojanstvenike u unutrašnje oblasti, ali ni padišah svijeta, ni slavni veziri ne davahu svoga pristanka na gaženje [mirovnih] ugovora^{229a}.

I zaista, koliko god spomenuti mirmiran postupaše lakoumno, pokojni glavlar na Vratima sreće (der-i devlet bašy, t. j. veliki vezir Sijavuš-paša), nikad ne odobravaše sličnih djela. Agama pak hadumima, koji ga (Hasan-pašu) bjehu nekoč odgojili među službenicima carskoga harema, dostojna svake časti, dođe previšnjja zapovijed u slijedećim riječima: »Premda se Hasan uvijek odvažuje na slične čudnovate pothvate sa [svojim] divanom, ako se na posljedku stvori stvarno neprijateljstvo [sa susjedima], on će uslijed svega toga sebi potpuno izvrći velikoj kazni. Neka dakle pazi i u napredak ovako se ne vlada, ne diže više vojske i ne trči u dušmanski vilajet.»

Na tomu se obrši njihova pouka. Ali pošto se (mirmiran) neprestano vraćaše kao pobjednik, veliki vezir ne mogaše ništa poduzeti za njegovo uklonjenje. U kratko, spomenuti paša bješe po prilici dvije godine mirmiran u Bosanskoj krajini. Bješe uzeo tvrde Hrastovicu i Bihać, i za njegova vremena pretrpješe mrski nevjernici mnoge raspe. Dva puta idaše i trudaše se osvo-

jiti crkvu (kelisa)²³⁰ Sisak. Ali pošto bješe zaštićena talismanom (mutalsem) i topovi ne činjahu na nju nikakvoga dojma, on odusta. Nevjernički baili nekoliko puta podnošahu pritužbe na Vrata sreće i govorahu: »Bezuvjetno premjestite bosanskoga beglerbega na drugo mjesto«. I na dugo i na tanko razlagahu, kako će na kraju oganj nesloge sigurno planuti poput plamena. No sa strane velikog vezira nikada se ne davaše tomu pažnja, i dok se u previšnjem haremu nalažahu njegovi stari odgojitelji, ne bješe sredstava da [mirmiran Hasan-paša] bude skinut ili zamijenjen drugom osobom. Uporedo s tim rečeni mirmiran neprestano činjaše predstavke i izlagaše govoreći: »Oni udariše na naše krajine, onoj i onoj našoj tvrđavi zamišljahu učiniti štetu. Dobivši o tom obavještenje, potekosmo da ih protjeramo.»

Ovako ili drukčije, kovarstvo i spletke, koje se imahu neophodno desiti, dogodiše se. Jedan od nevjerničkih vojskovođa, zločinac po imenu..... (ime fal) napade sa svom vojničkom spremom bosanski serhad. Obaviješten na vrijeme i upozoren, mirmiran sa svoje strane javi na Vrata sreće i smatraše za potrebno izmoliti zapovijed da mu se u pomoć pošlje rumelijski beglerbeg. Tadanji veliki vezir Sijavuš-paša smatraše mogućim da se zadovolji ta molba i posla na zaštitu bosanskoga serhada rumelijskoga beglerbega, drugoga Hasan-pašu. Zaista, da je taj bio stigao i da je bosanska vojska, hrabra i junačka poput svoga beglerbega, bila pojačana, uslijed tih zapovijedi milošću Božjom ta nevjernička vojska bila bi potučena, a Muhamedov mir i blagostanje uredio bi se. Ali paša, koji bješe postao veliki vezir, nađe zgodnim iskaliti dušu osvetom nad rečenim mirmiranom. Najprije dobavi rumelijski begler-

²²⁸ Malik al-umara', arapski, odgovara turskom beglerbegi, knez nad knezovima, beglerbeg.

²²⁹ Mir-i liva, pers. odgovara turskom sandžaq begi, t. j. zastavni gospodin, dominus handerialis (Panierherr).

^{229a} Isp. Ferman Murada III. Rudolfu II. od 11. IX. 1592. Spomenici I 168—9.

²³⁰ 'Ali, najobavješteniji od turskih historika o bosanskim prilikama, jamačno stoga zove Sisak crkvom, jer je znao, da je taj grad pripadao kaptolu crkve Zagrebačke.

begluk svomu sinu, kojega svi zвахu »eb-ter« (bezdjetak)²³¹. Zatim dade nalog za povratak beglerbega (rumelijskoga), koji se već bješe na pet konaka približio bosanskom serhadu. Uslijed toga mirni an

— to je svakako dokaz njegove oholosti — reče sebi: »Neka bude što bude!« i počeo uporno raditi o postignuću poduzetoga cilja i na okrug mejdana kao središte [odlučnog dvoboja] stupi čvrstom nogom....²³²

PRILOG VII.

Pečevi. Tarih II. 124—9. Carigrad 1285. = 1867.

Ibrahim-beg Alajbegović, historik poznat pod imenom Pečevije, potomak bosanskih alajbegova, kojih su dvori bili u Crnotini pokraj Sarajeva. Otac njegov sa dva brata odselio se u Ugarsku. Ibrahim rodio se u Pečuhu 1574. Mati mu je bila od porodice Sokolovića. Ibrahim-beg odgojio se u Budimu kod ujaka Ferhad-paše, a kasnije živio je kod drugoga rodaka Lala Mehmed-paše. Vršio je razne administrativne dužnosti. G. 1593. stupio je u ratnu službu i bio je na ugarskoj vojnici velikoga vezira Sinan-paše. Svoju historiju, koja se obično zove Tarih-i Pečevi, koju je izveo od početka vlade Sulejmanove do smrti Murada IV., pisao je pod starost (g. 1640.) u svom rodnom mjestu, gdje je i umro 1650. (V. Babinger GOW 192.—5. Bašagić, Uputa 80 i Znam. Hrvati 51. Handžić, Ibrahim ef. Pečevija, Kalend. Nar. Uzdan. 129.—149. Sarajevo 1959.)

Kratak prikaz djelovanja Derviš-Hasan-paše na Bosni

Rečeni [dostojanstvenik] po naravi bio je gublji čovjek. Netom posta valijom bosanskog cialeta njemu se nopoće nije dalo mirovati. Ne prestajaoe dosadivati nevjernicima: čas čineći akine, čas navaljujući na njihove tvrđave. Cafiri nejednom izjavljivahu [svoje] nezadovoljstvo i pošiljahu svoga poklisara na čestiti prag izjavljujući: »Ili skinite Hasan-pašu, ili će mir biti prekinut!« Od toga ne bješe koristi. Pokojni Derviš-paša²³³, koji tada bješe osobni miljenik (musahib-i hass) čestitog cara, a koji znaše sebi steći i intimno prijateljstvo velikoga vezira Sijavuš-paše nije dao ga (Hasan-pašu) ukloniti, nego [cafirima] davaše odgovor: »Pa šta, ako vi provalite u Bogom čuvane zemlje [naš], onaj (Hasan-paša) će vas svagda suzbiti.«

²³¹ Kod muslimana, kao kod drugih istočnjaka, bezdjetnost se smatra velikom nesrećom i sramotom. U 108. suri kurana govori se Muhamedu: »Zaista, onaj koji tebe ne navidi, ostat će ebter (bez potomstva)« Ovo se odnosi na As ibn Vajela, koji se narugao Muhamedu, kad su mu djeca pomrla.

Osvojenje tvrđave Bišća i gradnja Jeni-hisara

Godine 1000 (poč. 19.-X.-1591.) spomenuti [velikaš], štićen od strane padišahove, digne bosansku vojsku i podsjedne tvrđu Bihać (Bihke). Pošto ga je bio osam dana, deveti dan podo mu za rukom zavladati njim. Smjestivši u njega dostatan broj branilaca, otiđe i sagradi Jeni-Hisar. Njegov sandžak preda poznatomu i glasovitomu Rustem-begu, delibaši pokojnoga Ferhad-paše¹⁶.

Opis druge njegove vojnice protiv nevjernika

Toga proljeća, čim nastupi doba cvijeća, on iznova pristupi kupljenju vojske. Sabra bosanske spahije i zaima, bosanske emire, kako (one) u službi, tako mažule

²³² Opis Sisačkoga boja, koji je u 'Alije u ostalom kratak i bez značenja, fali u Pariskom rukopisu.

²³³ Bašagić, *Znam. Hrv. 17*; Isti, *Bošnjaci u islam. književnosti* 59—50; SO II 529; Pečevi II 273—5.

(na raspoloženju), vojnike (neferi) i age iz krajiških tvrđava, a valjda i svu vlašku raju, i tako sastavi ogromnu vojsku.

O nekim čudesnim događajima

U to vrijeme ovomu skromnomu robu desi se poslovno putovanje u Bosnu. U našoj kasabi, to jest u Pečuhu, koji zarobljuje srca²³⁴, bješe u to vrijeme između derviša abdala, jedan po imenu Idris-baba. Božji čovjek, prosvijećen odozgo. Pripovijedaju, da se više puta očitovala njegova svetost (vilajet) i čudotvorna moć (keramet)²³⁵. Bješe aziz (ljubimac Božji). Sada je nad njim sagrađeno visoko kube i zairi (hadžije, posjetnici) pohodivši ga koriste se time, a mnogi [siromasi] nadjeljuju se od [njihovih] zavjeta i milostinje. Tad još bješe u životu. Slučajno se susretoh s njime. »Baba, namjeravam putovati u Bosnu. Možda bi, rekoh mu, htio što Hasan-paši isporučiti?« — »Bih, kako ne«, reče. »Kamogod pošao, bijelo mu lice! Duhovi evlija i abdala njega podupiru i pomažu. Čak i sam Hazret-i Alija, Višnji mu Gospod prosvijetlio lice! prebiva s njegovom vojskom. Ovako kaži,« reče mi.

Jedan od prisutne derviške braće reče: »A što, Baba, zar ne bi drugo što još iskao od njega?« — »Valahi, hrka (mantija) mi je ovetšala, trebao bih hrčicu,« odgovori Idris-baba. Kad sam stigao u Banju Luku, slučajno sam došao u jednu mahalalu. [Vidim] razvijeni su stjegovi i barjaci! Tugovi, sandžaci su razvezani! Islamska vojska poručena je alaj po alaj. Bori je ore. Hasan-pašin lični at stoji blizu. Age njegove i kapidžibaše od prije poznavahu ovoga nedostojnog roba. Jednom, kad je Hasan-paša bio beg u Segedinu i išao na obranu Seget-

vara, pao je bio na konak u naš čifluk, koji se nalazi u Pečuhu. Bilo je dano ugošćenje po našoj mogućnosti, i na svaki način bio je počašćen. Bez oklijevanja oni dopadoše preda me i dovedoše me k njemu glavom. Hasan-paša opasan svojim mačem i obuven u čizme sjedio je u čošku (šahnišin²³⁶) svoje divanhane.²³⁷ Poslije [običnih] pitanja za zdravlje i stanje i mnogih ljubaznosti, kad sam našao zgodu govoriti, predah mu poruku Idris-babinu i jezgru njegovih [ostalih] riječi. Sam paša također bijaše vidio toga starca, poznavao ga i imao o njemu u najvećoj mjeri lijepo mišljenje. On se veoma obradova i bješe vrlo zadovoljan. Iznovice više puta me upita: »Šta je još rekao?« Možda više od deset puta iskao je da mu ponovim riječi (Idris-) babe. Dapače, sa svoga mjesta, neprestano pomičući se ka kraju šahnišina²³⁸, [na posljedku] dođe sasvim kraj ovoga nedostojnog roba. Zatim poruči svomu čehaji²³⁹ Ramadanu, da da jedan kazak kao skupocjenu hrku i u takvom zadovoljstvu uzjaha svoga konja i ode. A ja, nedostojni rob, oputih se u Sarajevo (Saraj). U Sarajevu bješe jedna kafana lijepo uređena sa pet, deset čošaka (nišin), svaki određen za izvjesnu vrstu [gostiju]. Na primjer, kadije, šerifi, muderisi, ajani gradski, hodže i putnici, ondje su se kupili.

O pogađanju i tumačenju sanja pobožnih ljudi

Jednog dana, na tom mjestu sjedaše društvo i razgovarahu. Najednom uđe izvana jedan od ajana i reče: »Pripovijedaju, da je jedan od pobožnih ljudi vidio čudan san«. Rekoše mu: »Izvoli [sjesti i pripovijedati]«. — [On počne:] »Ide Hasan-paša s islam-

²³⁴ Dildžu, pers. onaj kojega srce ište, koji zarobljuje srca; privlačiv, žuden.

²³⁵ Karama, ar. čudotvorna moć, kojom Bog prema evlijama (»dobrima«, ugodnima) pokazuje svoju milost i dobrotu. Čudesa, kojima proroci (anbija, pl. od nabi) potvrđuju svoje poslanje od Boga, zovu se mudžiza. Velija (ili evlija) dužan je kriti svoja čudesa, a prorok ih je dužan pokazivati svijetu.

²³⁶ Šahnišin, pers., balkon, natkriven doksat, koji ima na tri strane prozore i snabdjeven pokućstvom.

²³⁷ Divanhāna je velika odaja za sjednice divana.

²³⁸ Kethuda', pers. (ket, kuća, huda, gospodar,) u turskom obično kehaja, kiaja, upravitelj kuće, majordom.

²³⁹ Qazaq, t. duga gornja haljina, obično od skupocjene tkanine. Ova riječ fali u rječnicima.

skom vojskom. Najednom vidi [onaj po-
božan čovjek], uškopiše ga, to jest učiniše
ga hadumom«. Svi, pažljivo saslušavši, re-
koše: »Da čudna sna!« I zapanjiše se. Kako
su među onima, koji su sijelili, bili ljudi
vješti u tankostima rječitosti, to svaki od
njih uze slobodu da tumači taj san. Jedan
obično, drugi oštromno. Svaki prema ste-
čenom znanju uzeo je učešće. U to vrijeme
u odori sufije, obučen u hrku, iznenada
pojavi se neki derviš. Pripovijedaju, da je
bio vrstan u vještini tumačenja snova i da
je u narodu bilo poznato njegovo duboko
znanje u toj nauci. »Ej, naš šejhu, dobro
si došao. Ti dođe baš kao čudom kad te
trebamo«, rekoše mu, sa štovanjem, poka-
zaše mu mjesto i ispričaše mu zgodu sa
snom. Čim to čuje [derviš], obori glavu,
zatim kliknu: »Hvala svevišnjemu Bogu!
Hvala svevišnjemu Bogu! Radosna vam
vijest, jer Hasan-paša razbi ili će svakako
razbiti nevjernički tabor!« Zaiskaše od nje-
ga način njegova tumačenja (toga) sna. On
odgovori: Među upraviteljima Bosne bješe
hadum Jakub-paša, koji razbi nevjernički
tabor. On, kako pripovijedaju, na Krbav-
skom polju rasprši tabor Derendžila bana
i uništi svojim islamskim pokretnim mačem
dvadeset hiljada ćafira²⁴⁰. Kad je u svijetu
sanja Hasan-paša dobio sličnost s njim,
onda i u nazočnom svijetu, ako se udostoji
istih [moralnih] vrлина kao i (Jakub-paša),
mora, to je moje duboko uvjerenje, da bez-
uvjetno još razbije [nevjernike] i postane
pobjednik i pobjedonosac. Svi koji su sje-
djeli rekoše: »Aferim, naš šejhu!« i pohva-
liše ga i vrlo se obradovaše. Zaista, četiri,
pet dana kasnije stigoše radosni glasovi.
Sarajevskom kadiji dode dapače osobno
pismo Hasan-pašino, koje posta vrelo rado-
sti pravovjernih.

²⁴⁰ V. Olesnicki, *Bošnjak Hadum Jakub, pobjednik na Krbav. polju*. Rad 264. 123—160.

²⁴¹ Qaltaban, pers., rogonja podlac, (cornard, cocu, homme qui tolère les infidélités. de sa femme; vil, ignoble. Ovo se valjada odnosi na generala Andriju Auersperga († 8. X. 1593).

Poraz nevjerničkoga tabora

Godine 1000. Hasan-paša na isti način, kako je bilo izloženo gore, otpravi se opet na vojniciu u zemlju neprijateljsku. Blizu Jeni-Hisara na rijeci Kupi načini čvrst, jak most i prijeđe u hrvatsku zemlju. Erdelić ban¹⁶³, jedan od glasovitih beglerbega toga serhada i hrvatski general [sa nadimkom] Qaltāban²⁴¹ skupiše veliku vojsku i pođoše [mu] u susret. Milošću višnjega Gospoda po kratkom boju i borbi dindušmani okrenuše lica k potpunomu porazu. Pravovjerni, postavši dobitnici i pobjedonosci goniše ih i većinu ih uništiše. Na tom polju bi poubijano nevjernih bez kraja i svi njihovi tabori postaše plijen. Bješe šest komada neisporedivih kolubrina²⁴², a također svakoga drugoga ratnog i bojnog oruđa bez kraja. Poslije toga Hasan-paša dade trčanje u zemlje ćafirske i zadobi plijen od nebrojenog roblja i obilnoga blaga. Mnogo vremena prođe, kažu, da islamske gazije nijesu dobivali tolik plijen.

Potpuni poraz Hasan-pašin i njegovo utopljenje u vodi

Hasan-paša jednu do dvije tisuće glava i sto do dvjesto nevjernika, koje je okovao u sindžire, zajedno s uzetim topovima posla na čestiti prag. On živo zaiska da se njemu u pomoć odredi vojska, naglasivši: »Sigurno je da će dušmani nakon svoga poraza s velikom vojskom doći na nas«. Veliki vezir bješe Sijavuš-paša. Čim stiže Hasan-pašin plijen i njegov izvještaj, on reče: »Potpuno je nemoguće da nevjernici ne bi uložili velike napore i da ne bi spremali osvetu«. Jednomu od svojih osobnih privrženika Kirli Hasan-paši dade rumelijski vilajet i odredi ga u pomoć. Ali u to vrijeme posta veliki vezir Sinan-paša. Kažu, da prema Hasan-paši, koji bješe na Bosni, on [još] za svoga prvoga vezirstva bijaše počeo gojiti

²⁴² Qulumburna, t., (š. Sami Qamus-i turki 1112 qulumbur), fr. coulevrine, tal. columbrina, top dulji i tanji od današnjih. Po Klaiću kod Bresta je Hasan-paša zadobio pet topova: jedan štajerski, dva banova i dva zagrebačka. Klaić *Pov. Hrv.* 382.

strašan gnjev. Uzrok je tomu slijedeći: On, (Sinan-paša), bješe zaželio kupiti od Hasan-paše njegove kuće, koje, kako kažu, bjehu tik do njegova (Sinan-pašina) posjeda. Hasan-paša od svoje strane ne odbi i reče, da će (mu) ih jamačno prodati. No kasnije, kako međutim Sinan-paša bude svrgnut, [Hasan-paša] nikako više ne htjede prodavati. I tako dakle ovaj put, u namjeri da [mu] se osveti, Sinan-paša ne posla [u pomoć] vojske, koju bješe odredio Sijavuš-paša. Premda rumelijski beglerbeg bješe došao već blizu [Bosne], on preda Rumeliju svomu sinu, a spomenutomu (Kirli Hasan-paši) dade Temišvar. Prema tomu Hasan-paša prevari se u računu. Ali on bijaše, kako pripovijedaju, podcijenio u svojim očima spomenute prokletnike i zbog toga zaključio, da oni ne će udariti na njega. To znači, da je pao u takvu oholost, da se diže samo s bosanskom vojskom i dođe pred Jeni-Hisar (Petrinju). Odavde prijede po mostu preko vode i podsjede tvrđavu (qa'la) Sisak. U tom položaju primi vijest, da je nevjernički tabor stigao u jedno obližnje mjesto. To su prokletnici Erdeljić ban i hrvatski general napregli bili sve sile, koje imahu, i dotjerali sve vojnike i

raju, koja bješe pod njihovom rukom. Pošto bjehu prije još poslali listove za pomoć cesaru, čovjeku zla roda, i njegovu bratu Maksimilijanu²⁴³, oni, kako kažu, poslaše s velikom njemačkom (nemče) vojskom jednoga velika psa iz broja njemačkih vojskovođa i dostojanstvenika. Ovi tada s cijelom tom družbom udariše na Hasan-pašu. Premda Hasan-paša i islamska vojska htjede im se odupirati, pošto nevjernika bješe bez broja, a ratnoga oružja u njih neobično mnogo, ne mogoše im se oprijeti, biše ametom poraženi i nagnuše u bijeg. Čim stigoše k mostu, koji bjehu sami sagradili, od velike naloge vojnika ne mogaše se nikako doprijeti do njega. Pošto ih nevjernici slijedahu za petama, islamskim vojnicima ne bi drugo nego padoše u rijeku Kupu. Hasan-paša i gospodar, hercegovački beg, zvan Sultan-zade, sin velikoga vezira Ahmed-paše i kćeri Rustem-pašine i još bez broja drugih vojskovođa i islamskih vojnika utopiše se u rijeci i postigoše čast mučeništva za vjeru.

Nevjernici pak zadovoljiše se tolikim dobićem i ratnim plijenom i povukoše se u svoje krivovjerne zemlje²⁴³.

PRILOG VIII

Hādždžī Halīfa, Fedleke-i tā'rih I 4—5 i 10. Carigrad 1286 = 1870.

Mustafā bin Abdallah, zvan obično Hādždžī Halīfa ili Čatib Čelebija, rodi se u Carigradu 1609. kao sin činovnika vojne kancelarije. S kratkim predikima nalazio se 1624.—35. s vojskom na bojištima istočne Anatolije. G. 1635. odluči dati se na nauke. Hadži Halifa je najveći polihistor turski, koji je stekao poznavanje u svim područjima znanosti. Umro je 4. listopada 1657. Njegovo tursko historijsko djelo Fedleke-i Ta'rih (Résumé povijesti) obuhvaća tursku državnu povijest od g. 1000. do 1065. (1592.—1654.) i vrlo je važno vrelo za to razdoblje. Babinger GOW 195.—6. i 201.

Javljanje nepokornosti i neprijateljstva nevjerničkih na bosansko-madžarskoj krajini i rad neprijateljev u vezi s tim

Pošto bosanski beglerbeg Hasan-paša po svojoj osobnosti bješe čovjek hrabar i po-

kretan, ne prestavaše poduzimati akine na dušmane. Uslijed toga njemački cesar posla poklisara na Čestita vrata; ovaj tužeći se na zulume [pašine] izjavi [svoje] nezadovoljstvo i najavi: »Ili uzmite Hasan-pašu

²⁴³ Dar al-fudžur, zemlja, gdje su odstupili od istine i pravde, gdje vlada pokva-

renost, u protivnosti prema dar al-islam, zemljište, gdje vlada vjera u jednoga Boga

s ovoga serhada, ili će mir biti pokvaren«. Ipak, pošto spomenuti paša imaše osobne veze s velikim vezirrom i carskim miljenikom (musāhib) Derviš-agom²³³, na te tužbe, kako kažu, bude odgovoreno: »On (Hasan-paša) nam je dovoljno jamstvo, da će on znati odbiti sve neugodnosti, kojima se vi prijetite«. Tada rečeni paša, oslonivši se sasvim na tu zaštitu [s visokoga mjesta], digne bosansku vojsku i podsjedne tvrđu Bihać. Pošto ga je bio osam dana, pode mu za rukom deveti dan zavladata njim. Zatim, spremivši dovoljan broj vojske, sagradi u tim krajevima Jeni Hisar (Novi Grad - Petrinju) i dade njen sandžak Rustem-begu. delibaši Ferhad-pašinu.

Opis vojnice protiv neprijatelja i potpun njegov poraz

Mjeseca džumādī 'lūlā rečene godine, koji pade u proljeće, Hasan-paša diže bosanske askere i bosansku raju, skupi veliku vojsku i okrenu protiv neprijatelja. Naredi sagraditi blizu Novoga Grada (Petrinje) jak most i prijeđe po njemu na hrvatsku stranu. Tada glasoviti begovi te krajine i zapovjednici gradova (qylā' sāhibleri) Erdeljski(!) ban (Erdel bāni)¹⁹³ i hrvatski general sastase se na jednom mjestu i podoše s velikom vojskom na njega. Poslije kratka boja islamska vojska održa pobjedu, a neprijateljska bi ametom potučena. Nakon kratka progona oni uništiše mnoštvo neprijatelja. Sav dušmanski tabor posta njihov plijen. Džebhana njihova i šest komada neisporedivih kulevrina (qalanbūrna)²⁴² ostalo blago i zaira, sve prijeđe u njihovo vlasništvo. Poslije toga poslaše akin u hrvatske zemlje i uzeše bez kraja sužnjeva i svakoga blaga. Dvije tisuće glava i dvjesta živih nevjernika u sindžirima zajedno s topovima Hasan-paša posla na Čestita Vrata. Pri tom je, kažu, izričito unaprijed javio: »Sigurno je, da će poslije ovoga poraza, dušmani s nebrotjenom vojskom udariti na nas. Neka se prema tomu poduzmu mjere«. Ali o tom se nitko ne staraše.

²⁴⁴ Čini se, da se Hadži Halifi ovo ponavljanje potkralo kod prepisivanja iz Pečevlje.

Mučenička smrt Hasan-pašina na bosanskoj krajini

Prije toga njemačke i hrvatske čete bjehu prešle državnu granicu i počinile nasilja u Bogom čuvanim zemljama [našim]. Onda bosanski beglerbeg Hasan-paša sazida jednu tvrđu i ametom razbi nevjernike. S viješću o pobjedi nad nevjerničkim taborom on posla čovjeka i, kažu, zaiska pomoć, izjavivši: »Sigurno je, da će poslije ovoga poraza dušmani udariti na nas s velikom vojskom²⁴⁴. Sama bosanska vojska nije dovoljna. Treba da bude određena za to također rumelijska vojska«. Sijavuš-paša dade rumelijski ejalet²⁴⁵ jednomu od svojih osobnih privrženika, Kirli Hasan-paši i njega odredi u pomoć. U to vrijeme, kad rečeni paša s rumelijskom vojskom stiže već u Srijemski sandžak, Sinan-paša, pošto je gojio gnjev prema spomenutom Kirli Hasan-paši, 25. dan ramazana²⁴⁶ premjesti Kirli Hasan-pašu, zajedno s vezirskom čašću, iz Rumelije u Temišvar, a mjesto njegovo preda svomu sinu Mehmed-paši. [Međutim] rečeni paša (bosanski namjesnik Hasan-paša) pouzdavši se uzalud u pomoć, koja zacijelo imaše doći, ne ograniči se na to da je, kao već kroz dvije godine, unatoč mira, slao trčanja u nevjerničke zemlje, nego ovaj put podsjede i jednu od dušmanskih tvrđava, to jest grad (hisar) po imenu Sisak (Sisqa). Dušmani pak, kojima će stalno prebivalište biti pakao, digavši se s punom opremom i velikom vojskom, krenu na krajinu bosansku. Hasan-paša, očajavši o pomoći, ali smatrajući, da nevjernička vojska ne će smjeti doći na njega, načini na rijeci Kupi kod Jeni-Hisara (Petrinje) most i prijeđe na hrvatsku stranu. [Toprv] u tom položaju, čuvši o navali dušmanske vojske, on sa deset po prilici tisuća bosanske vojske, koja se nalažase uz njega, bez straha pripravi se za boj. Hasan-paša bijaše u svojim očima podcijenio nevjernike i pao u veliku oholost. Dušmani pak zaiskaše pomoć od Maksimilijana, brata cesareva⁶⁷, i [uslijed toga] dođe jedan od velikih begova njemačkih u pomoć. I oni (muslomani) su-

²⁴⁵ Ejalet, ar., sinonim od vilajet, pokrajina.

²⁴⁶ 25. lipnja 1593. Isp. str. 138.

sretoše se s vojskom od kojih četrdeset tisuća prokletnika. Premda Hasan-paša pokaza u boju junaštvo i muslomanske vojnike oduševljavaše na svaki način za odlučnu borbu, kako broj nevjernika bijaše iznad svake mjere i oni imahu neobično mnogo ratnoga oružja, sve to ne bješe ni od kakve koristi. Po kratkoj odlučnoj borbi, oni (muslomani) Božjim dopuštenjem biše ametom poraženi. Bježeći stigoše k mostu, koji bjehu prije sagradili. Dušmanin tjeraše ih sustopice i od gužve ne bješe moguće prijeći [rijeku] po mostu, i oni od

nevolje padoše u rijeku. Pogibe po prilici sedam do osam tisuća ljudi. Osim spomenutoga Hasan-paše i hercegovačkoga [sandžak-bega] Mehmed-bega, sina Ahmed-paše i kćeri Rustem-pašine, još tri sandžak-bega padoše u rečenu rijeku i udaviše se. Prezreni dušmani zadovoljiše se tolikom pobjedom i vratiše se natrag. Dne 5. ševvala (7. srpnja) stiže na Čestita Vrata ulak. Kad se spomenuti [strašni] događaj javi na previšnje mjesto, on posta uzrok gibanja valova u moru revnosti Padišahove i bi neočekivani povod mađarske vojnice.

PRILOG IX.

Bezimenoga pisca Tā'rih-i devlet-i Osmanīje. Bibl. Nat. Schefer, Puppl. Turc. N° 1060 f. 153 b, 154 b i 171 a.

Anonimno djelo Tā'rih-i devlet-i Osmānīje, Povijest carstva Otmanškoga, od godine 971. do 1008. (1563.—1599.), poznato i pod imenom Tā'rih-i hidžret-i Nebevīje, Povijest seobe Prorokove, vrlo je opširno, ali u glavnom bavi se događajima u Carigradu, a malo se zanima za Bosnu. Ipak sadržava značajan izvještaj o tome, kako je prijestolnica reagirala na događaje u bosanskom serhadu. Pošto djelo teče do godine 1599., možemo pretpostaviti, da je pisano u početku XVII. stoljeća.

O događajima za namjesništva bosanskog beglerbega Hasan-paše na tom serhadu

U to vrijeme beglerbeg bosanskog vilajeta bješe Njegova Svjetlost Hasan-paša. Nekoč pripadaše broju odanih ličnih sluga padišaha, utočišta svijeta. Iz previšnjega neoskvrnenog harema posta dogandžibaša. a zatim udostojia se službe čakrdžibaše²⁴⁷. Pripadaše broju časnih sluga [Njegova Veličanstva], nadarenih ljepotom riječi. Nekom zgodom ode u jedan od sandžaka i ondje, na serhadu, projavi se njegova hrabrost i njegovo junaštvo. Zatim posta beglerbeg. U bosanskom serhadu bješe u rukama dindušmanskim na obali jedne velike rijeke jaka tvrđava, vrlo čvrsta i stručno dobro utvrđena²⁴⁷. Uz sudjelovanje vrijednih drugova suratnika, koji bjehu

nadareni hrabrošću i ratoborstvom, a i po [svome] odličnom planu i mjerama predviđanja on oslobodi tu jaku tvrđavu iz ruku prezrenih ćafira, osvoji je i zavlada njome. Osim toga zavlada sa još mnogo drugih tvrđava u njoj blizini.

Kad stigoše glasovi o velikoj pobjedi, koju je (Hasan-paša) bio zadobio nad nevjernicima i kako je sagradio novu jaku tvrđu, koja je za islamske zemlje nužna, važna i od velike koristi i značenja, i da su time zauzeti veoma opširne oblasti i osvojeni i ovladani su majdani, koji su prije bili u rukama dindušmana. a sada su konačno zaposjednuti^{247a}, tada stare odane sluge carske porijeklom iz toga pobjedničkog serhada, tačni poznavaoi prilika²⁴⁸, rekoše: »Milošću Božjom!« odobriše mu i

²⁴⁷ To je Bihać na Uni.

^{247a} To su rudnici olova, bakra i željeza u Trgovskoj gori i u jednom djelu Zrinske gore, između Zrinskih gradova Gvozanskoga, Pedlja i Leskovca.

²⁴⁸ Ti poznavaoi krajine valjada su veliki vezir Sijavuš paša i Mostarac Derviš-paša Bajezidagić.

pohvališe ga. Oni razjasniše: »uz potrebnu obranu i čuvanje ona (nova tvrđava) će postati dar preodređen odozgo. Ako bude vojske i valjanih begova, otvoriće se direktni put u pet vilajeta! Odele za islamsku vojsku nema više nužde rastajati se s Budimom! Na svaki način, to je udobna cesta za napredovanje i lak put!«

Počele su stizavati vijesti o ratu i borbama s nevjernicima

U to vrijeme, kao posljedica pobjednih bojeva Njegova Svjetlosti Hasan-paše s nevjernicima, dođoše na visoki divan iz bosanskog serhada [odsječene] glave i živi u okovima horjati, gorostasni krupni prokletnici, zajedno sa svojim sandžacima naopako, talambasima i nakarama. U isto vrijeme s tim najradosnijim glasovima vrlo mnogi od onih, koji služe unutar i izvan carskoga harema, dobiše obavijesti o životu i smrti svojih rodaka i prijatelja i [u vezi s tim] bili su počašćeni i nagrađeni.

Dne 20. zulhidže godine 1000.²⁴⁹ i tadanji ljudi odlična uma i poznavaoči (političkih) prilika počeoše s velikom i krajnjom zabrinutošću gledati na budućnost. U odnošajima s prezrenim nevjernicima nastaoše razdori i smutnje, i postalo je potrebno stvoriti [prema njima] odnošaje nove vrste. Oni (nevjernici) izjaviše, da je na ovoj (t. j. turskoj) strani bio dan povod za povredu čvrstoga ugovora i sporazuma s njima, koji je trajao toliko godina, poslije čega pristupiše k pripremi svega što treba za vojnu. Na to udostojali su se odgovora: »Ugovor se ne može povrijediti, ako se pomnjivo čuva«.

Osim toga izreče se [persijski] bejt:

»Obveži se ruku vjernosti pružiti u vrijeme napasti!
Čuvaj se usrdno da ugovor ne pogaziš!«

²⁴⁹ T. j. 27. IX. 1592., drugi dan po velikoj proslavi u Carigradu pobjede kod Bresta, kad su gradom prošla dvadeset i devetera kola, na kojima su bila 172 zarobljenika, 600 odsječenih glava i 23 zastave. Klaić, o. c. 382.

²⁵⁰ Prva dekada mj. šavvala 1001. 3—13. VII. 1593, V. Prilog VIII, gdje Hadži Halila

Kako su ratujući na mejdanu za svetu stvar vjere ispili šerbet mučeništva bosanski beglerbeg Hasan-paša i sultan-zade Muhammed-beg

U prvoj dekadi časnoga mjeseca Ševvala²⁵⁰ dođoše vijesti od islamske vojske, koja se nalazi na bosanskoj krajini. U tom vilajetu dogodiše se u velikim masama odmetanja i bune prezrenih prokletnika²⁵¹. Beglerbeg bosanski, njegova svjetlost Hasan-paša pođe s vojnicima i borcima za vjeru protiv nevjernih prokletnika. Vojevao je i mutio javni mir (u nevjerničkoj zemlji).

I nakon osvojenja mnogobrojnih, jakih tvrđava, mačevi islamske vojske nijesu se stajali u korice i nijesu prestajali ubijati i boriti se. Osim tvrđave Bišća Hasan-paša izvrši napose slavna osvajanja. On udari na jaku tvrđavu, po imenu Sisak i dovuče islamskoj vojsci topove. U to vrijeme, ćafiri zlih običaja i niskih zabluda, spremni za rat, stigoše s alajima bez kraja i broja. Načinivši prema njemu tabor bjehu pripravnici i raspoloženi za boj. S ove (turske) strane njegova svjetlost Hasan-paša s islamskom vojskom diže se od podsade tvrđave, prijeđe po mostu jednu veliku rijeku, odlučno navali i ispred tabora zametnu smrtni boj. Gazije islamske učiniše sa prezrenim ćafirima jak i hrabar boj. Netom se zapali plamen borbe, kad mnogi pravovjerni već popiše šerbet mučeništva. Tada se obistinila poslovice: »Tko je hitar, ustaje [od kazana] sit«. Malo dakle tko osta od većine vojnika i boraca za vjeru, koji su bili pod komandom islamskih emira. Onda svi prokletnici nasrnuše na Hasan-pašu. On dobi nekoliko rana. Stiže k mostu. Ranjen pade u vodu. Nemajući snage da se spase on utonu. Dođe glas, da i kliški

točno označuje dan dolaska ulaka s vijeću o Sisačkom porazu, i to 5. šavvala = 7. VII. 1593.

²⁵¹ Možda ovo treba dovesti u vezu s onim, što govori Naima o borbama kliškoga sandžaka s uskocima. V. Prilog XII str. 167—8. i bilj. 117. Isp. Knežević o. c. 30.

sandžak sultan-zade Muhammed-beg, sin Ahmed-pašin, posta šehitom na bojnem mejdanu, na krvavom razbojištu. Kasnije, oni koji su donijeli teftere ošasnih imanja

(mahlūlāt) i koji su tražili odgodu [za ta imanja]²⁵², saopćise potankosti o tom, što se bilo dogodilo na bojištu.

PRILOG X.

Katib Mehmed b. Mehmed. Nuhbat al-tavārih va'l-ahbār. Bibl. Nat. Suppl. Turc. N° 498 f. 223 b.

Pisar Mehmed sin Mehmedov, rodom iz Drinopolja, tajnik divana, kasnije muderis u medresi Amir-al umara u Carigradu. Umro je 30. lipnja 1640. Njegova povijest »Izvadak iz kronika i vijesti«, sastavljena za vlade Osmana II. i njemu posvećena, obuhvaća opću povijest od proroka Muhameda do smrti Ahmeda I. (umro 22. studenoga 1617.). Pariška kopija načinjena je bila 1097. (poč. 28. XI. 1685.). Babinger GOW 182.—3.

Godina 1001. (od 8. X. 1592. do 26. IX. 1593.)

Prije toga²⁵³, već u toku od dviju godina bivši na krajini bosanskoj mirmiranom Hasan-paša, čovjek zbilja znamenit svojim junaštvom i svojim nastojanjem za pobjede i dobivanje plijena, usuprot postojećemu ugovoru i savezu, mnogo puta činio je najezdu u ćafirski vilajet, pri čemu se sa svake najezde vraćao kao dobitnik i sa plijenom. Topove, sužnjeve, glave i barjake, koje je pootimao prezrenim ćafirima. [slao je na čestiti prag]. Iz ruku prezrenih ćafira uzeo je tvrde po imenu Hrastovicu i Bihać; osim toga, jedan ili dva puta bio je podsio tvrđavu po imenu Sisak. Kad je jedan od nevjerničkih serdara, kojima je pripravljen za (vječno) prebivanje oganj (nar), zlotvor po imenu...²⁵⁴ u početku godine 1001. s ukupnošću vojske i priprava udario na bosansku krajinu, bio je spomenuti mirmiran revno zabavljen gradeći u rečenoj krajini, blizu Siska jaku tvrđavu po imenu Jeni Qal'a (Petrinja). Primivši glas o tome na vrijeme, on to dojavio na čestiti prag. Veliki vezir u to vrijeme Sijavuš-paša izda ferman beglerbegu rumelijskom Vezir-zade Hasan-paši o

dolasku na vrijeme u pomoć s junacima rumelijskim. Dotični, sabravši veliku vojsku, krenuo se u Srijemsko polje. Kad mu je do krajine bilo hoda pet konaka, u to vrijeme veliko vezirstvo prijeđe na Sinan-pašu. Ovaj dade rumelijski ejalet svomu sinu i izda nalog spomenutome Vezir-zade Hasan-paši za povratak. U te dane bosanski mirmiran, navedeni Hasan-paša, budući na islamskoj krajini živo zaokupljen građom spomenute tvrđave Jeni Qal'a bio je čvrsto uvjeren o dolasku beglerbega rumelijskog. On zapovjedi, da se načini velik most na rijeci Kupi, koja protječe u blizini i izrazi želju sresti se i ogledati se u smrtnom boju s ćafirima. U to vrijeme, — kad se dogodilo skidanje i povratak Vezir-zade Hasan-paše, — od strane ćafirске dođe prokleta vojska, velika po prilici pedeset hiljada ljudi. Kad se pročulo, da se ona kreće na njega, Hasan-paša, predavši se u volju Višnjega Gospoda, i rekavši sebi: »Neka bude što bude (Her će bād, bād!)!« diže se sa bosanskom vojskom, koju je imao sa sobom, oko deset hiljada ljudi, u susret prljavim nevjernicima. (Slijedi opis boja i pogibije Hasan-pašine u općim i konvencionalnim izrazima.)

²⁵² V. notu 211. — Čini se, da su rođaci poginulih spahija molili odgodu nove podjele ispražnjenih timara, da ih oni mogu neko vrijeme uživati. Car je pak njihovoj molbi izašao u susret naredbom, da se timari podijele bliskim ili daljim rođacima ili bojnim drugovima poginulih šehita, kako

je rečeno u pjesmi suvremenika derviša u Pril. III bejt 138—140.

²⁵³ Prije toga govori pisac o nekim događajima u Carigradu, koji nemaju veze s Hasan-pašom.

²⁵⁴ Ime je izostavljeno.

PRILOG XI.

Ahmed Hasan-beg-zāde, Ta'rih-i-āl-i Osmān. Bibl. Nat. Paris Anc. fonds turc N° 124 f. 469 b-470 a.

Sin Kučuk Hasan-bega, reis-al-kuttāba (državnoga tajnika) Ahmed bio je tajnik serdara Saturdži Mehmed-paše na ugarskoj vojnici 1598.—1603. Kasnije bio je teskeredžija, a 1601. reis-al-kuttāb. Umro je 1636.-7. Svoje djelo, Povijest kuće Otmanove, dovršeno g. 1622.—3. posvetio je Muradu IV. Njime se često služe Hadži Halifa, Solaq-zade i Naima. Babinger GOW 174.—5.

Bosanski beglerbeg Hasan-paša, proževši se uporno usrdnom željom da vodi za vjeru odlučan sveti rat s prezrenim nevjernicima, kojima je prebivalište pripravljeno u paklu, ovaj put u cilju fizičkoga djelovanja na njih, stoga što od bečkoga kralja¹⁸⁹ ne dođe jednogodišnji harač²⁵⁵, zametnu boj s prokletnikom po imenu generalom

Zrinom (žandrāl Sghrnn). Uslijed toga u tom boju na krajini k broju mučenika, koji su pali za vjeru, pridružiše se: sam Hasan-paša i kliški sandžak, sin Ahmed-pašin (Ahmed-pāšā-zāde)²⁵⁶. Car careva svijeta, smatrajući taj događaj povodom za raskid mira, odluči uzeti zapovjedništvo islamske vojske i sam poći na vojsku.

PRILOG XII.

Mustafā Na'imā, Tarih-i veqā'i I 80—3. Carigrad 1281 = 1815.

Mustafā Na'im, zvan obično Na'imā, rodio se u Alepu g. 1100. (poč. 26. listopada 1688.), umro u poč. 1128. (siječnja 1716.) za morejskoga rata u Starom Patrasu kao intendant vojske. G. 1709. postao je državni historik (veqā'i-nuvis). Njegova slobodnim duhom pisana historija turska, koju je sastavio po službenom nalogu, obuhvaća godine 1000. do 1070. (1591.—1659.) i nosi naslov Raudat al Husajn fi hulāsat ahbār al-hāfiqajn, Vrt Huseinov u kvintesenciji vijesti obaju horizonata (t. j. Istoka i Zapada), skraćeno Tarih-i veqā'i, Povijest događaja. Babinger GOW 245.—6.

Uzrok prekida mira pravovjernih s Nijemcima i mučenička smrt za vjeru na bosanskoj krajini Hasan-paše

Uzrok prekida mira, koji je bio postojao s prokletim Nijemcima, bila je propast na krajini bosanskoj Hasan-paše, radi koje u Rumeliji čitava ta godina postala je glasovita pod imenom »godina propasti« (bozghūn senesi)². Evo potankosti o tom: Ima

Mustafa-paša, rođeni sin Ahmed-paše, bivši sandžak smederevski, po svojoj hrabrosti izabranik među emirima i carević (sultan-zade), slagač vojničkih redova. Otac njegov, koji se satro na dvorskom at-mejdanu. dobi mjesto za počinak u sultan-Ahmedovoj džamiji²⁵⁷. Prošle godine²⁵⁸, rečeni Mustafa-paša, budući mutesarif u sandžaku kliškom, činio je trčanja u nevjerničke

²⁵⁵ Na koncu ožujka 1593. Rudolf II poslao u Carigrad teklića s viješću da će darovi stići u pravo doba. Starine XXXII 164 i 168—9.

²⁵⁶ Imena autor ne navodi.

²⁵⁷ Isp. notu 118. gdje uzimam, da je Naima oslanjajući se na tarih Ahmeda Ha-

san-beg-zade (Pril. XI) pomiješao velikoga vezira Ahmed-pašu Semiza, oca sultan-zade Mehmed-bega, s Ahmed-pašom, navodnim ocem sultan-zade Mustafe. Ahmed-paša Semiz ukopan je kod Jedrenske kapije u Carigradu (S.O. I 202). Isp. također prilog IX.

²⁵⁸ T. j. godine 1000 (početak 19. X. 1591).

zemlje. Čete Nijemaca i Hrvata sa svoje strane stalno prelažahu granice i činiše nasilja u krajevima dobročuvanih od Boga zemalja [osmanskih].²⁵¹ Međutim beglerbeg bosanski, Hasan-paša, na toj strani bio je sagradio novu tvrđavu (jeni qal'a) i dao joj ime Nov(i)grad. Osim toga razbi jedanput, dva puta nevjernike, uslijed čega, kako kažu, veoma osvjetlao si je obraz. On posla čovjeka na čestita vrata s glasom o [toj] pobjedi nad nevjerničkom vojskom. Istodobno Hasan-paša, kako pripovijedaju, zaiska pomoć, rekavši: »Sigurno je da nevjernici poslije ovog [poraza] doći će na nas s velikom vojskom. Samo s bosanskom vojskom posao se ne da svršiti, treba da bude određena u cjelokupnosti sva vojska rumelijska«. Kažu, da je predašnji veliki vezir Sijavuš-paša bio dao rumski ejalet jednome od svojih ličnih privrženika Kirli Hasan-paši, i njega je bio odredio u pomoć. U to vrijeme, kad je rečeni paša stigao s vojskom rumelijskom u srijemski sandžak, na ovoj strani (t. j. u Carigradu) posta velikim vezirom Sinan-paša. Kažu, da je valija bosanski Tellī³³ Hasan-paša nekoć bio dao Sinan-paši za njegova prvog vezirstva svoju nalazeću se u Stambolu kuću, ali kasnije, po njegovu svrgnuću, uskrati predaju kuće, radi čega Sinan-paša, uvrijedivši se, zapamti to i prma Hasan-paši [odavna] je bio gojio gnjev. Uslijed toga u zadnjoj dekadi mjeseca ramazana²⁵⁹ Sinan-paša premjesti Kirli Hasan-pašu zajedno s vezirskom čašću iz Rumelije u Temišvar, a svoga sina Mehmed-pašu imenova beglerbegom rumelijskim i otpravi ga [u Rumeliju]. Što se tiče Hasan-paše, taj uzalud pouzdavši se u pomoć, koja zacijelo imaše doći, ne ograniči se na to, da je kako je već kroz dvije godine, unatoč mira, bio slao trčanja u nevjerničke zemlje, nego ovaj put, kako pripovijedaju, podsjede još u nevjerničkoj zemlji grad (hisar), po imenu Sisak. Čafiri, kojima će prebivalište biti pakao, izjavivši: »Hasan-paša pogazi mir!« skupiše veliku vojsku. Zapovjednik kaniški, prokletnik po imenu Zrinović (Zerin-oghli)⁶⁶, koji je bio

nad nevjernim vođama glavar (sālār), digavši se s punom opremom i velikom vojskom, krenu se na krajinu bosansku. Po pripovijedanju, Hasan-paša, očajavši o pomoći, ali smatrajući, da nevjernička vojska ne će smjeti doći na njega, načini kod Jeni Hisara most na rijeci Kupi i prijeđe na hrvatsku stranu. [Toprv] u tom položaju čuvši o navali vojske čafirske, on sa deset po prilici tisuća bosanske vojske, koja se nalazaše uz njega, bez straha pripravi se za boj. Hasan-paša, kao junak, [naučen odlučivati] bez razmišljanja (behādyr-i bifikr), u svojim očima bijaše, kako pripovijedaju, potcijenio nevjernike i pao je u veliku oholost. Prezreni čafiri zaiskaše pomoć od Maksimilijana brata cesareva⁶⁷, i [uslijed toga], kako kažu, dođe jedan od velikih njemačkih begova s velikom vojskom u pomoć. U kratko, došao je s vojskom od kojih četrdeset hiljada prokletnika, i one (obje vojske) stadoše jedna pred drugom. Odjevena u željezo nevjerna vojska radi svojega ogromnoga mnoštva, udarala je valovima kao more. Hasan-paša uslijed [svoje] junačke oholosti odlučivši ogledati se [pod svaku cijenu] s neprijateljem, izda zapovijed Gazi Kodža-Memibegu, ocu Sarhošlbrahim-paše, jednomu od glasovitih boraca za vjeru, da prešavši rijeku zametne boj. Kad je Memibeg prešao rijeku i sam se glavom uvjerio o ogromnoj brojnoj premoći neprijatelja, prijeđe natrag k paši, koji se nalazio u svom šatoru i dade vijest rekavši: »Nesmotrena borba s takvim mnoštvom nevjernika bit će uzrok [naše] propasti«. U taj čas Hasan-paša bio je zabavljen igrajući se šaha. On odgovori: »Bre, kakav je to prokletnik kurva čafir, da bi se trebalo obzirati na njegovo mnoštvo! Neka se brzo udari!« Zatim sam pojaha konja i islamska vojska, odio za odjelom, prijeđe po mostu rijeku Kupu i boj se započne. Nvjernici pokazahu pretežnost. Prokleti Zrinović počeo navaljivati. Otvori se tolik boj, da je kliški paša, spomenuti carević Mustafa, postao šehit. Čafir slomi i rasu zbornički alaj! Zatim slomi osječki alaj! Vojnici iz Novoga

²⁵⁹ Zadnja dekada Ramazana 1001. godine trajala je od 21. lipnja do 1. srpnja 1593. V. Prilog VIII, gdje Hadži Halifa točno govori.

da je Kirli Hasan-paša bio premješten 29. Ramazana 1001. = 25. lipnja 1593. Isp. str. 138.

(Novā 'askerj), koji su vrsni strjeljači iz pušaka, okrenuvši se leđima k jednomu brežuljku, čvrsto su strijeljali kuršumom i krđisaše mnogo ćafira. Zrinović učini [nove] napore. On polomi i vojnike iz Novoga i potjera natrag [cijelu] islamsku vojsku. Kad su, [uzmičući], muslomani naslonili se na most, nastala velika gužva i stiska. Kod mosne glave (na početku mosta) pade kao šehit Kodža Gazi Memibeg. Most se presiječe i Hasan-paša pade u vodu i nesta ga. Premda je Hasan-paša u tom boju bio razvio svu svoju revnost, a vojska islamska, koja je bila s njim, nije u boju uskratila

junaštva poput Rustemovih, no u nevjer- ničkoj vojsci bili su brojni ćafiri, koji su došli u pomoć iz Njemačke. Do četrdeset hiljada bilo je proklete vojske. Do osam tisuća ljudi utopiše se i postaše šehiti. Utopiše se: Hasan-paša, Rustem-pašine kćeri sin Mehmed-beg i još tri sandžak-bega. Nevjernici se ograničiše na tu pobjedu i vratili se natrag. Godine 1001. mjeseca šavvala na Čestita Vrata stigne s ulakom taj strašni haber. On posta uzrok gibanja valova u moru revnosti padišahove i bi neočekivani povod mađarske vojnice.

*Qui porte la responsabilité pour la défaite turque près de Sisak
le 20 ramazan 1001 (22 — VI — 1593).*

*(Examen critique des sources turques relatives à la bataille de Sisak du point
de vue de leur connexion consécutive réciproque.)*

La bataille de Sisak a été étudiée jusqu'à présent presque uniquement sur la base des sources chrétiennes, les sources turques restant dans leur majorité inconnues à l'historiographie occidentale. Toutefois J. Hammer dans sa description de ce combat s'était servi de l'histoire turque de Naima (mort en 1716), mais cette source est bien plus récente et contient beaucoup de contradictions et d'inexactitudes. Dans la présente étude l'auteur nous offre huit différentes descriptions turques et trois chants guerriers contemporains relatifs à la bataille en question ainsi qu'une ode dithyrambique chantée par le poète Šahsuvar en l'honneur de Deli Hasan-paša beglerbegi (gouverneur) de Bosnie et commandant en chef des forces turques opérant dans cette bataille.

La victoire chrétienne de Sisak est survenue inopinément pour les deux partis belligérents, les événements militaires antérieurs présageant un résultat tout contraire. Comme presque toute l'armée turque périt avec son général, noyée dans les eaux du fleuve Kupa, les historiens turcs, pour expliquer les causes de ce désastre inopiné, se virent obligés de recourir à deux fictions historiques. D'abord, ils ont inventé la supériorité écrasante en nombre des armées chrétiennes et secondement, ils ont transféré la responsabilité de cette catastrophe militaire entièrement sur le grand vezir Sinan paša qui, prétendit on, par haine personnelle pour Deli Hasan paša aurait privé l'armée bosniaque du renfort des troupes auxiliaires ottomanes. Il avait notamment ordonné la destitution du beglerbegi de Roumélie; Kirli Hasan paša qui se hâtait, avec ses forces, au secours de l'armée bosniaque et l'avait remplacé par son fils qui aurait reçu l'ordre de rebrousser chemin et de faire rentrer les troupes dans leurs camps respectifs. Par suite de cet ordre indigne l'armée bosniaque réduite à ses propres forces n'aurait pu résister au nombre de

l'ennemi et subit une défaite complète. Or, ces deux fictions peuvent actuellement être facilement combattues par d'autres données historiques. L'historiographie occidentale a réussi depuis longtemps déjà à établir exactement sur la base de documents historiques contemporains le nombre des combattants des forces chrétiennes à la bataille de Sisak qui comptait de cinq à six mille hommes au maximum. Quant aux troupes musulmanes il faut évaluer leur nombre, d'après les données turques mêmes, à dix mille hommes minimum. En ce qui concerne la seconde fiction, les historiens turcs eux-mêmes sont en contradiction. Tandis que Ali, Pečevi et Naima (ann. VI, VII et XII) dans leurs descriptions de ce combat font entendre qu'il existait une inimitié personnelle entre le grand vezir et le beglerbegi de Bosnie Deli Hasan paša, d'autres historiens comme Hadži Chalifa (ann. VIII), précisent au contraire qu'en réalité la haine de Sinan paša était dirigée contre le beglerbegi de Roumélie Kirlı Hasan paša et que l'ordre de retirer les troupes ottomanes ne fut donné par le grand vezir que le 23 ramazan c'est à dire trois jours après la défaite de l'armée bosniaque à Sisak.

Quant aux bosniaques contemporains, témoins du combat ils considéraient bien autrement les raisons et les causes de cette défaite. Ainsi, un derviche contemporain, un cadı, dans son poème attribue la responsabilité du désastre de Sisak au commandant en chef Deli Hasan paša en personne (ann. III). Son accusation repose sur 4 points:

1° Hasan paša n'avait pas pris en considération les avertissements de ses éclaireurs qui attirèrent son attention sur l'activité insolite au camp de l'ennemi où tout était ce jour là en mouvement. La batterie des tambours, la sonnerie des trompettes, toute l'agitation de l'ennemi éveillaient l'attention et par conséquent des mesures de précautions s'imposaient. Les éclaireurs supposaient même la présence de l'empereur d'Autriche dans le camp ennemi.

2° Hasan ne fit non plus aucune attention aux conseils de circonspection du Sandžakbegi (chef de province) de Zvornik Memi beg, homme agé et plein d'expérience. Celui-ci ayant déjà engagé le combat aurait prévenu Hasan paša par un envoyé spécial du grand nombre des combattants ennemis et lui conseillait la prudence, l'engageant à ne pas traverser la Kupa et ne pas accepter le combat. Memi beg considérait plus sage pour son propre détachement aussi de se retirer sur la rive droite et de s'y tenir sur la défensive.

3° Hasan ignorant tous les conseils de prudence conduisit témérement ses troupes au combat laissant en réserve sur la rive droite les meilleures forces de son armée, les soldats de la forteresse de Klis et les détachements de Serhadd (provinces limitrophes) qui étaient mieux que les autres entraînés à la lutte avec les chrétiens. De cette manière il aurait considérablement affaibli son armée et l'aurait rendue incapable de résister à l'ennemi.

4° Ayant accepté le combat, Hasan négligea d'assurer la liaison entre son armée et les réserves. Profitant de cette négligence l'adversaire occupa le

seul pont qui reliait les deux bords de la Kupa, Hasan par conséquent n'a pu ni faire approcher ses réserves ni se replier sur la rive droite du fleuve.

En étudiant ces incriminations nous devons convenir que la plus grave est celle du 4e point, car Hasan comme général et comme stratège aurait bien dû non seulement assurer sa liaison avec les réserves mais aussi garantir à ses forces la possibilité de se replier en cas de nécessité. Quant au 3° point il peut bien être expliqué par le besoin de laisser une partie des troupes pour protéger son camp et pour surveiller les détachements auxiliaires serbes qui n'inspiraient pas beaucoup de confiance et que Hasan sciemment tenait loin du lieu du combat. La témérité et la présomption exagérée dont Hasan fut accusé par le *cadi* dans le 1er et 2e points sont d'un caractère purement psychologique et moral.

La responsabilité d'avoir inconsidérément exposé la vie de ses soldats doit retomber non seulement sur Hasan mais surtout sur le milieu qui l'entourait constamment en Bosnie. Comme le témoigne Pečevi (ann. VII) et comme nous pouvons en juger d'après les chants guerriers bosniaques contemporains (ann. I, II, IV et V), Hasan paša se trouvait sous une forte et continuelle influence des représentants de différents ordres de derviches et plus particulièrement sous celle des Bektašis. Ces derviches inspiraient tant au peuple bosniaque qu'à Hasan lui-même la conviction mystique du rôle spécial qui lui était prédestiné par le ciel dans la lutte des Croyants contre les infidèles et que les forces invisibles célestes le protègent partout.

L'ordre du Hadždži Bektaš Veli, comme l'auteur l'a déjà démontré dans un autre de ses ouvrages¹ jouait un rôle tout spécial dans la vie spirituelle des troupes des aqindžis aux XVme et XVIme siècles.

L'auteur précise la personnalité des deux princes de sang de la maison impériale ottomane, présents au combat de Sisak. L'un, le sultanzadé Mehmed beg, sandžakbegi de l'Hercegovina, était l'arrière petit-fils du sultan Suleiman le Magnifique, petit-fils de sa fille Mihrimah, mariée à Rustem paša et le fils de sa petite-fille Aiše hanum, mariée au grand vezir Semiz Ahmed paša. Le second, le sultanzadé Mustafa² beg, sandžakbegi de Klis était également arrière petit-fils du sultan Suleiman le Magnifique, petit-fils du sultan Selim II, fils de la fille de ce dernier et soeur du Sultan Murad III Gevher-i Muluk sultane mariée au grand amiral Pigale paša (v. le tabl. généalogique p. 134).

Hammer, se basant sur le récit de Naima (ann. XII), considérait que ces deux princes tombèrent sur le champ de bataille à Sisak. L'auteur suppose pourtant, d'après certaines données, que le prince Mustafa sandžakbegi de Klis échappa à cette hécatombe. Cela est d'autant plus probable que les troupes de Klis, comme il a été dit plus haut, n'avaient pas pris une part immédiate au combat ayant été laissées en réserve. Naima s'était laissé induire

¹ P. 193 dans ce volume.

² L'auteur admet que le nom de ce prince, donné par Naima, peut aussi être inexact.

en erreur par les récits inexacts de quelques historiographes antérieurs (cf. ann. IX et XI).

En résumant cette étude l'auteur tout en constatant la responsabilité personnelle de Hasan-paša qui, par certaines fautes tactiques, mena son armée à la défaite reconnaît cependant que le mérite de cette victoire revient sans contredit aux forces croates et autres troupes chrétiennes dont les chefs conscients de l'importance du moment pour le triomphe de la cause chrétienne surent profiter à leur avantage des fautes de l'ennemi et inspirer à leurs soldats l'élan qui les entraîna vers la victoire.

ZAGREB

ALEXIS OLESNICKI

